

**Mot demokratisk konsolidering i
Russland? En studie av politisk kultur og
demokratisering i det post-sovjetiske
Russland**

Thomas Devold

Innholdsfortegnelse

Forord	3
1. Politisk kultur og demokrati i Russland	5
1.1 Innledning og problemstilling.....	5
1.2 Utviklingen av russisk politisk kultur.....	5
1.3 Teori	6
1.4 Generelt om metode og forskningsdesign	7
1.4.1 Case-studie.....	8
1.4.2 Kilder og data	9
1.4.3. Om forklaring og forståelse	10
2. Politisk kultur	13
2.1 Studiet av politisk kultur.....	13
2.2 Teoretiske skillelinjer og fremgangsmåter	14
2.3 Almond og Verbas tilnærming	14
2.3.1 Bruken av begrepet.....	16
2.3.2 Hvordan endres den politiske kulturen?	17
2.4 Faktorer som påvirker politisk kultur	17
2.4.1 Historiske påvirkninger og tradisjoner	18
2.4.2 Institusjonell sosialisering	19
2.4.3 Politisk lederskap og interesser	19
2.4.4 Sosial og økonomisk endring.....	19
2.4.5 Internasjonal diffusjon	20
<i>Figur 2.1</i>	21
2.5 Politiske subkulturer	21
2.6 Analysenivåer for politisk kultur: Masser og eliter	22
3. Demokratiets forutsetninger.....	23
3.1 Demokratibegrepet	23
3.2 Bruken av demokratibegrepet og demokratisk konsolidering	25
3.3 Demokratiets grunnlag	26
3.4 Politisk kultur og demokrati	27
3.5 Politisk-kulturelle forutsetninger på masse- og elitenivå	27
3.5.1 Holdninger til autoritet	28
3.5.2 Deltagelse	28
3.5.3 Legitimitet	28
3.5.4 “Civic culture” og sivilt samfunn	29
<i>Figur 3.1</i>	30
3.5.5 Oppsummering	30
4. Russisk og sovjetisk politisk kultur.....	33
4.1 Tradisjonell russisk politisk kultur før 1917.....	33
4.1.1 Autoritære tradisjoner.....	33
4.1.2 Liberale og representative tradisjoner.....	35
4.2 Russland mellom Europa og Asia.....	37
4.3 Sovjetisk politisk kultur.....	37
4.3.1 Holdninger til autoritet	38
4.3.2 Legitimitet	38
4.3.3 Deltagelse	39
4.3.4 Sivilt samfunn.....	40
4.4 Ideologi, kontroll og opposisjon.....	41
4.5 Ideell og reell politisk kultur.....	41

4.6 Eliter under sovjetregimet – nomenklaturaen.....	42
4.7 Overgangsperioden 1985–91	43
4.8 Bildet av det todelte Russland	46
5. Utviklingen av politisk kultur på massenivå.....	47
5.1 Studiet av russisk og sovjetisk politisk kultur	47
5.2 Holdninger til autoritet	47
5.3 Legitimitet	49
5.4 Deltagelse	51
5.5 Det sivile samfunn	53
5.6 Holdninger til demokrati og politiske rettigheter	55
5.6.1 Synet på valg og flerpartisystemer	55
5.6.2 Holdninger til individuelle rettigheter	56
5.6.3 Holdninger til demokratiet.....	57
<i>Tabell 5.1</i>	57
5.7 Oppsummering	59
6. Utviklingen av politisk kultur på elitenivå.....	61
6.1 Elitebegrepet.....	61
6.2 Politisk kultur, eliter og regimeskifter	61
6.3 Nomenklaturarevolusjonen.....	61
6.4 Viktigheten av uformelle institusjoner	62
6.5 Politisk kultur i kretsen rundt presidenten	64
6.6 Korrupsjon	65
6.7 Politisk kultur i Statsdumaen	66
6.7.1 Generell politisk tillit.....	67
<i>Tabell 6.1</i>	68
6.7.2 Holdninger til deltagelse og politisk autoritet.....	69
6.7.3 Regime performance.....	70
6.7.4 Synet på maktforhold i dagens Russland	71
<i>Tabell 6.2</i>	71
6.8 Oppsummering	73
7. Konklusjon.....	75
7.1 Politisk-kulturell utvikling og implikasjoner for demokratiet	76
7.2 Endring eller kontinuitet i den politiske kulturen?	78
7.3 Mot en demokratisk konsolidering i Russland?.....	80
Litteraturliste	83

Forord

Denne studien ble til under mitt opphold som studentstipendiat ved Senter for Russlandstudier ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt. Under dette oppholdet har jeg fått nytte godt av alle de fasiliteter som instituttet har kunnet tilby, og tilgangen til interessante diskusjonspartnere har vært gode. Det har også vært svært lærerikt å få være en del av det spennende fagmiljøet på NUPI.

Jeg vil benytte denne anledningen til å takke dem som har bidratt med ulike former for råd, tips og innspill i forbindelse med skrivingen av denne hovedoppgaven. Først og fremst vil jeg takke Helge Blakkisrud og Jakub Godzimirski ved Senter for Russlandstudier for solid oppfølging gjennom hele skriveprosessen. Jeg vil også rette en takk til Geir

Flikke og Iver B. Neumann som begge har kommentert deler av studien. Studentstipendiat Jan Flæte har vært et tålmodig offer for mine stadige ønsker om å diskutere ulike aspekter ved oppgaven og har bidratt til et generelt hyggelig samvær. Pernille Rieker har også vært en hjelpsom diskusjonspartner under tiden på NUPI. I tillegg vil jeg takke høyskolelektor Andreas Selliaas for mange fruktbare råd i avslutningsfasen av skrivingen.

Sist, men ikke minst vil jeg rette en takk til min veileder, Anton Steen, for å ha bidratt med kommentarer og råd siden starten på prosjektet og for å ha gitt meg tilgang til nytt datamateriale om representantene i Statsdumaen.

Oslo, 22.03.00

1. Politisk kultur og demokrati i Russland

“It would be best if absolutism could retain its rule over us until we are sufficiently permeated with democratic spirit, so that, when a popular form of government comes to replace it, political power could be handed over – de jure and de facto – to the most unhappy class, and thus, we could skip all the transitional stages.”

Nikolaj Chernysjevskij,
On the Causes of the Fall of Rome

1.1 Innledning og problemstilling

Etter Sovjetunionens sammenbrudd i 1991 og Russlands påfølgende selvstendighet som stat, har Den russiske føderasjonen vært inne i en prosess hvor man har hatt som uttalt ønske å skape en demokratisk styreform. Man har drevet institusjonsbygging etter mønster av vestlige stater og demokratiske idealer. Til tross for denne utviklingen, stilles det ofte spørsmål ved den russiske formen for demokrati. Overgangsprosessen har nå pågått siden begynnelsen av 1990-tallet, og selv om de fleste institusjonelle anordningene er på plass, er det på mange områder fortsatt uvisst hvor langt man faktisk har kommet i utviklingen av demokratiet. Dette gjelder kanskje særlig de verdi- og holdningsmessige aspektene, som er meget viktige forutsetninger for den videre utviklingen av et demokratisk styre. De verdier og holdninger som er sentrale for demokratisk konsolidering vil være fokus i denne studien.

Overgangsprosessen som foregår i Russland hvor man forsøker å få til en overgang fra i dette tilfellet en sterkt autoritær og ideologisk drevet statsdannelse, til et tilnærmet vestlig inspirert

liberalt demokrati, vil åpenbart være forbundet med store problemer. Når Russland samtidig er inne i en meget smertefull økonomisk omstillingsperiode, er det gitt at både befolkningen og det politiske lederskapet står overfor store utfordringer. Likeledes fører en slik dobbel overgang, fra planøkonomi til markedsøkonomi og fra autoritært til demokratisk styre, til et komplekst og sammenvevd problemområde for politikere og administratorer som er satt til å styre denne utviklingen. Resultatet har i mange deler av samfunnet vært katastrofalt. På bakgrunn av den samfunnsutviklingen som har funnet sted i Russland de siste årene, er det derfor interessant å stille følgende spørsmål:

1. Hvordan har holdningene til demokrati utviklet seg i Russland på 1990-tallet?
2. Hva karakteriserer russisk politisk kultur i dag?
3. Hvordan påvirker den russiske politiske kulturen mulighetene for en demokratisk utvikling og konsolideringen av et demokratisk styre?

Dette er sentrale problemstillinger i min hovedoppgave, og de to første spørsmålene danner grunnlaget for å kunne besvare det tredje, som er hovedproblemstillingen. Jeg skal i det følgende komme nærmere inn på hvordan jeg ser for meg at denne studien skal gjennomføres.

1.2 Utviklingen av russisk politisk kultur

Jeg vil fokusere på politikkenes immaterielle aspekter, dvs. på de ideer, tradisjoner og kulturelle trekk som er med på å forme måten folk tenker og handler i det politiske liv. Disse faktorene har klare koblinger til det mer generelle begrepet politisk kultur, som jeg skal benytte som innfallsvinkel i denne studien. Politisk kultur vil dermed være

analyseenheten jeg skal undersøke nærmere.

For å besvare problemstillingene jeg nevnte ovenfor, vil jeg først foreta en oppsummering av det som ofte omtales som den tradisjonelle russiske politiske kultur. Målsetningen med dette er å belyse den politisk-kulturelle basis som lå til grunn ved kommunistenes makt-overtagelse i 1917. Tidligere forskning har ofte hevdet at innføringen av et kommunistisk-sosialistisk styresett ikke forhindret at visse aspekter ved den tradisjonelle politiske kulturen, altså det vi kan kalle arven fra det tsaristiske regimet, fortsatte å eksistere både blant de styrende eliter og i befolkningen som helhet. Det antas derfor at disse tradisjonelle aspektene ble liggende som et kulturelt underlag i sovjetperioden. Sovjetmakten hadde som målsetning å bygge det de kalte “det nye sovjetiske mennesket” gjennom en aktiv sosialisering av borgerne og dette medførte utstrakt bruk av politisk propaganda og undertrykkelse av all divergerende opinion. Spesifikke ideologiske trekk ved den russiske kommunismen påvirket hvilke av de tsaristiske tradisjonene man fortsatt kunne bruke. Tradisjonene med autoritært og sentralisert styre under tsarene førte til at bolsjevikenes samfunnsmodell her representerte kontinuitet. Samtidig fantes det også elementer som vanskelig kunne tilpasses kommunistisk ideologi. Deler av intelligentsiaen hadde i en årrekke hentet inspirasjon fra de vesteuropeiske stater og deres liberale politiske systemer og ideer og disse stod i sterk kontrast til det systemet bolsjevikene etterhvert innførte. Senere studier av den sovjetiske sosialiseringssinnsatsen viste at myndighetene ikke hadde hatt noen udelt suksess i dette foretagendet. Likevel vil jeg hevde at sovjetperioden etterhvert førte til endringer i den politiske kulturen, og dermed også i de verdier og holdninger som var dominerende i samfunnet. I min fremstilling av denne utviklingen vil jeg fokusere på den moderniseringsprosessen som fant sted etter 2. verdenskrig, og de sosiale og økonomiske effektene denne hadde. Jeg vil her ta utgangspunkt i teorier om generell moderniser-

ing og politisk utvikling for å belyse hvordan dette påvirket den politiske kulturen. Forutsetningene for endringer i verdier og holdninger, og dermed også i den politiske kulturen, er klart tilstede i slike prosesser med dyptgripende endringer i samfunnsstrukturen.

Fra 2. verdenskrig og utover fikk kommuniststyret konsolidert sin stilling og man hadde en periode med høy grad av stabilitet innad i landet, særlig fra 1960-tallet. Innenfor de øvre sjikt i kommunistpartiet ble det etterhvert etablert sterke personlige nettverk, kalt patron-klient-forhold, som sammen med et omfattende system av privilegier dannede grunnlaget for nomenklaturaen. Nomenklaturaen utgjorde Sovjetunionens politiske, økonomiske og sosiale elite. Bestikkelser og korrupsjon ble senere, og kanskje særlig i tiden under Brezjnev, et gjennomgående trekk ved store deler av nomenklaturaen. Dette spredte seg også til lavere deler av forvaltning og samfunnsnivå. Samtidig viste det kommunistiske prosjektet tegn til stagnasjon innenfor de fleste samfunnsfærer, og denne stagnasjonen bar bud om at selve prosjektet på mange måter var i ferd med å mislykkes. Dette signaliserte begynnelsen på det reformarbeidet som endte med oppløsningen av Sovjetunionen og Russlands påfølgende selvstendighet som stat. Det interessante i denne studien blir derfor å undersøke hvorvidt den politiske kulturen under sovjetregimet endret seg så mye at den etterhvert skapte grobunn for en mer liberal utvikling. Ved å fokusere på aspekter ved den politiske kulturen på flere ulike punkter i tid, vil jeg undersøke i hvilken grad disse kulturelle trekkene har endret seg. Disse tidspunktene vil være det sene sovjetregimet under Brezjnev og ulike tidspunkter utover på 1990-tallet.

1.3 Teori

I fremstillingen av utviklingen av russisk politisk kultur vil jeg benytte et perspektiv som ser på politisk kultur som en serie av “geologiske” sediment. Dette innebærer at tidligere historiske hendelser og erfaringer utgjør basis, eller en dypstruktur om man vil, i det

politisk-kulturelle landskap. Nye kulturelle trekk kommer etterhvert til, mens andre settes mer og mer i bakgrunnen. Man ser på denne måten politisk kultur som en serie av historiske avleiringer hvor nye elementer stadig kommer til som et resultat av den generelle samfunnsmessige og politiske utvikling.

Den metodiske innfallsvinkelen jeg vil benytte, kan kalles en holistisk tilnærming som benytter surveydata der dette er tilgjengelig, og supplerer dette med andre former for analyse basert på politisk handling. Mangelen på surveyundersøkelser var lenge et problem for sovjetologene, og man måtte da benytte andre kilder og analysemetoder som ofte var sterkt inspirert av antropologiske fremgangsmåter, i form av mer fortolkende perspektiver. Dette utgjør i dag store deler av litteraturen om sovjetisk politisk kultur. Når det gjelder den teoretiske anvendelsen av begrepet politisk kultur, vil jeg støtte meg til flere ulike forskere. Innenfor denne fagretningen står bidragene til Gabriel Almond og Sidney Verba fra 1963 og utover fortsatt sentralt, men det er også naturlig å trekke inn elementer fra forskere som har arbeidet mer spesielt med politisk kultur i Sovjetunionen og Russland.

Som et teoretisk rammeverk og for å belyse hvordan en politisk kultur endres og utvikler seg, vil jeg fokusere på fem hovedfaktorer: *Historisk påvirkning, institusjonell sosialisering, politisk lederskap, sosial og økonomisk endring og internasjonal spredning*. Jeg vil i min fremstilling benytte disse faktorene som et implisitt verktøy for å forstå hvordan den russiske politiske kulturen har utviklet seg og hva som har påvirket den. Ved å fokusere på hvilke endringer som har forekommet innenfor de ulike gruppene av faktorer, vil det også til en viss grad være mulig å si noe om hvordan og i hvilken grad denne kulturen har endret seg. Bruken av disse faktorene vil være mest fremtredende i den delen av studien som tar for seg utviklingen av den sovjetiske politiske kulturen hvor de enkelte underkapitlene vil ta for seg disse faktorene etter tur. Etter å ha tatt for meg utviklingen, vil jeg vurdere den i forhold til de kulturelle karakteristika

som i størst grad antas å påvirke demokratiets utvikling.

Undersøkelsen av politisk kultur vil bli foretatt på to forskjellige nivåer, på masse- og elitenivå. Massenivået omfatter den vanlige befolkningen, mens elitenivået omfatter innehavere av viktige politiske verv og politiske beslutningstagere. Jeg vil komme nærmere inn på disse begrepene senere. Dette skillet vil bli benyttet av analytiske årsaker, da det er rimelig å anta at ulike endringsprosesser har vært virksomme i disse to gruppene. Et viktig spørsmål i denne sammenhengen vil være hvorvidt forutsetningene for demokratisk konsolidering er tilstede på disse to nivåene og eventuelt hvordan de skiller seg ad.

Forskningen på sovjetisk og russisk politisk kultur har i løpet av etterkrigstiden gjennomgått relativt store pendelsvingninger. I perioden under kommuniststyret 1917–91 fokuserte de fleste vestlige studier på de autoritære tendenser man kunne finne i den politiske kulturen. Etter Russlands selvstendighet og opprettelsen av en demokratisk stat har forskere i stor grad funnet at demokratiske verdier og holdninger er relativt utbredt i befolkningen og at synet på demokrati er positivt. Hvordan er det mulig at forståelsen av grunnleggende politisk-kulturelle karakteristika endres så raskt? Og hva er i tilfelle årsakene til dette? Min hypotese i denne sammenheng er at de demokratiske-liberale (eller generelt reformistiske) og de autoritære tendensene eksisterer side om side i den russiske befolkningen, og at deres utbredelse og styrkeforhold påvirkes av faktorer som er eksterne i forhold til den politiske kulturen.

1.4 Generelt om metode og forskningsdesign

En studies forskningsdesign eller undersøkelsesopplegg består av å foreta en rekke valg hva angår bruk av teori, innsamling av data, bruk av ulike typer data og ulike former for analyse. Jeg skal her forsøke å beskrive hvordan jeg ser for meg at denne studien skal gjennomføres.

Ifølge Yin (1994: 20–26) bør et forskningsdesign inneholde 5 komponenter:

1. En studies spørsmål
2. Dens påstander (hvis de finnes)
3. Dens analyseenhet
4. Fremgangsmåten som kobler sammen data til påstandene
5. Kriterier for tolkning av funnene

De tre første komponentene ble diskutert ovenfor, og jeg skal i det følgende ta for meg de resterende komponentene på denne listen. Slik jeg nevnte i innledningen, er målsetningen med denne studien å belyse hvordan russisk politisk kultur har utviklet seg i perioden fra 1991, og deretter beskrive hvordan denne utviklingen har forløpt i forhold til dannelsen av en demokratisk styreform. For å kunne utføre dette, er det først og fremst nødvendig å forsøke og finne sikre indikatorer på hva som er de viktigste politisk-kulturelle trekk, og samtidig de som er relevante i den sammenheng jeg ønsker å benytte dem, dvs. i forhold til utviklingen av demokratiet. Dette vil bli gjort i kapittel 3.

I kapittel 2 vil jeg redegjøre for oppgavens teoretiske grunnlag og innfallsvinkel. Begrepet politisk kultur vil her bli diskutert og satt i sammenheng med flere grupper av kontekstuelle faktorer som antas å påvirke utviklingen av politisk kultur. I kapittel 3 vil jeg gå nærmere inn på forholdet mellom politisk kultur og demokratisk konsolidering. Her skal jeg fokusere på fire aspekter ved politisk kultur som har sterkest kobling til utviklingen av demokratiet. I kapittel 4 skal jeg beskrive sentrale trekk ved den sovjetiske politiske kulturen slik den var i perioden frem mot Russlands selvstendighet i 1991. Her vil ulike typer påvirkning på den politiske kulturen bli trukket inn og påvisning av endring i denne kulturen vil være svært viktig. I de påfølgende kapitler, 5 og 6, skal jeg beskrive og analysere trekk ved utviklingen av russisk politisk kultur på masse- og på elitenivå siden 1991, for til slutt og komme med oppsummeringer og en konklusjon på hvorvidt det kan sies å eksistere en politisk-kulturell

basis for eventuell videre demokratisk utvikling og konsolidering i Russland.

1.4.1 Case-studie

Metoden jeg skal benytte i denne fremstillingen er et enkeltcase-studie. Case-studier kan utformes på mange måter, men de har likevel noen kjennetegn som er felles:

1. En case-studie er en empirisk undersøkelse av et nåtidig fenomen innenfor dets virkelige/reelle kontekst, og særlig når
2. grensene mellom fenomen og kontekst ikke er klare.

Disse kjennetegnene er også til stede i denne studien, eksempelvis ved at fenomenet som skal undersøkes har klare berøringspunkter med nåtiden, selv om enkelte deler også går noe lenger tilbake i tid. Grenseoppgangen mellom hva som er egenskaper ved den politiske kulturen og ulike typer faktorer som påvirker den, er i visse tilfeller også problematiske, særlig når det gjelder forståelsen av hvordan politiske tradisjoner samtidig både er en del av den politiske kulturen, men også anses å være en kilde til påvirkning. En case-studie kjennetegnes videre ved at den er “en intensiv og detaljert studie av ett enkelt tilfelle... og kan omfatte alt fra en organisasjon, en kultur eller et samfunn eller sider ved det”. Typisk for case-studiene er også deres holistiske og uttømmende orientering, hvor man tar sikte på å gi en dyptgående forståelse eller forklaring av et konkret og komplekst samfunnsfenomen, uten nødvendigvis å ha generaliserende ambisjoner (Sosiologisk leksikon 1997: 45).

Når det gjelder valg av metode for gjennomføring av undersøkelsen, er det flere faktorer som må tas i betraktning. For denne studien, som har som målsetning å svare på hvordan russisk politisk kultur har utviklet seg, og samtidig forsøker å si noe om de mulige årsakene til denne utviklingen, altså et svar på hvorfor utviklingen har blitt slik den er, er det ifølge Yin naturlig å se på dette som et velegnet objekt for et case-studium. Når undersøkelsessituasjonen i tillegg er

utenfor enhver form for påvirkning og kontroll utenfra, skulle dette oppfylle de kriteriene Yin nevner (1994: 6). Videre kan det hevdes at en case-studie søker å mestre den teknisk distinkte situasjonen hvor det er mange flere interessante variabler enn det finnes mulige undersøkelsesenheter. Som et resultat av dette baserer man seg på bruk av forskjellige typer kilder, og denne prosessen innebærer at ulike typer data ses i sammenheng for å belyse det samme undersøkelsesobjektet, i dette tilfelle den politiske kulturen. De ulike datatypene vil da fungere slik at de understøtter hverandre og denne fremgangsmåten tar sikte på å bedre både studiens reliabilitet og validitet. Dette fører til at objektet for undersøkelsen blir utsatt for en grundigere analyse enn ved bruk av kun en type kilde eller data (Yin 1994: 90–94).

1.4.2 Kilder og data

For å belyse den historiske utviklingen av politisk kultur i Russland, vil jeg først og fremst benytte historisk basert sekundærlitteratur. I dette tilfellet innebærer det et studium av tidligere forskning, hvor jeg forsøker å konsentrere innsatsen om de viktigste og mest fremtredende forskerne på dette fagområdet. Formålet med dette studiet av sekundærlitteratur er å finne frem til de politisk-kulturelle karakteristika som har vært ansett som de mest dominerende og vedvarende. Denne delen av oppgaven skal danne grunnlaget for å vurdere eventuelle endringer som har oppstått i den nåværende russiske politiske kulturen.

Endringsaspektet er sentralt i denne oppgaven, da det er dette som legger føringer på i hvilken grad det russiske samfunn har blitt mer mottakelig for holdninger og verdier som er viktige for utviklingen av en demokratisk styreform. Hovedpoenget vil ellers generelt være å forstå og beskrive de prosesser som er virksomme under politisk-kulturelle endringer. Deretter vil jeg forsøke å belyse utviklingen av demokratiet som styreform og en demokratisk politisk kultur i perioden fra 1991 til 1998. Den tidsmessige avgrensningen er satt først og fremst for å begrense

studiens analyseobjekt. Ved å avgrense tidsaspektet eksplisitt får man også den fordel at datainnsamling og analyse blir mer oversiktlig. En slik avgrensning har også en logisk begynnelse og slutt, da perioden går fra Russlands selvstendighet i desember 1991 og frem til avslutningen av konflikten mellom president og parlament vedrørende valg av ny statsminister høsten 1998. Når det gjelder kildebruken i de deler av oppgaven som omhandler nyere og nåtidige hendelser, har jeg bevisst søkt å styre unna kildemateriale som kan knyttes til involverte aktører, for på denne måten å sikre at den tilgjengelige informasjonen er fri for bias.

Spørsmålet om hvordan holdninger til demokratiet har utviklet seg i Russland kan besvares ved å undersøke de data og de resultater man har kommet frem til gjennom survey- og holdningsundersøkelser. Her vil jeg derfor ta for meg en rekke surveyundersøkelser gjennomført i perioden 1991–98, og som er foretatt av både vestlige og russiske forskere. De data som skal belyse utbredelsen av demokratiske holdninger og holdningene til individuelle politiske rettigheter er foretatt i to omganger, i 1991 og 1993, slik at det her er mulig å undersøke eventuelle endringer i denne perioden. Ved å benytte flere undersøkelser fra ulike tidspunkter, kan dette gi en indikasjon på i hvilken retning utviklingen har beveget seg. Hovedmålsettingen vil være å finne trender i utviklingen og å foreta en oppsummering av resultatene fra et antall slike undersøkelser, og ikke basere studien på resultatene fra bare en undersøkelse.¹ Det vil også være naturlig å anta at flere uavhengige kilder vil øke kunnskapen om utbredelsen av demokratiske holdninger. Denne fremstillingen vil derfor utgjøre et synopsis over de resultater man har kommet frem til gjennom forskning tidligere på 1990-tallet, og jeg vil på denne måten søke å skape et mer helhetlig bilde av utviklingen innefor dette området.

¹ For en oversikt av metodologiske problemer ved bruk av surveyundersøkelser i Russland, se Fleron 1996.

Det å bruke flere ulike undersøkelser foretatt av ulike forskere på forskjellige tidspunkt som grunnlag for sammenligninger kan være problematisk når målsetningen er å undersøke endring over et gitt tidsrom. Når man skal gjøre slike undersøkelser, bør man ideelt sett bruke panelstudier, som innebærer at man foretar undersøkelser av det samme utvalget av personer på flere tidspunkter. Slike data er ikke tilgjengelige for denne undersøkelsen. I denne sammenhengen vil jeg understreke at denne studiens målsetning først og fremst er å komme med plausible konklusjoner, og den generelle hensikten vil være å gi indikasjoner på hvordan den politisk-kulturelle utviklingen har foregått og foregår. Studien vil derfor grunnleggende sett være av eksplorerende og deskriptiv karakter, og på grunnlag av det som her er sagt om datatilfang og analysemåte, vil det ikke bli foretatt noen formell testing av teori eller hypoteser. Derimot vil spørsmålene i problemstillingen være strukturerende for studien.

I tillegg vil det også være naturlig å undersøke hvordan elementer av den politiske atferden har utviklet seg i denne perioden. Når man skal vurdere mulighetene for konsolidering og utvikling av en demokratisk styreform er det helt sentralt å ta med politisk atferd i analysen, da atferdskomponenten også er svært viktig for å kunne beskrive utviklingen av demokratiet. Videre kan man hevde at det ikke er nok bare å påvise tilstedeværelsen av demokratiske holdninger hos en gruppe, det er også nødvendig å kunne påvise en politisk atferd som er i samsvar med en demokratisk politisk kultur. Vanligvis antar man at verdier og holdninger legger sterke føringer på individers atferd, og dette medfører at man bør forvente at disse to variablene fremviser lignende tendenser.

Et vanlig metodologisk problem innenfor surveyforskningen har vært å komme frem til måleinstrumenter som sikrer høy reliabilitet og validitet. I denne sammenheng refererer slike instrumenter til ulike typer spørsmål i spørreundersøkelser, og reliabiliteten og validiteten sier noe om i hvilken grad

man måler den egenskapen man har som undersøkelsesobjekt og at målingen er gjennomført i samsvar med vitenskapelig aksepterte metoder. Slik jeg har nevnt tidligere, vil jeg i denne studien benytte data fra allerede gjennomførte undersøkelser, og at det overordnede målet er å sammenfatte resultater fra forskjellige undersøkelser. Jeg har derfor valgt ut materiale fra flere forskere og fra målinger foretatt av ulike meningsmålingsinstitutter. Det har etterhvert vist seg at det eksisterer en viss konsensus med hensyn til utformingen og bruken av spørsmål i slike undersøkelser, og at mange av de ulike typer av spørsmål går igjen i flere undersøkelser. Det er derfor også et relativt stort samsvar mellom spørsmålene som har blitt benyttet i de ulike undersøkelser. For å sikre at de data jeg har brukt har hatt høy kvalitet, har jeg derfor søkt å redusere usikkerheten knyttet til bruken av surveyspørsmål ved å benytte data kun fra anerkjente meningsmålingsinstitutter og forskere, samt å vurdere de resultater man har kommet fram til i sammenheng med andre gjennomførte studier. Denne fremgangsmåten skulle dermed sikre at de benyttede data holder en høy vitenskapelig standard.

1.4.3. Om forklaring og forståelse

Analysemåten som vil bli benyttet i denne oppgaven, vil primært bygge på det som G. H. von Wright (1971) kaller den aristoteliske tradisjonen. Dette innebærer at fokus for studien trekkes bort fra teoretiske forklaringer basert på kausalløyper og på den empiriske testingen av disse, over til å bruke en metode von Wright kaller reflektiv eller reflekterende forståelse. Når man benytter en slik analysemåte, betyr det videre at bruken av kausalløyper og såkalte “covering laws” vil være av liten betydning og satt mer i bakgrunnen. Von Wright hevder at begrepet reflekterende forståelse innebærer:

“...a form of (...) recreation in the mind of the scholar of the mental atmosphere, the thoughts and feelings of the objects of his study. (...)”

Understanding is also connected with intentionality in a way explanation is not. One understands the aims and purposes of an agent and the significance of social institutions.” (von Wright 1971: 6)

Denne formen for analyse skiller seg dermed ad fra en del vitenskapsteoretiske prinsipper som er vanlige innenfor samfunnsvitenskapene, i det den representerer en innvending mot muligheten for å etablere samfunnsvitenskapelige årsaksforklaringer og vektlegger forståelse snarere enn forklaring. Forskjellen går grunnleggende sett på at metodene er “...ulike med hensyn til de kriterier en forklaring må oppfylle for å kunne være vitenskapelig respektabel” (von Wright 1971: 2). Von Wright drøfter videre hvorvidt teoribygging er det samme foretagende i naturvitenskapene og i de humanistiske samfunnsvitenskapene, hvor målsetningen for såvidt også er forklaring, men hvor begrepet “forklaring” ikke refererer til årsaksforklaringer knyttet til kausallover (ibid.). Han konkluderer med at en fremgangsmåte basert på forståelse ofte er mer hensiktsmessig i samfunnsvitenskapelige undersøkelser.

Disse vitenskapsteoretiske standpunktene vil i dette tilfellet føre til en fremstilling som i mindre grad er basert på bruken av et strengt kausalitetsbegrep og mer i retning av å kartlegge mulige og plausible “forklaringer” på de verdier og holdninger som blir diskutert, og på deres forhold til den demokratiske utviklingen. Til sammen vil dette gi et bilde av i hvilken grad demokratiske holdninger og verdier har fått fotfeste i russisk politikk og av hvilken oppfatning den russiske befolkning og elite har av demokratiske styreformer. For en mer utfyllende og detaljert diskusjon av de enkelte metodologiske spørsmål vil jeg hen vise til de påfølgende kapitler, hvor dette vil bli tatt opp i de avsnitt der det faller naturlig å behandle dem.

2. Politisk kultur

I det innledende kapittelet gjennomgikk jeg sentrale problemstillinger og ulike aspekter ved utviklingen av russisk politisk kultur. En av de problemstillingene som ble nevnt, var hvordan en stats politiske kultur er med på å påvirke mulighetene for utviklingen av stabile demokratier. Utviklingen av en demokratisk styreform er på ingen måte noen lineær prosess, men en prosess som avhenger av et stort antall faktorer og hvor forskjellige valgsituasjoner underveis er med på å forme det endelige resultatet. Mange av disse faktorene har også sammenheng med en gruppes politiske kultur, og disse faktorene vil bli diskutert inngående både i dette og i senere kapitler. Først skal jeg derimot diskutere oppgavens teoretiske grunnlag og foreta en gjennomgang av politisk kultur som begrep og analytisk verktøy.

2.1 Studiet av politisk kultur

Politisk kultur er et begrep som beskriver ulike karakteristiske trekk ved en nasjons eller en gruppes verdier, holdninger og atferd overfor det politiske systemet og politikk generelt. Begrepet er altså først og fremst et deskriptivt analytisk verktøy. Hva som menes med en nasjons politiske kultur, vil til enhver tid være gjenstand for debatt, da det sjelden er snakk om ett enkelt og enhetlig sett av holdninger i en gitt gruppe. Målet blir dermed å søke å avdekke hvilke politisk-kulturelle trekk som er de dominerende, dvs. de som er representative for størsteparten av den gruppen man er interessert i å undersøke. Jeg skal i det følgende se nærmere på begrepets historie, og på hvordan dets innhold og betydning har variert.

Begrepet politisk kultur er som mange andre fagtermer og ideer et gammelt tankegods i en innpakning av nyere dato. Aristoteles skrev at fordelingen og typen av verdier og holdninger i en gitt nasjon eller gruppe antas å påvirke utformingen av det politiske systemet, dets virkemåte og befolkningens politiske atferd. Både Charles-Louis de

Montesquieu og Alexis de Tocqueville var i sine verker inne på diskusjoner om de ulike samfunnenes “generelle ånd” og “moral og skikker” som det ble antatt hadde stor påvirkning på politikken som ble ført generelt. Tocquevilles bok *Demokratiet i Amerika* (1835/1840) inneholdt også en redegjørelse for vaner, oppførsel og meninger som var dominerende for medlemmer av samfunnet og som han mente de amerikanske demokratiske institusjonene hadde sitt opphav i. Johann Gottfried Herder var den som først tok i bruk begrepet politisk kultur i en tilnærmet moderne forstand av ordet. Herder, som virket i andre halvdel av 1700-tallet, utviklet en fremgangsmåte som systematisk sammenlignet ulikheter mellom nasjoner fra det utgangspunktet at “den menneskelige natur i ulike omgivelser aldri er helt den samme”, og han søkte i boken *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1785) å klarlegge hvilke faktorer som avgjorde sentrale forskjeller fra land til land.

Begrepet politisk kultur i sin moderne form ble ikke introdusert i samfunnsvitenskapene før på slutten av 1950-tallet. På dette tidspunkt var den behaviouristiske revolusjon, hvor man strebet etter naturvitenskapelige forskningsidealer innenfor de tidligere mer historisk baserte politiske studier, i full gang. Den behaviouristiske revolusjonen førte til en innføring av en ny metodologi i samfunnsvitenskapene, ofte basert på surveyundersøkelser og kvantitative metoder. Gjennom slike undersøkelser hadde man muligheten til å kartlegge sentrale holdninger og verdier hos en gitt befolkningsgruppe. Forkjemperne for behaviouralismen hevdet at en stor fordel ved denne forskningsmetoden var større grad av vitenskapelighet, fordi man nå arbeidet etter strengere og mer naturvitenskapelig inspirerte metoder. Man anså også at forskningen lettere kunne oppnå verdifrihet ved at de kvantitative metodene fjernet mange av de påvirkningene en

partisk eller forutinntatt holdning kunne skape, og at man dermed unngikk subjektive tolkninger. På mange måter var altså den behaviouristiske revolusjon en reaksjon mot det som tidligere hadde vært det dominerende paradigmet i studiet av politikk, den juridisk-institusjonelle tilnæringsmåten.

En av de første statsviterene som tok i bruk denne nye metodologien i studiet av politisk kultur, var Gabriel Almond. I hans artikkel “Comparative Political Systems” fra 1956, introduserer Almond dette nye perspektivet, som han senere videreutviklet i samarbeid med Sidney Verba. I deres meget omtalte og diskuterte bok *The Civic Culture* fra 1963, la de grunnlaget for bruken av politisk kultur som analytisk verktøy og for debatten rundt demokratiets forutsetninger. Målsetningen var å forsøke og finne ut hvilke faktorer som var viktige for den politiske stabiliteten i fem ulike moderne demokratier, og de benyttet politisk kultur som den mest sentrale forklaringsvariabelen. Boken utgjorde et vannskille innenfor statsvitenskapen med teoretiske, metodologiske og empiriske implikasjoner som opptok forskere i de påfølgende tiårene.

2.2 Teoretiske skillelinjer og fremgangsmåter

Almond og Verbas studie “*The Civic Culture*” var utvilsomt en viktig faglig fremgang, men den kom like fullt under sterk kritikk fra andre teoretiske retninger. Hovedårsaken til dette lå innebygget i selve begrepet politisk kultur og i de metodene man benyttet for å innhente data. Da Almond utformet det teoretiske rammeverket, hentet han mange av ideene fra fag som tradisjonelt hadde drevet med kulturstudier, og det var da også herfra at mye av kritikken kom. Disse tilnæringsmåtene hadde dype røtter i antropologien og en noe mykere metodologi, slik det hadde vært vanlig innenfor dette faget. Forskningsmetodene her inkluderte ikke bruk av statistiske undersøkelser, og kritikken gikk først og fremst på påstanden om at de kvantitative metoder var mer vitenskapelige enn de kvalitative, altså en

kritikk på epistemologisk og metodologisk grunnlag.

Motsetningen mellom disse fagretningene innenfor studiet av politisk kultur knytter seg således opp mot den grunnleggende metodologidebatten som har foregått mellom tilhengere av kvantitative og kvalitative metoder i statsvitenskapen generelt. Fremveksten til den fortolkende fagtradisjonen² kan således først og fremst ses på som en reaksjon mot de behaviouristiske studiene av politisk kultur. Et eksempel på dette er at man avviste de behaviouristiske standardene om vitenskapelig holdbarhet ut fra kriteriet om verifikasjon til fordel for et kriterium om plausibilitet i argumentasjon og konklusjon. Videre hentet man en grunnleggende forståelse av kultur og metodologi fra blant andre Max Webers verstehende Soziologie og kanskje særlig fra antropologen Clifford Geertz. Geertz hevder at målsetningen for å beskrive, i dette tilfellet politisk atferd, er å forstå den, men at man ikke kan forstå atferd bare gjennom objektiv beskrivelse. Det er helt sentralt å forstå meningen som ligger bak atferden. Det mest karakteristiske trekket ved den fortolkende retningen er forestillingen om politisk kultur som det som gir mening i det politiske liv, eller mer nøyaktig politikkens meningsaspekt (Geertz 1975).

2.3 Almond og Verbas tilnærming

Jeg har vært inne på Gabriel Almonds store innflytelse på senere bruk av begrepet politisk kultur. Almond definerer politisk kultur som “...mønsteret av orienteringer til politiske objekter som ethvert politisk system er grunnlagt i” (1956: 396). Denne definisjonen fokuserer på orienteringer, dvs. subjektive tilbøyeligheter hos enkeltindivider eller mer bestemt de internaliserte aspekter ved objekter og forholdene mellom objekter. Disse orienteringene kan være av ulike typer:

1. *Kognitive orienteringer*, dvs. kunnskap og antagelser om det politiske systemet og politiske objekter gene-

² Fra det engelske “interpretation”.

relt, dets roller og innehaverene av disse rollene og systemets input- og outputfunksjoner.

2. *Affektive orienteringer*, dvs. følelser overfor det politiske system, politiske objekter, dets roller og dets personell og utøvelsen av disse.
3. *Evaluative orienteringer*, dvs. vurderinger og meninger om de politiske objektene og det politiske system som vanligvis involverer en kombinasjon av verdistandarder og kriterier med informasjon og følelser (Almond & Verba 1963: 14).

Når objekter for politiske orienteringer skal klassifiseres kan man begynne med det generelle politiske system. I denne sammenheng ses systemet på som et hele, og inkluderer følelser som patriotisme eller fremmedgjøring, vurderinger av en nasjon som stor eller liten, sterk eller svak, og om den politiske regimetypen som f.eks. demokratisk, konstitusjonell eller sosialistisk. Det er også mulig å skille ut orienteringer som retter seg mot "selvet" som politisk aktør. Dette har å gjøre med innholdet i og kvaliteten på normer angående personlige politiske forpliktelser, og innholdet og kvaliteten i følelsen av personlig kompetanse overfor det politiske systemet.

Når det politiske systemets enkelte bestanddeler skal skilles ut, er det naturlig å dele det inn i tre hovedkomponenter:

1. *Spesifikke roller eller strukturer*, som lovgivende forsamlinger, utøvende politiske organer eller byråkrater.
2. *Innehaverne av disse rollene*, for eksempel statsoverhoder, parlamentsmedlemmer og administratører.
3. *Spesifikke policies*, beslutninger eller håndhevelse av beslutninger.

Disse strukturene, rolleinnehaverne og beslutningene kan igjen klassifiseres relativt bredt ved hvorvidt de er tilstede i den politiske input-prosessen eller i den administrative output-prosessen. Med den politiske input-prosessen

menes her den strøm av krav som går fra samfunnet til de statlige organer og omgjørelsen av disse kravene til gjeldende politikk. Av strukturer som hovedsakelig er involvert i disse prosessene er politiske partier, interessegrupper og medier svært viktige. Med den administrative output-prosessen menes den prosess hvor en politisk beslutning eller en policy gjennomføres eller håndheves. De viktigste strukturene her er byråkratiske organer og rettssystemet (Almond & Verba 1963: 15). De ulike typene av individuelle orienteringer jeg har nevnt ovenfor utgjør overordnede kategorier for de ulike typer surveysspørsmål som vil bli benyttet senere i denne studien. Spørsmålene vil derfor implisitt representere Almond og Verbas grunnleggende typologi for politisk-kulturelle orienteringer.

Almond og Verba fokuserer sterkt på de holdningsmessige aspektene, og det er de subjektive og psykologiske sidene ved et politisk system som vektlegges. Politisk kultur blir dermed det aggregerte uttrykk for de subjektive og psykologiske dimensjonene ved politikk. Politisk kultur blir ifølge Almond et samlebegrep som fokuserer på grunnleggende holdninger til ulike aspekter ved det politiske systemet og til politikk generelt. Den politiske kulturen i et samfunn forutsettes å være mer eller mindre integrert i den generelle kulturen. Skillet mellom den generelle kulturen og den spesifikt politiske kulturen er først og fremst av analytisk art (Verba 1965: 521). Den politiske kulturen vil i stor grad være påvirket av de verdier og holdninger som inngår i den generelle kulturen og vil i mange tilfeller også gjenspeile disse. Det vil imidlertid også være slik at den politiske kulturen, som forutsettes å ha en viss autonomi, påvirker den generelle kulturen. Skillet mellom generell og politisk kultur er fruktbart fordi man på denne måten kan konsentrere seg om de verdier og holdninger som er relevante i forhold til politikk.

Den forståelsen Almond og Verba la til grunn for sin bruk av begrepet har sitt opphav i ulike vitenskapelige retninger. Som jeg var inne på tidligere, var

surveymetodologi og kvantitativ analyse helt grunnleggende for å kunne studere verdier og holdninger på den måten behaviouristene ønsket. Begrepets intellektuelle røtter var ellers sterkt påvirket av sosialpsykologi og psykoantropologi, særlig arbeidene til Sigmund Freud og antropologer som Malinowski og Benedict. Det var imidlertid fra Talcott Parsons at Almond hentet hovedvekten av sin teoretiske tilnærming. Parsons var den første til å sette begrepet kultur inn i et større teoretisk perspektiv på sosial atferd. I sine arbeider understreket Parsons den nære forbindelsen mellom kultur og handling, hvor det ble antatt at kulturen i stor grad bestemte det enkelte individs sosiale atferd.

Parsons hevdet videre at høyt utviklede samfunn hadde en spesialisert politisk struktur, noe som innebar at ulike samfunnsmessige funksjoner ble ivare tatt av forskjellige strukturer. I mindre utviklede samfunn ivaretok den samme strukturen en rekke ulike funksjoner. Mens kultur hos Parsons betegner individets psykologiske orienteringer mot sosiale objekter, blir struktur forstått som et spesifikt sett av roller som eksisterte og var nødvendige uavhengig av både deres innehavere og av spesifikke politiske retninger og beslutninger. I følge dette perspektivet er alle slike systemer, også det politiske, bygd opp av roller. Både roller og struktur refererer til individet som utøver av observerbar atferd (Almond & Powell 1966: 21–22).

Også i Almond og Verbas teori er skillet mellom struktur og kultur en grunnleggende antagelse. Almond og Verba viderefører dette argumentet ved å innføre en dimensjon av kongruens eller inkongruens i forholdet mellom den politiske kulturen og den politiske strukturen. Dette betyr at individenes kognitive, affektive og evaluative orienteringer under visse forhold, særlig under perioder med endring, ikke nødvendigvis samsvarer med den eksisterende politiske strukturen, dvs. den måten det politiske system er organisert og fungerer på. De ulike undergruppene av politisk kultur, dvs. politiske subkulturer, representerer historisk sett dette

skillet mellom struktur og kultur. Hva slags status politisk kultur egentlig har i forhold til den politiske strukturen er imidlertid ikke uproblematisk. Almonds og Verbas studier av politisk kultur har blitt kritisert fordi den har tillagt politisk kultur en selvstendig påvirkning på politiske strukturer (Pateman 1980: 58–60). Det kan med rette hevdes at forholdet mellom kultur og struktur er mer komplekst, og at påvirkningsforholdet også kan gå den andre veien, slik at den politiske strukturen også er med på å forme den politiske kulturen.

Det som det politiske systemet produserer av output vil ha stor betydning for befolkningens vurdering av det politiske systemet som helhet, og dermed også befolkningens vurderinger av og holdninger overfor det, sml. de ulike aspekter ved individers subjektive orienteringer jeg nevnte ovenfor. Det eksisterer derfor et komplekst og gjensidig avhengighetsforhold mellom struktur eller system og kultur, og dette vil også være det teoretiske utgangspunktet i denne studien. På det helt grunnleggende planet handler en gitt analyseenhets (for eksempel eliter og den vanlige befolkningen) politiske kultur om de verdier og holdninger, og i visse tilfeller også den atferd, som er tilknyttet det politiske liv og det politiske system. Vurderinger av det politiske systemets yteevne og mer generelt dets legitimitetsgrunnlag vil bli diskutert inngående i de påfølgende kapitler.

2.3.1 Bruken av begrepet

Innenfor statsvitenskap er det store forskjeller mellom de ulike fagområder med hensyn til hvor godt utbygd en teoretisk referanseramme er. Disse nivåene sier noe om i hvilken grad en problemstilling kan drøftes og besvares ved hjelp av tidligere begreper og sammenhenger. Hellevik (1992: 37) skiller mellom tre slike nivåer: Løse forestillinger, begrepsskjema og begrepsmodell. Den teoretiske statusen setter også begrensninger for hvor presise problemstillinger og hypoteser som lar seg utforme på grunnlag av de eksisterende “teoriene”.

Litteraturen om politisk kultur har i relativt liten grad beskjeftiget seg med

teoribygging i tradisjonell forstand. De fleste fremstillinger innenfor fagområdet har konsentrert seg om definatoriske problemer, uten at disse begrepene har blitt sett i eksplisitt sammenheng med andre kontekstuelle variabler. Dette har ført til at politisk kultur generelt havner i en mellomstilling når det gjelder begrepets teoretiske status og derfor ofte befinner seg på begrepsskjemanivå. Likevel har enkelte fremstillinger i større grad fokusert på dette aspektet, og tilnærmingen i *The Civic Culture* er et eksempel på dette. Klassifiseringen av de forskjellige typer orienteringer som jeg diskuterte ovenfor vil blant annet bli brukt som et utgangspunkt for de typer holdninger og vurderinger jeg skal ta for meg i de empirisk baserte kapitlene.

Det er også viktig å skille mellom begrepet politisk kultur og hvordan det brukes som analytisk verktøy. Teoridannelse i streng forstand har ikke vært sentralt i tidligere forskning, og det vil derfor være mer hensiktsmessig å bruke begrepet som et strukturerende perspektiv eller en tilnæringsmåte som legger føringer på hvilke deler av virkeligheten man fokuserer på. Valget av perspektiv vil også påvirke det empiriske fokus og hva slags data som analyseres. Den tilnæringsmåten jeg skal benytte ser på utviklingen av en gitt gruppes politiske kultur i et perspektiv som fokuserer spesielt på den historiske utviklingen og på den påvirkningen dette igjen får på fordelingen av viktige verdi- og holdningsmessige faktorer i den politiske kulturen i dagens Russland. Koblingen mellom de politisk-kulturelle prosesser som var virksomme i det sene sovjetregimet og verdier og holdninger i Russland på 1990-tallet vil være viktig i denne sammenhengen.

2.3.2 Hvordan endres den politiske kulturen?

Spørsmålet om hvordan en politisk kultur endres og utvikler seg, er viktig når det gjelder å utvikle en dypere forståelse av en stats generelle politiske utvikling og karakteristika. Innenfor forskningen har synet på mulighetene for politisk-kulturell endring beveget seg mellom de forskere som har hevdet at en politisk

kultur er svært stabil og dermed vanskelig å endre, og de som har hevdet at politisk-kulturell endring er en stadig pågående prosess hvor større og mindre skifter finner sted relativt ofte. Disse ulike synspunktene har også vært farget av den begrepsforståelse de forskjellige forskerne har lagt til grunn.

Historisk baserte studier har ofte representert synspunkter om langsiktig stabilitet i de ulike politiske kulturer. Samtidig er det rimelig å hevde at målninger av verdier og holdninger, som var den forståelsen av politisk kultur som Almond og Verba benyttet, befinner seg på et mer omskiftelig og lettere påvirkbart nivå enn de kulturelle trekk som kommer i fokus ved bruk av andre former for analyse. I fortsettelsen vil jeg derfor benytte historisk baserte fremstillinger i tillegg til den innfallsvinkelen Almond og Verba brukte til å belyse politisk kultur på det verdi- og holdningsmessige nivået. Perspektivet jeg skal bruke på politisk-kulturell endring vil derfor befinne seg i en mellomstilling i forhold til de teoretiske ytterpunktene på endring i kulturer.

2.4 Faktorer som påvirker politisk kultur

Et av de viktigste, og samtidig mest kompliserte spørsmålene innenfor politisk kulturteori er hvilke faktorer som er sentrale når man ønsker å forstå hvordan en politisk kultur endres. Når man søker å avdekke kildene til en kultur i vid forstand, støter man raskt på komplekse problemer, kanskje særlig med hensyn til å etablere sikre årsakssammenhenger. Mary McCauley (1984: 23) skriver at:

“...the political culturalist wants to argue that past culture is a crucial factor in forming today’s culture. Fair enough. But then the relationship must be spelt out. This has to be done by examining and rejecting explanations of today’s culture that do not include past culture as a variable, and by tracing the process by which

perceptions are
transmitted over time.”

Denne kritikken går til kjernen av teori-debatten, og spørsmålet om hvordan en kultur, eller mer spesifikt en politisk kultur, skapes og opprettholdes er helt sentralt her. Jeg skal derfor begynne med å foreta en gjennomgang av hvilke mekanismer som antas å være virksomme i slike prosesser.

For det første er ikke kultur noen medfødt eller automatisk tilegnet egen-skap. Antropologen Clyde Kluckhohn (1942) definerer det generelle kultur-begrepet som “all overført læring”. Kultur skapes og opprettholdes i følge dette synspunktet ved innlæring, og på grunn-lag av dette antas det at man blir sosialisert inn i en gitt kultur. For det andre antas det at denne politiske sosialisering er en kumulativ og kontinuerlig prosess som innebærer at slik læring på-går gjennom hele livet. Dette fører til at tidligere innlæring fungerer som et filter for den innlæring som kommer på senere stadier i livet, og at den innlæringen som skjer på et tidlig stadium er vanske-ligere å endre.

Man går videre ut fra at det er en tendens til konsistens i innlæringen, og dette fører til at det man kan kalle kul-turelt assimilerte mennesker fortolker politikk og politisk atferd gjennom et filter av kognitive, affektive og evalua-tive disposisjoner. Disse filtrerene er dermed en av de faktorer som er med på å skape variasjoner i politisk kultur mel-lom ulike samfunn og grupper (Statsvitenskapelig Leksikon 1997: 203–6). Spørsmålet om hvordan kulturell over-føring finner sted burde derfor ikke pro-blematiseres unødvendig, men det er likevel viktig å forsøke å forstå hvordan en kultur endrer seg, og hvilke faktorer som ligger bak dette. I det følgende skal jeg se nærmere på de viktigste gruppene av faktorer.

2.4.1 Historiske påvirkninger og tradisjoner

Stephen White (1979: 15) hevder at politisk kultur kan identifisere “de trekk ved politiske antagelser og atferd som er historisk avledbare, spesifikke for en

spesiell nasjonal gruppe og som det er sannsynlig at vil påvirke den fremtidige politiske utviklingen”. Den påvirkning historie og tradisjoner har på politisk kultur er et av de forskningsfeltene som er viet mest oppmerksomhet i faglittera-turen. Et av de mest grunnleggende spørsmålet man kan stille om politisk kultur, er derfor om dens opphav, det vil si hvilke nedarvede trekk som har hatt størst betydning i den politisk-kulturelle utviklingen. Til en stor grad er politisk kultur en arv fra en historisk fortid, og elementer av den politiske kulturen kan spores langt tilbake i tid. Likevel er det ikke slik at disse nedarvede kulturelle trekkene er konstante eller uforander-lige. Man kan tilnærme seg studiet av politisk kultur ved å se på det som et system som er sterkt forbundet med for-tiden, men som også endres ved at det absorberer nye tilførsler fra historiske erfaringer og kontakter, mens eldre ele-menter slites bort, omdannes eller faller fra (Daniels 1987: 166).

Forståelsen av at endring i verdier og orienteringer forekommer og at den politiske kulturen ikke på noen måte er en gitt størrelse, er her meget viktig. I de fleste politiske kulturer er tradisjoner og historisk arv ofte klart tilstede i nå-tidige verdier og antagelser, men eksis-terer sammen med påvirkninger av nyere dato. Den politiske kulturen består derfor ikke bare av den historiske arven fra fortiden, men er en slags geo-logisk struktur med sedimentære avset-ninger fra mange og ulike historiske epoker og hendelser. Politisk kultur kan altså ses som en syntese av den politiske enhetens fortid og av elementer som sta-dig vokser til (Diamond 1993: 412).

Ved å benytte dette geologiske per-spektivet kan man lettere forstå hvordan politiske kulturer utvikler seg og endres. Det er rimelig å anta at visse historiske perioder har større og mer varig påvirk-ning enn andre, men det er også klart at hver periode fører med seg nye impulser og verdier som delvis erstatter, men ikke fullstendig fjerner de som har eksis-tert over lengre tid. Resultatet av slike prosesser er at tradisjonelle og moderne elementer eksisterer side om side, og dette resulterer i en blanding av polit-

iske subkulturer med ulike kombinasjoner av påvirkninger fra forskjellige perioder. Implisitt i denne oppfatningen av politisk kultur som “geologiske avleiringer” eller dypstrukturer av historiske hendelser og påvirkninger, er at også institusjonelle erfaringer og politisk læring er med på å forme denne kulturen. Dette innebærer at tidligere erfaringer med et politisk styreform, for eksempel en form for demokratisk styre, kan lette en senere overgang fra et autoritært styre til demokrati. Videre vil historiske erfaringer påvirke politisk kultur på den måten at de politiske eliter endrer sin taktikk, sine oppfatninger og antagelser som en følge av tidligere erfaringer. Denne politiske læringsprosessen er spesielt sentral i oppbygningen eller rekonstruksjonen av en demokratisk styreform, særlig på det kritiske tidspunkt mellom krisen i den gamle orden og konsolideringen av den nye (Bermeo 1992: 273). Her kan tidligere erfaring med for eksempel et strengt undertrykkende styre være med på å omforme verdier og holdninger til fordel for et mer liberalt styre. Den historiske faktoren leder ut i følgende spørsmål: I hvilken grad man kan finne nedarvede trekk i den nåværende russiske politiske kulturen?

2.4.2 Institusjonell sosialisering

Kultur har sitt utspring i historie, tradisjon og kollektive myter, og befestes og reproduseres gjennom flere institusjonelle miljøer hvor normer læres, antagelser skapes og verdier internaliseres. Blant disse er familien og skolen viktige, selv om det vanligvis ikke er i disse miljøene at kulturen skapes. Likevel kan endringer i skolens undervisningsopplegg og i de ideer og den kunnskap som skapes ved universitetene, bidra til en betydelig endring i den politiske kulturen over tid. Politiske institusjoner og deres organisasjon og virkemåte vil også ha påvirkning, særlig på de aktører som deltar i det daglige politiske liv, som for eksempel de politiske eliter. Slike institusjoner og deres utforming vil også kunne påvirke politiske holdninger og verdier på massenivå. Solidariteten innad i de enkelte institu-

sjoner er en viktig faktor for om sosialiseringprosessen skal lykkes eller ikke. Det er også et poeng at den indoktrinering som drives i autoritære regimer, sjelden lykkes når befolkningen utsettes for motstridende informasjon eller erfaringer. I slike tilfeller får indoktrineringen ofte motsatt virkning.

Her er det også mulig å utlede et spørsmål til besvaring på et senere tidspunkt: Hva slags påvirkning har de nye politiske institusjoner hatt på den politiske kulturen i Russland i perioden etter 1991?

2.4.3 Politisk lederskap og interesser

Som jeg var inne på tidligere, har det ofte vært en tendens til å se kultur som et produkt av sterke historiske og sosiale krefter. Men verdier, holdninger og orienteringer kan også omformes gjennom den politiske ledelsens bevisste handlinger, doktriner og orienteringer. Det vil riktignok ofte være strid om hvorvidt store ledere selv former, eller om de kun reflekterer de respektive nasjonale politiske kulturer. Likevel er det vanskelig å se bort fra den innvirkning 1900-tallets revolusjonære ledere som Lenin og Stalin har hatt på politiske ideer, verdier, normer og følelser hos sine folk og på den tiden de levde i. Dette gjelder også for mindre autoritære ledere, som muligens har påvirket sine lands politiske kulturer i en mer demokratisk retning. Her spiller utvilsomt de enkelte ledes grad av karisma – i en weberiansk forstand – inn. Dette betyr at jo flere spesielle kvaliteter som er med på å legitimere en ledes autoritet og stilling, jo større innvirkning kan de ha på sine tilhengers dypere verdier og holdninger. Politiske ledere av demokratisk støpning vil selvsagt også kunne legge sterke føringer på hva slags holdninger som utvikler seg blant befolkningen. Dette leder frem til følgende spørsmål: Hva slags effekter har det politiske lederskapet i Russland hatt på den politiske kulturen?

2.4.4 Sosial og økonomisk endring

Forholdet mellom sosio-økonomisk endring og politisk kultur står sentralt innenfor det som kalles moderniserings-

teoriene. Med begrepet moderne siktet man ofte til en utviklet liberal markedsøkonomi og et godt fungerende demokrati, altså et modernitetssyn sterkt preget av vestlig utvikling og politiske systemer, og teoriene ble kritisert for denne etnosentriske holdningen. Det er imidlertid ikke nødvendig å akseptere moderniseringsteoriene i sin helhet for å argumentere for at det er en årsaks-sammenheng mellom sosio-økonomisk utvikling og demokrati, og at politisk kultur er en viktig mellomliggende faktor i dette forholdet. Innenfor teoriene om den sosio-økonomiske utviklingens påvirkning på politisk kultur er det en vanlig antagelse at økonomisk vekst har store ringvirkninger både på samfunnet som helhet og for den enkelte borger. Ifølge Robert Putnam (1993: 84) finnes det få generaliseringer som er sterkere etablert enn at effektivt demokrati er korrelert med sosio-økonomisk modernisering. Slike påstander er sentrale hos en rekke forskere, blant annet ligger et slikt årsaksforhold til grunn hos Robert A. Dahl (1971/1995). Seymour M. Lipset (1960) vektlegger også sammenhengen mellom et samfunns utviklingsgrad og dets styreform. Dette perspektivet innebærer at utviklingen av ekspansive industrisamfunn, med høy grad av urbanisering og en voksende, kommersialisert økonomi, medfører en sosial omveltning som i sin tur legger grunnlaget for en politisk omforming i demokratisk retning. På samme måte øker industrialiseringsprosessen kravene til den kunnskap som er nødvendig for å utføre nesten enhver form for arbeid i moderne økonomier. Her er også utdanning en helt sentral faktor. I denne sammenheng virker utdanning positivt både ved at grunnleggende utdanning gjøres tilgjengelig for en større andel av befolkningen, og ved at en økende andel av befolkningen også får mulighet til å ta høyere typer utdanning. Denne omformingen av samfunnet skjer dermed indirekte på det verdi- og holdningsmessige planet, og det er endringene på dette nivået som til sist påvirker mulighetene for en demokratisk utvikling.

Videre antas det at generell økonomisk vekst og dens assosierte prosesser

etterhvert også vil føre til fremveksten av en uavhengig middelklasse som i mange fremstillinger, blant annet hos Max Weber, er helt sentral som forankring for den videre utvikling av demokratiske styreformer. Endringer i den politiske kulturen stimuleres også ved mobilisering av autonome sosiale grupper. Ved at uavhengige grupper etableres i samfunnet, skapes muligheter for fri diskusjon og politisk organisering, og dermed en erfaringsbakgrunn og basis for videre politisk arbeid. Hvordan har disse samfunnsmessige prosessene påvirket den politiske kulturen, og i forlengelsen av dette, mulighetene for en demokratisk konsolidering i Russland?

2.4.5 Internasjonal diffusjon

Kultur har dype røtter, og den dannes gjennom praksis og erfaring, den reproduseres ved sosialisering i ulike institusjoner, og den formes og omformes av de ideer, doktriner og den institusjonsbygging politiske ledere gjennomfører. Kulturen kan forandres gradvis, men gjennomgripende ved at den sosiale strukturen endres av den økonomiske utviklingen. Den kan også reflektere den effekten mobilisering av autonome organisasjoner har. En politisk enhets kultur kan også påvirkes av spredningen av verdier og holdninger på det internasjonale nivået. Denne spredningen kan foregå på ulike måter. Det britiske og franske kolonistyret brakte med seg liberale og demokratiske verdier til koloniene, som senere også fikk styrket sitt fotfeste gjennom opprettelsen av politiske institusjoner. På samme måte påvirket også det koloniale skolesystemet og misjonærvirksomhet de tradisjonelle verdier og holdninger som fantes i de enkelte kolonier.

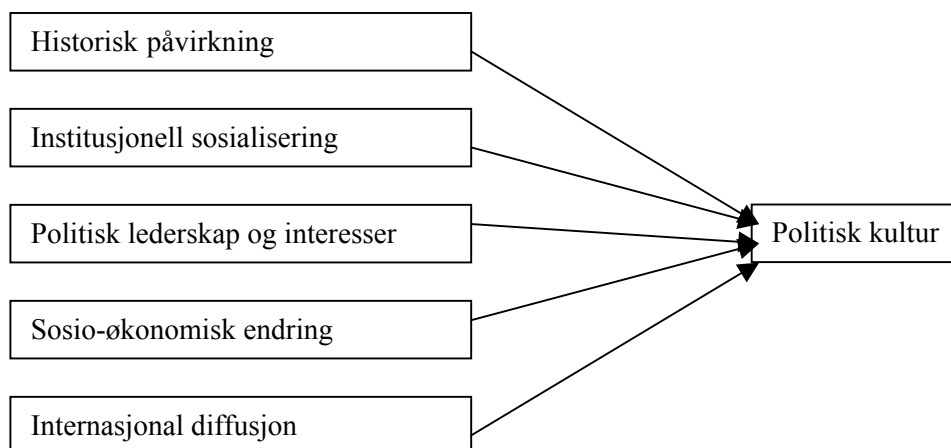
De internasjonale nyhetsmedier spiller en økende rolle når det gjelder å forme enkeltmenneskers verdier og holdninger. De siste årene har det vært en enorm økning i pressedekning av store og små hendelser og i antall globale nyhetskanaler i både radio og TV, og disse sendingene når ut til stadig flere. I denne forstand har verden blitt stadig mindre, og informasjon flyter stadig lettere over landegrensene. Slik

spredning kan ha særlig stor effekt i “lukkede” samfunn hvor befolkningen ikke har fri tilgang til objektiv informasjon og hvor mediene fungerer som kanaler for statlige interesser. I slike tilfeller kan internasjonal utveksling av informasjon og teknologi spille en viktig rolle som formidler av alternativ informasjon. Hva slags effekter har

slike prosesser hatt på verdier og holdninger og på demokratiets utviklingsmuligheter i Russland?

Som en oppsummering av det som har blitt sagt ovenfor, kan følgende foreløpige modell tjene som illustrasjon til faktorer som påvirker politisk kultur og i forlengelsen av dette, mulighetene for å utvikle et stabilt demokrati:

Figur 2.1

2.5 Politiske subkulturer

Når vi snakker om en stats eller en gruppes politiske kultur, er dette ofte en måte å forenkle en komplisert virkelighet på. Selv om det kan være nyttig å tale om en nasjonal politisk kultur, vil det ofte finnes andre verdier, identifikasjoner og lojaliteter som kan konkurrere med og noen ganger erstatte de som er forbundet med nasjonalstaten. Mange politiske enheter vil derfor inneholde konkurrerende eller alternative politiske kulturer, og dette betegnes vanligvis som *politiske subkulturer*. De fleste politiske kulturer er altså heterogene, og vi kan finne store variasjoner når det gjelder subkulturenes antall og relative styrkeforhold. Almond og Verba (1963: 26–27) benytter et skille mellom vertikale og horisontale subkulturer. En *vertikal subkultur* defineres som “... en som har å gjøre med de felles sosiale eller demografiske egenskapene til medlemmene”. Skillet mellom masser og eliter, som vi var inne på tidligere, er et eksempel på en vertikal subkultur. En politisk kultur kan på denne måten vid-

ere splittes opp i flere slike undergrupper. Ulike yrker og roller kan for eksempel skape en stor variasjon i holdninger og former for atferd, og forskjellige generasjoner kan dele antagelser og atferd som gjør at de skiller seg ut fra befolkningen som helhet. Sosiale grupper eller klasser kan ha like eller distinkte livserfaringer som fører til at deres politiske holdningsmønstre og atferd har betydelige forskjeller fra resten av den overordnede enheten, f.eks. nasjonen.

På denne måten kan man bevege seg stadig lenger vekk fra det nasjonale nivå, og dermed få et mer finmasket nett når vi ønsker å kartlegge verdier, holdninger eller atferd hos en befolkning. Slike inndelinger kan selvsagt være viktige, men de erstattes eller forandres ofte av *horisontale subkulturer*, som gjerne er basert på geografiske områder. Regionale eller lokale ulikheter kan tjene som eksempel på slike, men den langt viktigste er den som har sammenheng med etnisk tilhørighet. Slike subkulturer vil man særlig finne i områder

hvor distinkte etniske kulturer har vært konsentrert i avgrensede områder. Målsetningen her er å karakterisere en politisk enhets kultur så nøyaktig som mulig, uten å dukke for langt under overflaten og bli for fokusert på ulike undergrupper i samfunnet.

2.6 Analysenivåer for politisk kultur: Masser og eliter

Politisk kultur kan altså studeres på forskjellige nivåer, og de vanligste i forskningslitteraturen er massenivå og elite-nivå. Analyser av kultur blant de medlemmer av samfunnet som deltar i utformingen og utøvelsen av politikk vil vanligvis belyse og fremheve andre karakteristika enn studier av holdninger på massenivå. Det er også nærliggende å anta at en studie av verdier og holdninger hos en elite vil fremvise relativt store forskjeller i forhold til andre sosiale grupper. Analyser av politisk kultur på massenivå setter fokus på egenskaper ved de samfunnsmedlemmer som ikke nødvendigvis deltar i politikken på høyt nivå. Når man utfører slike undersøkelser vil det være et mål å belyse fordelingen av verdier og holdninger blant de brede lag av befolkningen, og ikke i noen nærmere avgrenset eller definert gruppe, slik eliteanalyser vil gjøre. Det vil derfor være interessant å analysere eventuelle forskjeller i verdier, holdninger og atferd mellom masse- og elite-nivå.

I sin essens vil de to nevnte analysenivåer representere såkalte sosiale aggregater hvor de enkelte analyseenheters verdier ikke fremkommer, men hvor det er den samlede verdien for en gruppe av analyseenheter som er objektet for undersøkelse. Behaviouristene fokuserte i stor grad på analyse av mikronivået, dvs. på individene. Ved å bruke dette analysenivået kunne man undersøke de enkelte individers ulike roller i et perspektiv hvor man vektla de prosesser som er kompliserte å redegjøre for på andre og høyere analysenivåer. Man baserte analysen på individene som bærere, mottagere og videresendere av kultur i vid forstand og dermed også den politiske kulturen. Det som derimot ikke fremkommer ved en

analyse på mikronivå, er at kultur som helhet ofte ser annerledes ut enn det analyser på mikronivå kan vise.

Kultur ses på som et kollektivt fenomen og i forlengelsen av dette kan man si at "helheten er større eller i det minste forskjellig fra summen av dens deler" (Kaplan & Manners 1972: 192). Dette er et synspunkt som er relativt vanlig i den antropologiske litteraturen om kultur, og den fortolkende retningen brukte ofte tilnærminger på makronivå. Dette betydde at nasjonen, eller staten, sett på som en enhet var det viktigste analysenivået, og at individuelle enheter ikke spilte noen stor rolle i analysen av kulturen. I den videre fremstillingen vil individnivået være utgangspunkt for å utvikle en forståelse av hvordan den politiske kulturen på massenivå har utviklet seg. På elitenivå vil jeg benytte to perspektiver, ett som ser på eliten som kollektiv og ett som analyserer elitekultur fra et individbasert perspektiv. Disse to analysenivåene vil være tema for kapittel 5 og 6.

3. Demokratiets forutsetninger

“The essence of democratic consolidation is a behavioural and attitudinal embrace of democratic principles and methods of both elites and mass.”

Larry Diamond,
Developing Democracy

På midten av 1980-tallet var det få forskere som så for seg muligheten for at man skulle stå overfor en ny demokratiseringsbølge hvor tidligere ikke-demokratiske stater av ulike avskygninger søkte en overgang til styreformer av mer demokratisk art. Tidlig på 1990-tallet stod man overfor en rekke stater fra den tidligere sovjetdominerte øst-blokken som ønsket å opprette demokratiske styreformer. Dette førte til en fornyet teoretisk interesse for demokratiets grunnlagsproblemer, og også til et økende fokus på de problemer som en overgang fra styreformer av autoritær karakter innebar. Slike problemer er et hovedtema i det som kalles transisjonslitteraturen.

Hva er årsaken til at politisk kultur er viktig i en overgang til en demokratisk styreform? I situasjoner med politisk endring og mulighet for regimeskifte, står en stats politiske ledelse overfor spørsmål som i første rekke er av ideologisk og institusjonell art. Slike spørsmål søker svar på hva slags politikk man vil føre og hvilket styresett man ønsker å benytte, og hva slags institusjoner som generelt er best egnet til å ivareta de politiske målsetninger. Et skifte av politisk linje og institusjoner kan i stor grad bestemmes og vedtas, men når det er snakk om et skifte til en demokratisk styreform er institusjonell utforming, altså de ytre kjennetegn ved et demokrati, bare et av svært mange aspekter ved overgangsprosessen.

Ett av de mest grunnleggende problemene med å få til et godt fungerende demokrati, er å skape grobunn for de

holdninger og den atferd som er nødvendige for at styre skal kunne foregå i samsvar med demokratiske normer og prosedyrer. Ifølge Fukuyama (1995) er det derfor på det kulturelle nivået at forutsetningene for en vellykket demokratisk konsolidering legges. Der hvor ideologi og institusjoner er relativt lette å påvirke, forekommer endringer på det kulturelle nivået sjeldnere. Kulturelle elementer påvirkes av endringer i andre sfærer av samfunnet, men de endres sakte og det er svært vanskelig å styre deres utvikling. Grunnen til at det kulturelle nivået er så viktig for konsolideringen av demokratier, er at dette nivået legger føringer på i hvilken grad endringer i ideologi og institusjoner får satt seg i de dypere kulturelle strukturer. Uten de riktige kulturelle forutsetninger vil derfor demokratiet kun være et overfladisk fenomen som i situasjoner med for eksempel økonomisk nedgang, sterk politisk polarisering og konflikt, vil kunne gå til grunne relativt raskt. I slike situasjoner er det nødvendig at både befolkning og lederskap slutter opp om demokratiske normer og prosedyrer hvis et fortsatt demokratisk styre skal være mulig. Demokratiet krever altså spesifikke typer normer og holdninger både i lederskap og befolkning, og som et utgangspunkt for denne studien skal jeg se nærmere på hvilke forutsetninger en stats politiske kultur må oppfylle for å kunne sikre et stabilt og levedyktig demokratisk styre. Men først skal jeg derimot foreta en gjennomgang av selve demokratibegrepet.

3.1 Demokratibegrepet

Begrepet demokrati står sentralt innenfor statsvitenskapelig forskning, og ulike karakteristika har blitt tillagt begrepet gjennom dets lange historie. Fra å være en betegnelse som var ment å beskrive styreformen i enkelte av de greske bystatene år 500 f.Kr., har demokratibegrepet hatt en voldsom utvikling. Begrepets grunnlag ligger i dets direkte oversettelse fra gresk, “styre av folket”.

Selv om dette skulle være enkelt nok, har både hvordan man skal forstå begrepet styre og hvem som til enhver tid skal kunne sies å utgjøre folket, vært gjenstand for svært ulike fortolkninger. Utviklingen av begrepet og dets innhold har også hatt nær sammenheng med hvordan de politiske enhetene har utviklet seg fra små bystater til store nasjonalstater. Mye av debatten rundt demokratibegrepet har hatt relativt sterke normative trekk. Dette førte etterhvert til at de ulike definisjonene som ble fremsatt i liten grad var egnet til å beskrive de faktisk eksisterende politiske regimene. For den videre fremstillingen her vil empiriske og deskriptive aspekter være mer sentrale.

Robert A. Dahl diskuterer i sin bok "*Polyarchy*" ulike former for demokrati, og han søker å komme frem til en definisjon av begrepet som ikke leder ut i rent ideelle trekk som sjelden oppfylles empirisk. Dahls definisjon av *polyarkiet*, som han kaller den mest utbredte versjonen av demokratiet, bygger hovedsakelig på oppfyllelsen av syv ulike trekk ved et regime (Dahl 1971: 3):

1. Frie og rettferdige valg
2. Inkluderende stemmerett
3. Rett til å stille til valg
4. Ytringsfrihet
5. Tilgang til ulike informasjonskilder
6. Organisasjonsfrihet
7. Institusjoner for å gjøre offentlig politikk avhengig av stemmegivning og andre uttrykk for politiske preferanser

Ifølge Dahl representerer disse demokratiske kravene to grunnleggende teoretiske dimensjoner ved demokratibegrepet; retten til politisk konkurranse og opposisjon, og retten til deltagelse (Dahl 1971: 4). Dahls demokratiske kriterier setter i stor grad fokus på juridiske og institusjonelle anordninger som kan være helt eller delvis oppfylt, uten at deres faktiske innhold nødvendigvis samsvarer med en reell demokratisk politisk kultur. Det er derfor klart at disse kriteriene kan være tilfredstilt, mens institusjonene likevel ikke fun-

gerer etter oppskriften i praksis. En slik tilstand vil være eksempel på det som ofte omtales som "skinndemokrati". Dette representerer et problem ved klasifisering og vurdering av demokratiske regimers kvalitet.

Larry Diamond benytter en mer inngående og mindre institusjonell tilnærming til demokratibegrepet i boken *Developing Democracy*. Han hevder det er mulig å skille mellom hovedsakelig tre hovedtyper av demokratier (Diamond 1999: 8–16):

1. *Pseudodemokratier*, hvor hovedtypen av regimer ikke tilfredsstillende de demokratiske minimumskrav slik de er nevnt i Dahls punkter ovenfor, men likevel er forskjellige fra autoritære regimer. Selv om denne demokratitypen kan fremvise flerpartisystemer og andre kjennetegn ved valgdemokratier, mangler først og fremst en reell konkurranse mellom alternativer i selve valgprosessen. I slike regimetyper er valgene såpass lite preget av rettferdighet at det er vanskelig å få fjernet det styrende parti eller den styrende person fra makten. Demokratiske institusjoner tas ofte i bruk for å skjule den i realiteten autoritære dominansen. Likevel har pseudodemokratier større grad av frihet enn autoritære regimer, da det ofte er rom for en viss opposisjon og dissidentaktivitet. Slike demokratier er generelt ikke-liberale, men det er stor variasjon med hensyn til hvor langt fra terskelen til valgdemokratiet de befinner seg.

2. *Valgdemokratier* defineres i utgangspunktet som ikke-liberale. I valgdemokratier er et minimum av de institusjonelle karakteristika det er vanlig å tillegge et demokrati tilfredsstilt. Det mest sentrale trekk ved denne demokratitypen, er at det politiske lederskap kan skiftes ut gjennom periodiske, frie og rettferdige valg. For at det skal være mulig å gjennomføre valgprosessen på en meningsfull måte, er det en forutsetning at det eksisterer et visst minimum av friheter (tale-, trykke-, organisasjons- og forsamlingsfrihet), men det er også et gjennomgående trekk ved denne typen demokrati at disse frihetene ikke regnes

for spesielt viktige eller nødvendige for demokratiets sentrale funksjoner. Videre kan betydelige deler av befolkningen være avstengt fra deltagelse og representasjon, og viktige beslutningsarenaer kan være utenfor de folkevalgtes kontroll.

3. *Liberale demokratier* tilfredsstillende i tillegg til kravene ovenfor også en rekke mer omfattende krav. Alle beslutningsarenaer skal her være under de folkevalgtes kontroll, og i tillegg til å sikre vertikal ansvarlighet mellom de styrende og de styrte, som hovedsakelig sikres gjennom valg, skal det også være horisontal ansvarlighet mellom de ulike statlige institusjoner for blant annet å begrense den utøvende makt. De sivile rettigheter og friheter må være velutbygd, og muliggjøre en bred og stadig pågående interesseartikulasjon og debatt også utenom valgperiodene. Frihet og pluralisme kan likevel bare sikres gjennom et stabilt lovstyre, hvor regelverket anvendes rettferdig, konsistent og forutsigbart uansett status og posisjon for lovsubjektene. Et liberalt demokrati må således også være et konstitusjonelt demokrati,³ dvs. en stat som er bundet og regulert av lover og dermed utelukker beslutninger som ikke er basert på regler hvor rettsapparatet kan undersøke legaliteten ikke bare i borgerenes disposisjoner, men også i det politiske lederskapets disposisjoner. Jeg vil benytte denne typologien til en vurdering av det russiske regimet i kapittel 7.

3.2 Bruken av demokrati-begrepet og demokratisk konsolidering

Bruken av begreper relatert til demokratiet må også klargjøres noe før jeg går videre. Frem til nå har det blitt referert til ulike begreper med hensyn til hvilket stadium av demokratiutviklingen som er objektet for denne studien. Begrepet demokratiseringsprosessen viser til noe pågående og ikke avsluttet, og det kan være fruktbart å se på demokratiet som i en "kontinuerlig tilstand av tilblivelse,

hvor et stabilt demokrati kan nærme seg likevektsversjonen i prosessen, men hvor prosessen fortsatt er åpen for både forbedring og forverring. Endring i den politiske kulturen synes å være en nøkkelvariabel når det gjelder å bestemme når og hvordan et politisk system beveger seg nærmere eller lenger bort fra idealtilstanden" (Diamond 1993: 4).

Begrepet demokratisering brukes her som betegnelse for en pågående prosess, som ikke med nødvendighet ender i opprettelsen av et idealtypisk demokratisk styre. Dette er også årsaken til at begrepsbruken i denne studien er skiftende når det gjelder aspekter ved denne prosessen. Begrepene demokrati, demokratisering og polyarki refererer alle til det samme settet av institusjonelle anordninger. Dette henspiller på det faktum at selv om de demokratiske institusjonene er på plass, dvs. at selve overgangsfasen av prosessen er gjennomført, inneholder også denne prosessen endring langs en rekke andre dimensjoner. Det siktes særlig her til den institusjonelle sosialisering- og erfaringsprosessen som foregår både på masse- og på elitenivå. Denne prosessen er spesielt interessant da den i stor grad påvirker utviklingen av holdninger og verdier relatert til demokratiet som styreform. Bruken av begrepene "stabilt demokrati" eller "konsolidert demokrati" er derfor de mest hensiktsmessige og konsise, da dette ikke bare inneholder referansene som ble nevnt ovenfor, men også det aspektet som omhandler kvaliteten på de nødvendige forutsetninger. Med et konsolidert demokrati menes et regime som er bredt og dyptgående legitimt blant dets borgere, slik at det er lite sannsynlig at et sammenbrudd skal finne sted. Etterhvert som konsolideringsprosessen skrider frem, skjer det en overgang fra instrumentell til prinsipiell forpliktelse overfor det demokratiske rammeverk. Demokratisk konsolidering fremstår derfor grunnleggende sett som et skifte i den politiske kulturen, altså i de verdier og holdninger som er dominerende blant eliter og befolkning.

Det vil derfor være en vesentlig forskjell hvorvidt man kan omtale en stat som demokratisk eller som et konsoli-

³ Juan J. Linz (1997: 118) hevder i denne sammenheng at "No state, no *Rechtsstaat* – no democracy."

dert demokrati. Når man i tillegg tar hensyn til det demokratiske regimets stabilitet, vil også Diamonds kategorisering med liberale demokratier som den mest omfattende og fullverdige demokratimodellen utgjøre ett mulig mål for en fremtidig utvikling. Juan Linz skriver i denne sammenhengen at et konsolidert demokrati innebærer en situasjon hvor:

“... none of the major political actors, parties, organized interests, forces or institutions consider that there is any alternative to democratic processes to gain power, and that no political institution or group has a claim to veto the action of democratically elected decision makers. This does not mean that there are no minorities ready to challenge and question the legitimacy of the democratic process by non-democratic means. It means, however, that the major actors do not turn to them and that they remain politically isolated. To put it simply, democracy must be seen as the ‘only game in town’.” (Linz 1990: 158)

3.3 Demokratiets grunnlag

Innenfor statsvitenskapelig teori regner man med hovedsakelig tre ulike hovedveier til utviklingen av demokratiske styreformers. Disse teoretiske retningene vektlegger forskjellige grupper av faktorer, fra politiske institusjoner til sosio-økonomisk og kulturell utvikling, for å forklare fremveksten og den videre utviklingen av demokratier. Den første retningen, som også kalles *ny-institusjonalisme*, kan spores tilbake til John Stuart Mills forestilling om konstitusjonell ingeniørkunst. Innenfor dette perspektivet er opprettelsen av politiske institusjoner det viktigste, og hovedtanken er at demokratiske institusjoner er den viktigste faktoren for å skape og videreutvikle demokratiske borgere. Det

antas at det er tilstrekkelig at deler av den politiske eliten konstruerer demokratiske institusjoner, fordi dette over tid vil skape personer med demokratiske holdninger. Derfor er det i utgangspunktet ikke nødvendig med en demokratisk politisk kultur for å skape en demokratisk utvikling.

Den andre retningen fokuserer på *sosioøkonomiske faktorer* og er koblet til moderniseringsteoriene jeg diskuterte under pkt. 2.4.4. Det grunnleggende argumentet er at når et samfunn blir mere dynamisk, komplekst og pluralistisk, vil interne pressmekanismer av sosial, økonomisk, kulturell og politisk art over tid vil bygge seg opp og skape et behov for økte muligheter og dermed krav om frihet til å kunne realisere disse målene. Spesielt er spredning av utdanning viktig i denne utviklingsprosessen.

Den tredje retningen fokuserer på de *sosiokulturelle faktorer* som kan svekke eller styrke demokratiets utvikling. Det er nettopp slike faktorer som skaper identitet, og uansett hvor gode politiske institusjoner som skapes, er ikke nødvendigvis den eksisterende politiske kulturen tjenlig som grunnlag for et stabilt og velutviklet demokrati. Denne tilnærmingen hevder at grunnleggende verdier og holdninger hos befolkningen er helt sentralt for hvorvidt det er mulig å videreutvikle en demokratisk styreform.

Hvilke av disse tre teoretiske retningene som er best egnet til å forklare fremveksten og utviklingen av demokratiske styreformers vil ikke bli diskutert videre her. Det er dessuten nærliggende å anta at alle tre grupper av faktorer er virksomme i denne prosessen, og at deres innbyrdes forhold er komplekst. For å redusere denne kompleksiteten noe, skal jeg i den videre fremstillingen fokusere på de politisk-kulturelle aspektene ved utviklingen av en demokratisk styreform. Nøyaktig hvilke politisk-kulturelle karakteristika som er viktige og nødvendige for utviklingen og konsolideringen av demokratier generelt vil være temaet videre i dette kapitlet.

3.4 Politisk kultur og demokrati

Hvilke mekanismer er virksomme i forholdet mellom politisk kultur og demokratisering? Mer konkret innebærer dette hvordan endringer i de politisk-kulturelle karakteristika påvirker forutsetningene for demokratisering og hvordan disse endringene finner sted. Det antas at politisk kultur kan påvirke demokratiseringsprosessen på tre ulike måter (Diamond 1993: 17):

1. Ved å endre antagelser, holdninger eller oppfatninger hos de politiske eliter.
2. Ved å skape endringer i antagelser, holdninger og oppfatninger hos befolkningen.
3. Ved å gjenopplive tidligere eksisterende demokratiske normer og oppfatninger.

Den tidligere nevnte transisjonslitteraturen har i utstrakt grad fokusert på politiske eliter og deres rolle i overgangen fra autoritære til demokratiske styreformer. Dette har ført til at studiet av politisk kultur på massenivå i denne sammenhengen ofte har blitt ignorert. Begge disse analysenivåene er imidlertid helt sentrale for å kunne vurdere demokratiets status, og det er også muligheter for påvirkning mellom disse to nivåene. For eksempel kan den politisk-kulturelle påvirkningen fra masse- til elitenivå være relativt sterk, og innflytelsen, eller det verdi- og holdningsmessige presset “nedenfra” i det politiske systemet, kan derfor ha store konsekvenser i både positiv og negativ retning for utviklingen av en demokratisk styreform.

Likeledes vil disposisjoner blant de politiske eliter kunne ha store konsekvenser for hvordan holdningene til demokrati utvikler seg hos befolkningen ellers. For å kunne utvikle et stabilt demokrati er det derfor nødvendig at befolkningen utvikler og tilvennes sentrale demokratiske verdier og holdninger, og at de får muligheten til å praktisere demokratiet innenfor faste institusjonelle rammer. Fremveksten av det Almond og Verba kalte “civic culture” og mer grunnleggende, et sivil samfunn i seg selv, er viktig i denne sammenhengen.

gen. Jeg skal komme tilbake til disse forholdene etterhvert.

3.5 Politisk-kulturelle forutsetninger på masse- og elitenivå

Vedrørende forholdet mellom politisk kultur og demokratisk utvikling hevder Robert Dahl (1971: 129–62) at det er visse kulturelle karakteristika som er viktige i utviklingen av et demokrati:

1. Tro på de demokratiske institusjonenes legitimitet. Dette innebærer at demokrati som styreform foretrekkes fremfor andre styreformer, og særlig at allmen deltagelse og konkurranse om offentlige verv oppfattes som legitimt.
2. Tilstedeværelsen av visse typer autoritetsforhold mellom styrende og styrte. Demokratier kan være i samsvar med stor variasjon i holdninger til autoritet, men kjennetegnes først og fremst av en blanding av slike holdninger, som for eksempel av underkastelse og protest.
3. Tillit til regjeringens evne til å løse landets problemer på en effektiv måte.
4. Politisk og mellommenneskelig tillit.
5. Tro på muligheten og ønskeligheten av politisk samarbeide blandet med en tro på at også konflikt er legitimt.

En annen viktig forutsetning som i stor grad nevnes i faglitteraturen er nødvendigheten av respekt for lovstyre. Styre gjennom et formelt og upersonlig lovverk er et av de viktigste trekkene ved demokratiske styreformer, og det at prosedyrer og spilleregler er fastsatt på forhånd og faktisk også følges av deltagerne i det politiske spillet, er helt klart en nødvendig forutsetning for et stabilt og levedyktig demokrati (jf. Elster & Slagstad (red.) 1987; Linz & Stepan 1996: 10–14). Slike definerende spilleregler skal også være hevet over den daglige politiske prosess, slik at de ikke skal kunne endres når de politiske aktører finner det hensiktsmessig.

Jeg skal i det videre diskutere de mest sentrale faktorene mer inngående. Larry Diamond har foretatt en gjennomgang av de mest sentrale teoretiske

bidragene, og sammenfatter en rekke slike faktorer. Den påfølgende fremstillingen vil i stor grad bygge på denne fremstillingen (Diamond 1999).

3.5.1 Holdninger til autoritet

Holdninger til autoritet står helt sentralt i debatten rundt utviklingen av demokratiske regimer. I sin studie av det såkalte autoritære personlighetssyndromet, fant Alex Inkeles (1961: 195–98) visse personlighetstrekk som han mente hadde sammenheng med ulike former for politisk ekstremisme. Disse trekkene var blant annet en sterk tro på mektige ledere, hat overfor utenforstående og fremmede, en følelse av maktesløshet og ineffektivitet, ekstrem kynisme og mistenksomhet. De krav man vanligvis stiller til en demokratisk politisk kultur, er på mange måter de samme egenskapene med motsatt fortegn: Fleksibilitet, tiltro, åpenhet overfor nye ideer og erfaringer, aksept av andre, toleranse av flertydighet og ulikhet, samt en holdning til autoritet som preges av hverken “blind underkastelse eller fiendtlig avvisning, men som er ansvarlig, men likevel alltid vaktstom” (*ibid.*). Utviklingen av et demokratisk styre krever også en viss balanse mellom normer som i utgangspunktet står i et motsetningsforhold. Et eksempel på slike normer er individualisme og likhet. Ifølge Wildavsky, Thompson og Ellis (1990: 256) krever demokratiet “de deltagende normer som følger med både den individualistiske og den egalitære kulturen”. Individualismen legitimerer konkurranse og konflikt, mens likhetskulturen legger en demper på autoriteten og forhindrer regjeringmakten fra å bli arrogant eller dominerende. Spesielt viktig i denne sammenhengen er forholdet mellom individuelle politiske rettigheter og holdninger til autoritet. Hvorvidt befolkningen eller deler av den prioriterer kollektiv lojalitet fremfor individuelle interesser, er derfor viktig.

I hvilken grad man er villig til å akseptere paternalistiske styringsformer hvor avhengighet av regimet skaper en form for individuell sikkerhet, men også innebærer fraskrivelse av ansvar, blir også en grunnleggende dimensjon her.

Slike perspektiver på autoritet vil vanskelig kunne kombineres med demokratiske styreformer og særlig når målestokken som benyttes, fokuserer på holdninger og verdier, og ikke på institusjonelle anordninger.

3.5.2 Deltagelse

En høy grad av deltagelse i det politiske liv fra borgerenes side er en hjørnestein i enhver demokratisk politisk kultur. Denne deltagelsen gjelder ikke bare bruk av stemmeretten ved valg, men også en aktiv interesse for samfunnsanliggender generelt. En slik deltagende politisk kultur vil ifølge Almond og Verba også inneholde et syn på “selvet” som en aktiv part i det politiske liv, som ikke bare manifesteres gjennom stemmegivning, men også gjennom politisk interesse, informasjon, kunnskap og organisasjonsmedlemskap (Almond & Verba 1963: 19). En slik aktiv deltagelse forutsetter en viss tro på egne muligheter til faktisk påvirkning på politikkens innhold. I slike tilfeller skaper deltagelse også en personlig erfaring som kan være med på å øke regimets demokratiske legitimitet.

3.5.3 Legitimitet

Med legitimitet forstås vanligvis i hvilken grad et regime er sosialt akseptert av en gitt stats borgere. Denne sosiale aksepten er løsrevet fra formelle juridiske betraktninger og refererer i større grad til de rådende normer som eksisterer i befolkningen (Bogdanor 1992: 333). Det aspektet ved legitimitetsbegrepet som er mest interessant her, er ideelt sett ikke koblet til noen form for politiske institusjoner i vanlig forstand, men går mere direkte på en rent demokratisk legitimitet som munner ut i oppfatningen av folket som kilde til politisk autoritet. Denne typen legitimitet innebærer en oppfatning om at demokratiske styreformer har en egenverdi av rent politiske årsaker. Dette medfører samtidig et syn på demokratiet som den beste mulige formen for styre, og at man uansett foretrekker denne styreformen fremfor andre alternativer. I litteraturen kalles dette for “diffuse support” (Easton 1965: 124).

Et regimes legitimitet har også en sterk sammenheng med dets yteevne og de faktiske resultater som oppnås innenfor ulike politiske saksområder, eller slik Easton benevner det, “specific support” (*ibid.*). Slike vurderinger dreier seg rent spesifikt om hvor godt et regime utfører de oppgaver det er satt til å gjøre, altså statens evne til å levere ulike typer goder og tjenester, eller “regime performance”. Det er den politiske output-prosessen som er fokus for slike vurderinger. Denne typen vurderinger er sentrale i utviklingen av et regimes legitimitet, og dermed også for mulighetene for en konsolidering av demokratiske regimer (Diamond 1999: 77–78). Man antar vanligvis at resultater innenfor den økonomiske sfæren er viktigst her, dvs. at økning i levestandard og stabilitet i leveransen av offentlige goder i størst grad påvirker denne typen legitimitet. Likevel er det også flere viktige dimensjoner ved “regime performance”, som for eksempel i hvilken grad orden opprettholdes i samfunnet og hvorvidt regimet styrer ved hjelp av lover, både innad i elitene og overfor borgerene.

3.5.4 “Civic culture” og sivilt samfunn

Begrepet “civic culture” ble først og fremst kjent gjennom boken med samme navn, og begrepet forsøker å beskrive den type politisk kultur Almond og Verba mente å kunne påvise i en rekke demokratiske stater. Fremfor å være en politisk kultur dominert av ekstremiteter, preges “the civic culture” av blandingsformer mellom ulike typer roller. Den viktige rollen som aktiv deltager i politikken modereres og balanseres av rollen som politisk subjekt, noe som innebærer passiv aksept av autoritet og troskap til denne. I tillegg vil man også finne elementer av tradisjonelle roller som binder individet til ikke-politiske grupper slik som familie og kirke, og på denne måten absorberer noe av den energi som ellers ville blitt konsentrert om politikk. Denne blandingen demper derfor intensiteten i den politiske deltagelsen ved å gi den en periodisk og tilbakevendende karakter (Almond & Verba 1963: 482). Et visst monn av sosial tillit og samarbeidsvil-

lighet vil sammen med forpliktelse overfor fellesskapet i samfunnet, også kunne moderere konflikter og bygge bro over uenigheter. En slik spenning mellom konsensus og splittelse står sentralt i en demokratisk politisk kultur.

En viktig forutsetning for utviklingen av en slik “civic culture”, er det man kaller et sivilt samfunn. Et sivilt samfunn består av “et tett nettverk av ikke-statlige organisasjoner og grupper etablert for å sikre selvstendig forfølgelse av ulike sosiale og økonomiske interesser og som samtidig forhindrer at staten får kontroll over disse aktivitetene” (Dawisha & Parrot 1994: 125). Et slikt nettverk skal forhindre monopolisering av sannhet og makt og virke som en motvekt mot statlige institusjoner. De viktigste enkeltelementene i et sivilt samfunn er en uavhengig presse, en fri opposisjon, ulike trossamfunn, arbeidstakerorganisasjoner, universiteter og politiske partier. I et stabilt demokrati institusjonaliserer slike organisasjoner de verdier og holdninger som kjennetegner en “civic culture”, og ikke-statlige organisasjoner har ofte også den kunnskap og de ressurser som er nødvendige for å motstå statlige forsøk på å dominere samfunnet.

Likevel er ikke bare eksistensen av et sivilt samfunn nok for å sikre et stabilt demokrati. Det er også nødvendig at de ulike organisasjoner og grupper anerkjenner andre og konkurrerende gruppers legitime rett til å forfølge sine interesser. Her kan man også se at eksistensen av institusjoner og organisasjoner ikke er nok for å kunne sikre et stabilt demokratisk styre. Samfunnet må også gjennomsyres av en kultur preget av visse karakteristika som sammen med de riktige institusjonene skaper en videre grobunn for demokratiske regimer (*ibid.*). De faktorene som har blitt diskutert kan skjematisk fremstilles som i figur 3.1.

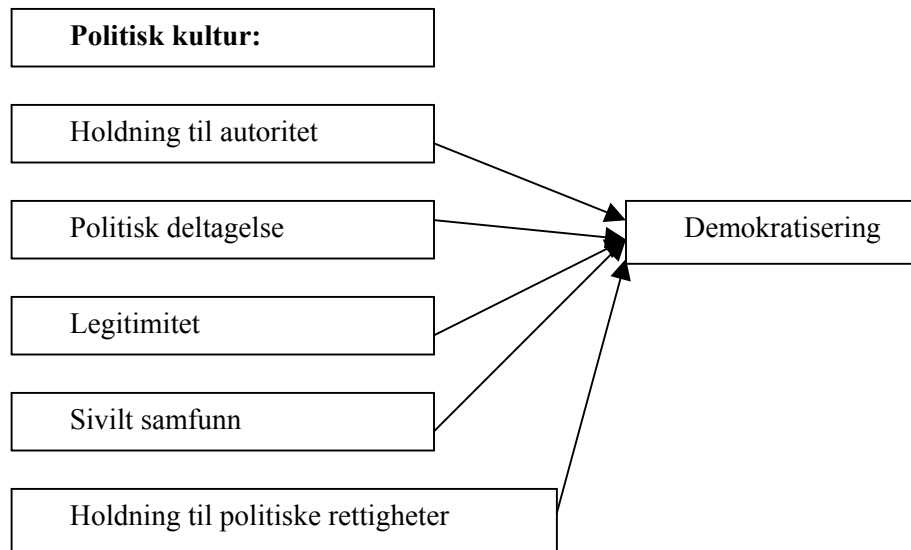
Når det gjelder de forutsetninger som bør være oppfylt hos de ulike typer eliter, er disse til en viss grad identiske med de forutsetningene som gjelder befolkningen ellers. De som er spesifikke for elitene vil bli behandlet i det følgende.

Behovet for å balansere splittelse og konflikt med behovet for konsensus er et spesielt viktig aspekt ved elitenes disposisjoner. Dette har ofte blitt sett på som et av demokratiets sentrale dilemmaer. Fremveksten av en form for gjensidig sikkerhet mellom ulike deler av elitene blir derfor uhyre viktig i den prosessen hvor demokratiet utvikles og eventuelt konsolideres (Dahl 1971: 36–37; Almond & Verba 1963: 489–93).

I følge Dahl er fremveksten av denne gjensidige sikkerheten avhengig av visse underliggende normer og atferdsmessige orienteringer. Disse orienteringene er moderasjon, samarbeid, forhandling og gjensidig tilpasning av ulike gruppers målsetninger, og de står i et gjensidig påvirkningsforhold. Moderasjon og tilpasning impliserer en viss

grad av toleranse overfor motstående politiske synspunkter, og også pragmatisme og fleksibilitet kjennetegner politikk i demokratiske regimer. En rigid og ideologisk basert tilnærming til politikk vil derimot stå i et motsetningsforhold til de faktorene jeg nevnte, da en slik lettere vil kunne skape polarisering mellom motstandere. Likeså er kompromissvillighet en forutsetning for både forhandling og tilpasning. På samme måte kan pragmatisme skape fleksible målsetninger og er derfor i samsvar med en generell forpliktelse til demokratiske prosedyrenormer, dvs. utformingen av rammene for det politiske spillet. Forpliktelse overfor slike normer er en kritisk politisk-kulturell forutsetning for demokratiet.

Figur 3.1

3.5.5 Oppsummering

Jeg har i dette kapitlet trukket frem sentrale politisk-kulturelle karakteristika som antas å ha en sammenheng med konsolidering av demokratiske regimer. Det er viktig å fremheve at dette ikke er ment som noen generell fremstilling av nødvendige forutsetninger for demokratier, da en slik vil måtte omhandle langt flere, og også helt andre typer forhold enn det som er tatt med her. Likevel vil et fokus som det jeg har benyttet kunne kaste betydelig lys over hvilken posi-

sjon og hvilken grad av konsolidering demokratiet har oppnådd i den russiske befolkningen og blant de politiske eliter. I den videre fremstillingen skal jeg forsøke å se de ulike forutsetningene jeg har behandlet ovenfor i sammenheng med den utviklingen som har foregått i russisk politisk kultur. Analysen vil bli foretatt på grunnlag av befolkningens og elitens kvantitative fordeling på de spørsmålene jeg har valgt ut fra ulike surveyundersøkelser. Bakgrunnen for mitt utvalg av survey spørsmål har vært

nettopp de forutsetningene jeg har drøftet i dette kapitlet. De data og resultater som blir benyttet vil deretter bli fortolket og analysert med utgangspunkt i det utviklingsstadium det russiske demokratiet befinner seg på. Det vil også være interessant å beskrive eventuell endring over tid der de tilgjengelige data tillater slike sammenligninger.

4. Russisk og sovjetisk politisk kultur

“Time has finally run out for communism. But its concrete edifice has not yet crumbled. May we not be crushed beneath its rubble instead of gaining liberty.”

Aleksandr Solzjenitsyn,
Rebuilding Russia

Slik jeg nevnte i kapittel 2, står historiske erfaringer og politiske tradisjoner svært sentralt for å forstå utviklingen av en gitt nasjons politiske kultur. Målsettingen med dette kapittelet er i første rekke å gi en gjennomgang av viktige elementer ved den tradisjonelle russiske og den senere sovjetiske politiske kulturen. Flere av disse historiske begivenhetene har hatt stor plass i den faglige debatten om russisk og sovjetisk politisk kultur, og faktorene er viktige for å forstå røttene til den russiske kulturelle egenarten. Jeg vil særlig belyse faktorer som kan påvirke utviklingen og konsolideringen av demokratiet, og disse faktorene vil bli belyst i den delen som omhandler sovjetperioden.

4.1 Tradisjonell russisk politisk kultur før 1917

Jeg vil strukturere denne analysen ved å se på utviklingen av autoritære og liberale tradisjoner som en grunnleggende motsetning i russisk historie. Når det gjelder de autoritære elementer, vil mongolenes invasjon, absolutismens fremvekst og arven fra det bysantinske riket antas å være de viktigste faktorene. Disse kildene til påvirkning har bidratt til å danne tradisjoner som man i dag oppfatter som særegent russiske. Deretter vil jeg også kort skissere utviklingen av representative institusjoner for å belyse de liberal-reformistiske tendensene i den tradisjonelle russiske politiske kulturen.

4.1.1 Autoritære tradisjoner

De tre elementene jeg skal behandle kursorisk her, utgjør det jeg vil kalle en historisk dypstruktur. Et samfunns dypstruktur utgjør grunnleggende mentale forestillinger om den sosiale virkeligheten, og de tre historiske påvirkningene jeg skal ta for meg har historisk sett laget dype spor i den russiske befolkningens oppfatning av politiske regimers funksjon og oppbygning.

Mongolenes invasjon skapte en varig påvirkning på russisk politisk kultur. Det var under mongolenes overherredømme at Moskva fikk sin dominerende stilling blant de russiske fyrstedømmene. Fyrstene i Moskva ivaretok visse oppgaver for mongolene, som innkreving av skatter og ved at de førte en viss kontroll over de andre russiske områdene. Den relativt nære kontakten med mongolene fikk etterhvert en sterk påvirkning på utformingen av styresettet i den moskovittiske statsdannelsen. Mongolene utgjorde moskovittenes første møte med en sentralisert politisk autoritet, personifisert i khanen. Mongolenes oppfatning av hvilke oppgaver staten skulle utføre påvirket den moskovittiske administrasjon, og disse oppgavene var først og fremst opprettholdelse av orden i samfunnet og bevaring av sikkerhet, og det ble tatt lite hensyn til befolkningen og dens behov (Pipes 1974:75). Selve det sentralistiske prinsipp ble overtatt fra mongolene, og i tillegg til spesifikke interne faktorer i det russiske riket la dette grunnlaget for absolutismens fremvekst i Russland.

I perioden etter frigjøringen fra det mongolske overherredømmet i 1480 ble Russland styrt av en rekke eneveldige herskere i en absolutistisk statsdannelse. Konsentrasjonen av makt hos de russiske tsarene kan først og fremst ses som et resultat av geografiske faktorer. Mangelen på naturlige grenser, som kunne ha fungert som et sikkert forsvar mot invasjoner, førte til at sterk sentral kontroll og enhet var nødvendig for å

kunne organisere, forsyne og bemanne en hær sterk nok til oppnå relativ sikkerhet mot angrep utenfra. Et overskudd på jordbruksområder grunnet russernes stadige ekspansjon sør- og spesielt østover, kombinert med et underskudd på arbeidskraft førte etterhvert til innførelsen av livegenskapet og at bøndene mistet sin tidligere selvstendige rolle. Godseierklassen var bundet til tsaren gjennom et system med utdeling av land mot årlig statstjeneste. De mest lønnsomme delene av handel og industri var også konsentrert hos tsaren, og dermed kunne herskerne kontrollere kretsen av adelige gjennom tildeling av ulike økonomiske privilegier i bytte for politisk støtte. Tsarenes eiendomsforhold til territoriet, og i tillegg dets naturressurser og befolkning, utgjorde dermed grunnlaget for deres makt. Dette systemet har blitt kalt et patrimonielt system, hvor politisk autoritet var knyttet til eiendomsrettigheter. Richard Pipes (1974: 23) betegner den førrevolusjonære statsdannelsen som en patrimonial stat med følgende karakteristikker:

“...under a patrimonial system there can be no distinction between state and society in so far as such a distinction postulates the right of persons other than the sovereign to exercise control over things and people. In a patrimonial society there exists no formal limitation on political authority, nor rule of law, nor individual liberties. There can be, however, a highly efficient system of political, economic and military organisation derived from the fact that the same man or men dispose of the country's entire human and material resources.”

Det russiske byråkratiet tilpasset dette patrimonielle systemet etter egne behov, og man administrerte tsarens eiendommer og drev innkreving av skatter

samtidig som en del av de innsamlede midler ble underslått. Et slikt system ble muliggjort først og fremst ved de vanskelige kommunikasjons- og kontrollmuligheter det politiske sentrum hadde i det enorme russiske riket.

Den viktigste kilden til påvirkning mellom det tidlige russiske riket og Bysants var den ortodokse kristendommen. Innføringen av bysantinsk kristendom fikk store konsekvenser for russisk kultur, og skriftspråket ble importert sammen med religionen. Det tidlige Kiev-Rus var på denne måten både mottager av bysantinsk kultur og politisk påvirkning, men også en viktig alliert for den bysantinske staten (Bozeman 1960: 334).

Nikolaj Berdjajev har hevdet (Berdjajev 1979: 18–19) at kombinasjonen av geografiske faktorer og den bysantinsk-ortodokse påvirkningen har gitt den russiske nasjonalkarakteren en permanent tendens til en dogmatisk virkelighetsoppfatning, maksimalisme og en manglende forståelse av relativisme og differensiering. Overføringen av vestlige ideer innebar dermed ofte en egen fortolkning anvendt på russiske forhold. Russerne var derfor “tilbøyelige til å akseptere alt i sin helhet, og den vestlige skeptiske og kritiske holdning er fremmed for dem”. Overført på mer moderne forhold i dagens Russland, hevder forskere å finne spor av det de kaller “synoptisk tenkning”, og da særlig blant den vanlige befolkningen.⁴ En slik synoptisk tenkning innebærer en søken etter absolutte sannheter og regnes for å være en viktig årsak til russernes tiltrekning til ideologisk baserte trossystemer, som for eksempel marxismen.

Etter Konstantinopels fall i 1453, overtok russerne rollen som sentrum for den ortodokse kristne verden, og det er fra denne perioden man begynte å omtale Moskva som “det tredje Rom”. Denne ideen ble spesielt aktuell utover 1800-tallet, da Russland spilte en sentral rolle i kampen mot det muslimske

⁴ For en nærmere diskusjon av dette temaet, jf. Zimmerman, William (1995): “Synoptic Thinking and Political Culture in Post-Soviet-Russia.”

osmanske riket (Bodin 1991: 152–53). Videre har det vært vanlig å se på det russiske og sovjetiske politiske systemet i sin helhet som “bysantinsk” i den forstand at det har vært “preget av intriger og klikkvesen” (Kjølberg 1999: 13). Dette er en forskningstradisjon man kan føre langt tilbake i tid, og spesielt til Berdjajev. Et spesielt viktig trekk ved russisk og sovjetisk politikk som har visse likheter med bysantinske tradisjoner, er utviklingen av såkalte patronklient forhold.

Slike forhold har spesielt god grobunn i politiske systemer med stor konsentrasjon av makt hos herskeren, og hvor de ulike aktørers tilgang til denne vil ha stor innvirkning på de politiske beslutninger. Graden av konflikt og maktforhold mellom herskerens nærmeste undersåtter reguleres gjennom en splitt og hersk politikk hvor stadig utskiftning av personer og tildels også institusjoner er viktige virkemidler. Sammen med tatarenes innflytelse er påvirkningen fra det bysantinske rike den mest sentrale faktoren i forståelsen av Russlands tradisjonelle politiske kultur, selv om senere perioder også medførte vestlig påvirkning i større grad.

4.1.2 Liberale og representative tradisjoner

Fantes det andre og mindre autoritære kulturelle strømninger i tiden før 1917? I sin bok *The Rebirth of Russian Democracy* hevder Nicolai Petro at de fleste perspektiver på russisk politisk kultur og historie i overdreven grad fokuserer på autoritære elementer. Petro selv tar i sin studie utgangspunkt i institusjoner som har virket begrensende på den russiske statsmakten, og han hevder at påstanden om den “allmechtige tsar” er betydelig overdrevet (Petro 1995: 28–31). For det første finnes det flere typer av representative institusjoner opp gjennom russisk historie som på ulike måter har påvirket det eneveldige styret. For det andre hevder Petro at trekk ved den russisk-ortodokse kirkes tradisjoner, for eksempel idealet om *symphonia*, eller *dyarki*, også har moderert den autoritære linjen ved å fungere som motvekt til tsarenes verdslige makt. Dette for-

holdet mellom kirke og stat gikk i kortet ut på at begge disse institusjonene var ansvarlige for befolkningens velferd innenfor hver sin sfære av samfunnet. Kirken skulle ta seg av befolkningens åndelige velferd, mens staten (tsaren) tok seg av administrasjon og styre. Videre har diskursen omkring nasjonal identitet, særlig gjennom elementer fra den slavofile tenkningen, bidratt til å skape en alternativ fortolkning av den russiske nasjonale identiteten som ikke nødvendigvis samsvarer med den som kom til uttrykk gjennom den offisielle politiske linje og ideologi (jf. Petro 1995).

Når man skal foreta en vurdering av det historiske grunnlaget for den russiske politiske kultur er det viktig å forsøke å danne seg et så mangefasettert bilde som mulig. Det er derfor viktig å påpeke at det har eksistert en rekke ulike representative institusjoner i Russland. Samtidig vil jeg understreke at jeg ikke nødvendigvis ønsker å hevde at denne typen institusjoner har spilt en like stor rolle som de autoritære strukturene. Det jeg derimot ønsker å vise er at det parallelt med den statlige “patrimonielle” kulturen har eksistert en reformistisk subkultur hvis styrke har variert i ulike perioder. Denne subkulturen har i stor grad vært båret frem av intelligentsiaen både i det tsaristiske Russland og i den sovjetiske perioden.⁵ Påstander om at Russland aldri har hatt tradisjoner for generell representasjon og andre liberale tendenser bør derfor modereres noe.

Så langt tilbake som 1100-tallet har det eksistert funksjonerende representative forsamlinger på ulike administrative nivåer. Den tidligste av disse, *vetsjen*, spilte en viktig rolle i det politiske livet særlig i de vestlige deler av Russland, og stod spesielt sterkt i Novgorod-fyrstedømmet. De stemmeberettigede i *vetsjen* valgte sin egen fyrste, og forholdet mellom denne og den vanlige befolkningen ble regulert gjennom en avtale som begrenset fyrstens myndighet på områder som skatt-

⁵ For en detaljert diskusjon av dette temaet, jf. Richard Pipes (1961) og Boris Kagarlitskij (1985).

legging, militære plikter og fordeling av jord. Den såkalte *zemskij sobor* er også viktig for å illustrere utviklingen av styreformer i middelalderens Russland. Som et uttrykk for de forskjellige lag av befolkningen var soboren sammensatt av adel, presteskap, byborgere og ved enkelte anledninger også bøndene. Denne forsamlingen var mere representativ enn vetsjen, som i stor grad var dominert av borgerskapets interesser. Problemet med soboren var derimot at den på de fleste områder bare fungerte som et rådgivende organ for tsaren og også bare ble samlet når tsaren ønsket det. Soboren var den institusjon som stod bak valget av Mikhail Romanov til tsar i 1613. *Bojardumaen*, som var i funksjon på 1500- og 1600-tallet, fungerte også som et slikt rådgivende organ. Denne forsamlingen bestod bare av adelige, og hadde myndighet i saker som gjaldt lokal administrasjon og forsvar. Dens viktigste rolle var innenfor diplomatiske forbindelser og krigføring, og den hadde stor myndighet i forholdet til fremmede stater, men fungerte ellers i stor grad som utøvende organ for tsarens beslutninger. En gradvis stabilisering og styrking av tsarmakten etter valget av Romanov, førte til at disse forsamlingene etterhvert ble skjøvet ut over sidelinjen. Konsultasjoner med representative organer ble mindre nødvendig etterhvert som tsarens administrasjon vokste og byråkratiet ble utvidet.

I løpet av 1800-tallet, et århundre preget av økende misnøye blant befolkningen og særlig blant den fremvoksende intelligentsiaen, ble det opprettet en ny institusjon med basis i landsbyene. *Zemstvoene*, eller *zemskie sobranija*, ble opprettet i 1863 og skapte grunnlaget for et omfattende lokalt selvstyre. *Zemstvoenes* myndighet var fastsatt ved lov og omfattet svært mange saksområder, fra utdanning og helse til offentlig kommunikasjon og bygningsvirksomhet. Viktigst var likevel retten til å ilegge skatter og innkreve avgifter, og denne retten medvirket til at befolkningen, og særlig adelen, i økende grad engasjerte seg i det lokale selvstyret. *Zemstvoene* utviklet seg gradvis og ble

tildelt flere oppgaver,⁶ og etterhvert økte også presset fra befolkningen om flere politiske innrømmelser.

Den generelle misnøyen blant befolkningen i Russland ble forsterket etter nederlaget mot japanerne i krigen 1904–05, og nådde sitt høydepunkt i massestreikene og i den påfølgende revolusjonen i februar 1905. Etter sterkt press gikk tsaren til slutt med på kravene om innføringen av en grunnlov i det såkalte *Oktobermanifestet*, hvor opprettelsen av en representativ nasjonal forsamling var nedfelt. Dette innebar at Russland nå formelt var et konstitusjonelt monarki (Petro 1995: 48). Den nyetablerte forsamlingen, *Statsdumaen*, møttes for første gang i april 1906, og var basert på en relativt bred stemmerett. Sammenlignet med de tidligere tilsvarende institusjonene hadde *Dumaen* vide fullmakter. Tsaren hadde likevel mulighet til å nedlegge veto mot uønskede lovforslag og styringsmyndigheten lå fortsatt hos tsaren og kretsen rundt ham. Det nye var at denne myndigheten nå skulle utøves i samsvar med *Statsdumaen* og *Statsrådet*,⁷ og at disse institusjonenes ansvarsområder var nedfelt i lov. *Statsdumaen* var i funksjon i fire perioder, og den fjerde *Duma* ble oppløst under bolsjevikenes maktovertagelse høsten 1917.

Disse representative tradisjonene hadde, om enn med varierende effekt, en modererende virkning på tsarens “absolutte” makt. Den samme modererende virkning hadde også den gjennomgående oligarkiske organiseringen av hoffet og kretsen rundt tsaren.⁸ Jeg vil se nærmere på dette fenomenet i kapittel 6.

⁶ Som illustrasjon til denne utvidelsen kan det nevnes at *zemstvo*-budsjettet vokste fra 66 millioner rubler i 1895 til 347 millioner rubler i 1914 (Zjeljagin & Rutykh 1981: 31–33).

⁷ *Statsrådet* hadde i en lengre periode fungert som det øverste byråkratiske organ under tsaren, og bestod i hovedsak av konservative krefter. Halvparten av representantene ble utpekt av tsaren, og de resterende ble valgt fra ulike samfunnsinstitusjoner hvor adelen utgjorde en majoritet.

⁸ For en nærmere beskrivelse av oligarkiske perspektiver på russisk politikk, se f. eks. Keenan 1986.

4.2 Russland mellom Europa og Asia

Fra et annet perspektiv kan man se Russlands politiske kultur som et resultat av landets geografiske plassering mellom Europa og Asia. Denne plasseringen har ført til en kultur som er sammensatt av forskjellige elementer fra "moderkulturene". Det vi ofte ser på som den særegne russiske kulturen har derfor blitt dannet som en følge av samspillet mellom eksterne og interne kilder. De viktigste eksterne kildene til denne "russiske" kulturen kommer i hovedsak fra ulike statsdannelser i øst, slik som det mongolske og det bysantinske riket. De europeiske impulsene begynte i all hovedsak å sette sine spor i Russland under Peter den Store, som åpnet for en modernisering av Russland etter mønster hentet fra Europa. Denne moderniseringen førte også med seg andre kulturelle impulser som dannet grunnlaget for en mer europeisk inspirert kultur innenfor visse sfærer av samfunnet. Slike blandinger av interne og eksterne kulturelle trekk er det som i hovedsak utgjør det dynamiske aspektet ved kulturell utvikling.

4.3 Sovjetisk politisk kultur

I løpet av 1900-tallets første tiår hadde altså Russland tatt viktige skritt i retning av et mer konstitusjonelt styresett etter europeisk mønster, selv om det fortsatt var en vridning mot en sterk utøvende myndighet. Den politiske utviklingen i perioden fra 1905 og utover ble stoppet av bolsjevikenes maktovertagelse i kjølvannet av revolusjonen i 1917. Russland var på dette tidspunkt i ferd med å modernisere store deler av samfunnet og staten.⁹ Ut fra et slikt synspunkt kunne

⁹ Kenneth Farmer (1992) betegner utviklingsnivået i Sovjetsamfunnet fra mellomkrigstiden og utover som kryptomoderne i den forstand at det var et samfunn preget av et misforhold mellom dets dype sosiale, kulturelle og økonomiske strukturer og dets overflatiske karakteristika. Farmer hevder at fremveksten av en slik type samfunn som regel finner sted ved forserte utviklingsog moderniseringsprosesser, hvor man forsøker å gjennomføre kompliserte endringer i samfunnets struktur som en styrt prosess, og dermed hopper over utviklingsstadier som ville ha forekommet hvis disse prosessene hadde fått foregå på en "naturlig" måte.

dermed utviklingen tatt andre retninger enn den kommunistiske. Det skal ikke stikkes under en stol at Russland på dette tidspunkt var en stat preget av store interne problemer av politisk og økonomisk art, men at dette med nødvendighet måtte føre til et kommunistisk-totalitært regime var på ingen måte gitt. Kommunistenes maktovertagelse førte på mange områder til et brudd med de tidligere politiske tradisjonene, men visse elementer ble også videreført.

Edward Keenan (1986) hevder at Sovjetunionen arvet store deler av Russlands tradisjonelle politiske kultur, og at hovedårsaken til dette lå i at over 80% av Russlands befolkning ved inngangen til 1900-tallet var bønder. I tillegg til det faktum at Russland strukturelt og kulturelt var et svært tradisjonelt samfunn, førte dette til at den demografiske og sosiale bakgrunnen til relativt store deler av den nye kommunistiske eliten var preget av bondekulturen. Samtidig som tsarregimets gamle eliter var sterkt berørt av de store samfunnsmessige endringene som foregikk fra 1890-årene og utover, var de lavere lag av befolkningen i større grad urørt. Dette medførte en grunnleggende kontinuitet i deres politiske kultur. I sammenheng med den sosiale revolusjonen som hadde foregått, hadde de elementer i befolkningen som i størst grad hadde representert ikke-tradisjonell politisk kultur, som aristokrater, intellektuelle og vestvennlige generelt, blitt fjernet fra sine posisjoner og eliminert fra det politiske landskap. Deres posisjoner ble deretter fylt av "peasants or the sons of peasants" (Keenan 1986: 161–72). Sammen med den kommunistiske ideologien utgjorde deler av bøndenes politiske kultur basis for det dominerende verdenssyn blant sovjetborgerne i perioden før starten av andre verdenskrig.¹⁰

¹⁰ Den tradisjonelle bondekulturen i de russiske landsbyene var preget av en sterk identifikasjon med den ortodokse kristendommen og av et skarpt skille mellom ens egen og andre grupper. Denne distinksjonen anses å være en grunnleggende kategori i russisk kulturell selvforståelse, se Lotman & Uspenskij (1982). Produksjonsforholdene skapte et syn på sosial og teknologisk endring preget av risikoversjon, og som begrenset og hemmet

Målsetningen med den foregående skissen av tradisjonell politisk kultur i Russland har vært å gi et historisk perspektiv og grunnlag for den videre diskusjonen av den sovjetiske politiske kulturen. For å begrense omfanget av den videre fremstillingen vil jeg fokusere på de trender som var dominerende i det mer ferdig utviklede sovjetregimet, nærmere bestemt under generalsekretær Leonid Brezjnev (1964–82). Dette var en periode som var dominert av relativ velstand, konsolidering og stabilitet. Jeg vil foreta en gjennomgang av hovedtrekk ved den politiske kulturen, og benytte de samme dimensjonene jeg skisserte til dette formålet i kapittel 3.5.

4.3.1 Holdninger til autoritet

Den russiske befolkningens holdninger til autoritet var under det sene sovjetregimet preget av de effekter fire tiår med kommunistisk styre hadde hatt. Først og fremst innebar dette en erkjennelse av kommunistpartiets ledende rolle i samfunnslivet, men personkulten rundt de to første statslederne, Lenin og Stalin, hadde også satt varig preg på befolkningens holdninger til autoritet, representert ved den øverste politiske ledelsen. Da Lenin døde i 1924, hadde Stalin allerede påbegynt arbeidet med å bygge myter rundt Lenins liv og virke, og denne mytologiseringen skapte etterhvert et kristuslignende bilde av revolusjonslederen. Sammen med utstrakt bruk av utrenskninger, terror og undertrykkelse benyttet Stalin mytologiseringen av Lenin til å fremstille seg selv som den rette fortolker av den marxist-leninistiske doktrinen. Gjennom denne doble autoritetskilden, altså en type karismatisk legitimitet kombinert med

mulighetene for videre utvikling (Pipes 1974: 5–21, Hedlund & Sundström 1996: 134–37). Landsbyens politiske organisering var bygd opp kollegialt, med fri diskusjon for alle medlemmer innad i landsbyens råd, men med absolutt lojalitet overfor flertallet når beslutninger hadde blitt tatt. I siste instans var også individuelle interesser underordnet landsbyens interesser som helhet (Keenan 1986: 125). Denne historiske dreiningen mot et kollektivistisk system har lagt det videre grunnlaget for utviklingen av det som kalles *sobornost*, og som er kjent særlig innenfor de slavofile intellektuelle strømninger på 1800-tallet.

sterke sanksjonsmidler overfor de deler av befolkningen som ikke tilpasset seg den offisielle ideologi, bygde Stalin sin versjon av den russiske kommunismen som hadde svært autoritære trekk. Stalin kunne også bygge videre på myten om “den gode og rettferdige tsar”, slik denne hadde utviklet seg under det gamle regimet.

Khrustsjov brøt med denne utviklingen i sin hemmelige tale til den 20. partikongressen i 1956, hvor han advarte partiet mot faren ved å drive persondyrkelse. Fra begynnelsen av Khrustsjovs regjeringstid hadde den sovjetiske ledelsen beveget seg mere over mot kollegiale beslutningsformer, som eksempelvis ledertrioene som var virksomme i perioder under både Khrustsjovs og Brezjnevs tid ved makten, og den stadig viktigere rollen Politbyrået kom til å spille. Det kan likevel hevdes å være relativt klare paralleller mellom Stalins sterkt autoritære styreform og det tsaristiske styret, selv om undertrykkelsen under Stalin på mange områder var mer ekstrem. De senere lederne for Sovjetunionen fremstod likevel som sterke i befolkningens øyne, men mye av personfokuseringen på selve lederen ble etterhvert erstattet av en mer generell systemtro, altså det som i kapittel 3.5 ble kalt “diffuse support”. Befolkningens holdning til autoritet kan derfor sies å ha utviklet seg bort fra et fokus på selve lederen og over til en generell lydighet overfor og underkastelse under systemet.

4.3.2 Legitimitet

Etter Stalins død i 1953 ble bruken av tvangsmidler mot befolkningen søkt begrenset, og denne formen for makt fungerte nå mere som en trussel enn som et styringsinstrument som faktisk ble benyttet. Under det nye lederskapet utviklet det seg gradvis en ny form for sosial kontrakt mellom de politiske eliter og befolkningen. Denne implisitte kontrakten gikk ut på at regimet fungerte som en vennligsinnet og beskyttende enhet, i den forstand at den sikret befolkningens basisbehov, samfunnsmessig orden og at det produserte en viss økning i levestandard. På denne

måten ble Stalins karismatiske legitimitet erstattet med en form for paternalisme som legitimitetsgrunnlag. Dette paternalistiske diktauret bidro til konsolideringen av det reellt sett autoritære systemet ved å gjøre det mere responsivt overfor befolkningens behov. For den vanlige befolkningens del bestod kontrakten i en depolitisering av samfunnet og dermed også av å frasi seg muligheten til å delta aktivt og på en meningsfylt måte i det politiske liv, siden politisk virksomhet var monopolisert av staten (Sakwa 1991: 219).

Gjennom denne sosiale kontrakten ble grunnlaget lagt for det "moderne" sovjetregimet fra slutten av 1950-tallet. Dermed hadde også regimet koblet sosio-økonomiske ytelser overfor befolkningen til det politiske systemets legitimitet, noe som senere skulle vise seg å få store konsekvenser for regimets videre utvikling. Generelt er det derfor mulig å si at det sovjetiske systemet, som blant annet gjennom gode velferdsordninger hadde klart å skape en aksept blant befolkningen om viktige saker, som for eksempel offentlig eierskap av produksjonsmidlene, hadde oppnådd en høy grad av legitimitet. Derimot hadde ikke regimets politiske institusjoner klart å skape et slikt legitimitetsgrunnlag, særlig på grunn av deres manglende innhold og funksjon. Felles for både den tradisjonelle russiske og den senere sovjetiske politiske kulturen var synet på rettfærdig styre som den mest grunnleggende og viktigste legitimitetsformen. Russiske tradisjoner for "good governance" var ikke fremmede for liberale rettigheter og begrenset styre. Denne tradisjonen levde videre også gjennom den autoritære og totalitære sovjetperioden, slik det har blitt vist i de såkalte emigrantundersøkelsene.¹¹ Dette materialet viste en relativt utbredt støtte til det sovjetiske systemet som helhet og særlig til de omfattende velferdsordningene, mens urettferdighet og vilkårlig bruk av makt overfor borgerne ble sett

på som spesielt negativt. Synet på det hemmelige politi og deres metoder var også gjennomgående negativt. Tradisjonene og ønskene om "good governance" var derfor nært knyttet sammen med regimenets legitimitet, selv om denne legitimiteten ikke var forankret i et deltagende og demokratisk politisk system (Inkeles & Bauer 1959: 392–93).

4.3.3 Deltagelse

Et av særpregene ved det sovjetiske regimet var den vekt myndighetene la på seremonielle former for massedeltagelse, og befolkningens politiske deltagelse under sovjetregimet må på mange områder karakteriseres som svært høy. Dette gjelder også deltagelsen i fagforeninger og frivillige aktiviteter. Samtidig som de sovjetiske borgerne ble oppfordret til å se seg selv som eiere av den sovjetiske staten, hadde de samtidig ikke anledning til å stille spørsmål angående regimets grunnleggende prinsipper og verdier. Valg til "representative" forsamlinger, som lokale og regionale sovjet og Det øverste sovjet var de typer valg som kommer tette opp til valgdeltagelse slik vi kjenner det fra vestlige politiske systemer. I tiden mellom 1937 og 1981 hadde rundt 30 millioner mennesker stilt til valg for deltagelse i sovjet på alle nivåer, og frem til 1987 hadde ingen av dem som stilte noen form for motkandidater. De offisielle tallene for deltagelse ved valget til Det øverste sovjet i 1984 lå på 99,99%, og så høye oppslutningstall var ikke enestående (Sakwa 1991: 159).

Likevel var det faktiske innholdet i denne deltagelsen svært mangetydig, og man kan stille spørsmål om hvorvidt deltagelsen i Sovjetunionen ikke bar mere preg av sosialisering og mobilisering av befolkningen enn av noen reell valgdeltagelse. Bakgrunnen for dette er i første rekke at det fantes få muligheter for befolkningen som sådan for å påvirke selve nominasjonsprosessen, som foregikk internt i partiet,¹² samtidig som

¹¹ Betegnelsen viser til to store surveyprosjekter gjennomført blant russiske emigranter, Harvard-prosjektet fra 1950–51, og "Soviet Interview Project" som ble gjennomført av Zvi Gitelman tidlig på 1980-tallet.

¹² Ved nominasjon kunne flere organer påvirke valget av personer, blant annet kommunistenes ungdomsorganisasjon og ulike fagforeninger.

det endelige utvalg av kandidater sjelden ga alternative muligheter for å stemme. Sett fra dette synspunktet hadde den sovjetiske formen for deltagelse svært lite til felles med den vestlige forståelsen av begrepet, som innebærer en viss offentlig kontroll over politikere foretatt av “rasjonelle og velinformerte borgere”.

Valgdeltagelsen i Sovjetunionen var frivillig, men mulighetene for å unngå å stemme var relativt små fordi myndighetene sørget for å gjøre det mulig å stemme nær sagt uansett hvor man befant seg. Til de forskjellige valgene ble det også utpekt såkalte *agitatorer* som hadde som oppgave å sørge for å få folk til å avgi sin stemme. Likevel var det alltid et relativt stort frafall, og det antas at gjennomsnittlig 25% av befolkningen ikke avga stemme ved valgene (Sakwa 1991: 160–61). På grunnlag av denne formen for deltagelse søkte myndighetene å opprettholde en slags demokratisk “skinnlegitimitet”, ved at borgerene gjennom deltagelsen ga sin oppslutning om det politiske systemets institusjoner og viste sin lojalitet til dette systemet ved å delta i de ritualistiske valgene.

Sett fra myndighetenes synsvinkel ble befolkningen selv på denne måten deltagende i systemets opprettholdelse. Myndighetene ønsket derfor å holde deltagelsen i de konvensjonelle kanalene som var etablert av regimet så høy som mulig, selv om denne deltagelsen ikke hadde noen egentlig effekt på den faktiske politikken. Under Brezjnev ble det stadig tydeligere at valgene faktisk virket mot denne hensikten, da de i økende grad faktisk ble oppfattet som delegitimerende fordi de ikke ble sett på som meningsfylte (*ibid.*).

4.3.4 Sivilt samfunn

I kapittel 3 definerte jeg sivil samfunn som “et tett nettverk av ikke-statlige organisasjoner” dannet med den målsetting å sikre forfølgelse av befolkningens sosiale og økonomiske interesser og samtidig kontrollere og begrense statens makt. Det sivile samfunn har tradisjonelt sett vært svakt utviklet i Russland, og det var bare mot slutten av 1800-tal-

let at man kunne begynne å se spirer til dannelsen av et slikt. Historisk sett har den russiske statens sterke stilling hemmet utviklingen av et sivil samfunn. Statens dominans i det økonomiske liv, hvor bruken av statlige monopoler var utbredt, førte også til at det i svært liten grad vokste frem et handelsborgerskap og i forlengelsen av dette, en middelklasse. Tilstedeværelsen av en middelklasse antas å være en forutsetning for utviklingen av et sivil samfunn. Utviklingen av det sivile samfunn skjød fart tidlig på 1900-tallet i takt med den generelle industrialiseringen og moderniseringen, og dannelsen av uavhengige organisasjoner i samfunnet ble formelt tillatt etter 1906. Denne bestemmelsen muliggjorde også fremveksten av lovlige politiske partier og bevegelser.

Selv etter innføringen av denne loven var det mange restriksjoner på opprettelsen og driften av disse organisasjonene, og myndighetene regulerte i stor grad utviklingen i det sivile samfunn, som hadde svært liten autonomi. Disse tendensene fortsatte under det kommunistiske regimet. Under krigskommunismen (1918–21) ble etterhvert alle de uavhengige organisasjoner som hadde vokst frem fra 1906, eliminert og deretter erstattet med kommunistisk inspirerte organisasjoner, som for eksempel Komsomol.¹³ Fra nå av skulle alle organisasjoner gjennomgås av det man kalte “partiånd”, som ble et fundamentalt prinsipp i det politiske livet i Sovjetunionen. Myndighetene kontrollerte både organisasjonenes valg av ledere og hvilken retning deres aktiviteter tok. Under “tøværsperioden” i Nikita Khrustsjovs regjeringstid fra 1957 ble det igjen muligheter for et mer aktivt organisasjonsliv. I denne perioden ble det dannet en rekke uavhengige organisasjoner, og grunnlaget ble lagt for blant annet samizdat-litteraturen, dvs. Utgivelsen og distribusjonen av egenproduserte tidsskrifter og artikler blant deler av intelligentsiaen. Denne produksjonen fortsatte utover på 1970- og 80-tallet. Liberaliseringen som fant sted

¹³ Komsomol (Kommunistitsjeskij Sojuz Molo-dezji), Det kommunistiske ungdomsforbund med medlemmer i alderen 15–28 år.

under Khrustsjov ble reversert etter at Brezjnev tok over makten i 1964. De organisasjoner som vokste frem og måten de fungerte minnet etterhvert mere om statlige organer enn om autonome uttrykk for befolkningens interesser. Kommunistpartiet kontrollerte dermed i stor grad samfunnets organisasjonsliv, og det fantes lite grunnlag for å snakke om utvikling av et selvstendig sivilt samfunn. Jeg vil komme nærmere inn på det sivile samfunn i Sovjetunionen i kapittel 5.5.

4.4 Ideologi, kontroll og opposisjon

Gjennom sovjetregimets historie har myndighetene gitt kunnskap om og hengivenhet til den offisielle kommunistiske doktrinen blant befolkningen høy prioritet. Systemet med formell politisk sosialisering omfattet nær sagt alle arenaer for utdanning og kommunikasjon i samfunnet. Andre typer påvirkning som ikke var samsvarende med den marxist-leninistiske doktrinen ble fortiet og undertrykt, mens den offentlige retorikken stadig bekreftet kommunistpartiets ledende rolle, hengivenhet til det sovjetiske fedrelandet og riktigheten av partiets politiske linje både hjemme og i utlandet. Denne doktrinen var svært fleksibel og kunne fortolkes for å rettferdiggjøre den sittende partiledelsens preferanser og beslutninger. Ideologisk doktrine og politisk autoritet var alltid nært sammenkoblet ettersom makten og ideologien legitimerte hverandre og fungerte gjensidig bekreftende.

Så lenge det ikke fantes noen konkurrerende ideologi eller politisk linje var dette en styrke, men den skapte også grobunn for en dogmatisk intoleranse overfor enhver form for kritikk. Under Stalin, og som vi skal se, under Brezjnev, førte dette til en form for dogmatisme som stanset innovasjon og en seriøs diskusjon av de trender samfunnet faktisk ble påvirket av. Til tross for den store innsatsen myndighetene la i den politiske sosialiseringen, viste studier at effekten av denne innsatsen var svært lav og i visse tilfeller også virket mot sin hensikt, slik for eksempel Stephen Whites analyse av sosialisering

prosessen viste (White 1979: 64–83). En viktig årsak til at ønsket om ideologisk kontroll var til stede kan ha vært å forhindre fremveksten av opposisjonsbevegelser som baserte seg på alternative politiske ideologier. Likevel er det viktig å understreke at selv under Stalins mest undertrykkende periode hadde ikke myndighetene kontroll over alle mulige kilder til påvirkning av borgerene. Det var alltid en viss frihet i de innerste private sfærer, hvor familie og vennskapsbånd ble dyrket. Sovjetunionens ambisjon om å være en stormakt også innenfor teknikk og vitenskap nødvendiggjorde også en viss utveksling av mennesker og ideer med omverdenen. Denne kontrollerte åpenhet overfor påvirkning utenfra førte dermed til at en stadig strøm av informasjon fløt inn i den i utgangspunktet lukkede Sovjetunionen. På denne måten fikk internasjonal diffusjon av kunnskap og ideer påvirkning på den sovjetiske politiske kulturen. Samtidig var det også tilstrekkelig kulturell autonomi til at et stort antall distinkte nasjonale kulturer ble vedlikeholdt og delvis også holdt levende gjennom hele sovjetperioden.

4.5 Ideell og reell politisk kultur

Et annet viktig poeng i denne sammenhengen er misforholdet mellom de offisielle verdier og holdninger og den faktiske atferden til både befolkning og myndigheter. Dette misforholdet, eller skillet mellom det vi kan kalle den ideelle og den reelle politiske kultur,¹⁴ førte til at troverdigheten til regimets propaganda ble sterkt redusert. I offentlige sammenhenger ble det forventet at man fulgte visse normer og ritualer som reelt sett hadde liten føring på folks hverdagsliv. Selv om disse normene og ritualene var meningsfulle for deler av befolkningen, var det totalt sett få som faktisk trodde på de offisielle doktriner og prinsipper som til stadighet ble gjentatt i det offentlige rom.

Denne formen for splittet bevissthet eller dobbeltmoral, *razdvojennoje soznanie*, gjorde at befolkningen

¹⁴ Dette skillet ble først benyttet av Robert C. Tucker i artikkelen “Culture, Political Culture and Communist Society” (1973).

gjennom å akseptere disse normene og ritualene uttrykte konformitet med det offisielle systemet. Samtidig opprettholdt de sin egen private sfære hvor andre normer og verdier var dominerende. Derfor var den ufullstendige og etterhvert også svekkede sosialiseringssatsen sammen med misforholdet mellom den ideelle og den reelle politiske kultur med på å gjøre det mulig for andre impulser å påvirke den sovjetiske politiske kulturen.

4.6 Eliter under sovjetregimet – nomenklaturaen

Det politiske lederskapet og deres interesser hadde også stor påvirkning på den sovjetiske politiske kulturen, jf. diskusjonen om dette i kapittel 2.4. I det moderne sovjetregimet hadde de politiske eliter mistet den tidligere revolusjonære kraften og idealismen som ble hentet frem i perioden før og under andre verdenskrig, og man fremstod etterhvert som forsvarere av en ideologisk drevet statsdannelse som i økende grad stod i et motsetningsforhold til befolkningens holdninger og oppfatninger. Hvordan hadde utviklingen påvirket den politiske kulturen på elitenivå i det moderne sovjetregimet? Som tidligere nevnt var kommunistpartiet helt sentralt når det gjaldt rekruttering og bemanning av viktige offentlige stillinger innen partiet, staten, lokalforvaltningen og industrien. Systemet for bemanning av slike stillinger ble styrt gjennom den såkalte nomenklaturaen.¹⁵

Nomenklaturaen bestod av en liste over de mest sentrale stillingene i Sovjetunionen og av en tilsvarende liste over hvilke personer som hadde de nødvendige kvalifikasjoner for å kunne fylle disse stillingene. Systemet fungerte dermed som en oversikt over Sovjetunionens toppfunksjonærer, og av kommunistpartiets medlemsmasse på rundt 20 millioner, utgjorde nomenklaturaen noe under 1 million. Innad i Sovjetunionen fungerte denne gruppen etterhvert som en egen samfunnsklasse, men dens eksis-

stens ble sjelden diskutert eller nevnt offentlig (Voslenskij 1986: 13–14). Andrej Sakharov skrev dette:

“Selv om ingen i vårt land driver sosiologisk forskning over dette temaet eller forskningsresultatene ihvertfall blir holdt hemmelig, kan vi med sikkerhet hevde at det alt i 1930-årene dukket opp et eget parti- og byråkratsjikt i landet vårt: Nomenklatura kaller dette sjiktet seg selv.” (*ibid.*)

Sammen med den makten som stillingene i nomenklaturaen ga dets innehavere fulgte også svært mange privilegier. Disse privilegiene bidro til å styrke oppfatningen av nomenklaturaen som en egen sosial klasse. Totalt sett var de ytelser og de tjenester som var tilgjengelige for medlemmer av nomenklaturaen vesensforskjellige fra de som var tilgjengelige for den vanlige befolkningen¹⁶. Denne elitens tilgang på knappe sosiale goder, og skillet mellom nomenklaturaens og den vanlige befolkningens livssituasjon, styrker inntrykket av en adskilt og herskende samfunnsklasse. Tilstedeværelsen av denne klassen bryter dermed med den grunnleggende marxist-leninistiske målsetningen om det klasseløse samfunn, og regimets forsøk på å unndra nomenklaturaens eksistens fra offentligheten viser også at informasjon om denne klassen ble sett på som svært sensitiv. Nomenklaturasystemet, som i utgangspunktet skulle sikre kvaliteten og lojaliteten på personellet i de øverste politiske posisjoner, fikk også andre sosiale effekter, spesielt med tanke på opprettholdelsen av et skarpt skille mellom de styrende eliter og den vanlige befolkningen, slik det også hadde vært før revolusjonen. Jeg vil komme tilbake til dette skillet i kap. 4.8.

Under Brezjnev fikk nomenklaturaen og andre partifunksjonærer videre rammebetingelser enn tidligere. I motset-

¹⁵ Nomenklatura (lat. nomenclatura): liste, navneregister. I mer moderne betydning: Fortegnelse over spesialuttrykk innenfor et fag eller en vitenskap, terminologi.

¹⁶ Det vil føre for langt å gå inn på dette her, for en detaljert fremstilling, se Voslenskij 1986: 252–308.

ning til Khrustsjov, som benyttet personellpolitikk aktivt som et politisk våpen mot sine motstandere, hadde Brezjnev begrepet kaderstabilitet som et av sine slagord. Begrepet innebar at funksjonærer og byråkrater beholdt sine stillinger så lenge de unngikk de mest graverende feiltrinn. Denne stabiliteten førte etterhvert til en økende grad av stagnasjon innenfor de fleste sjikt av parti og byråkrati, og patron-klient relasjonene ble etterhvert dominerende. Slike patron-klient forhold er personlige av art og betegner situasjoner hvor patronen, dvs. en person som innehar en relativt høy stilling, gir sin klient adgang til en politisk eller administrativ stilling og hvor klienten deretter gir patronen sin politiske støtte og deler av gevinstene fra denne stillingen. Til gjengjeld for dette kan klienten benytte den samme metode nedover i systemet, dvs. til sine klienter igjen (Farmer 1992: 233).

Dette systemet favoriserte personlige kontakter fremfor formelt byråkrati og skapte grobunn for korrupsjon¹⁷. Det sovjetiske samfunnet under Brezjnev var gjennomsyret av korrupsjon og Brezjnev selv var heller ikke fremmed for å motta "gaver" og rene bestikkelser (Kolstø 1990: 37). Som patron var Brezjnev leder for den såkalte "Dnjepetrovsk-mafiaen", en gruppe personer bundet sammen ved sin lojalitet til sin velgjører og som støttet ham gjennom hele hans politiske karriere. Slike patron-klient-forhold underminerte eliterekutteringens opprinnelig politiske kriterier i nomenklaturaen, og politikk på elitenivå ble sterkt preget av konkurranse mellom de ulike grupperingene, eller klanene av patron-klient konfigurasjoner koblet sammen av personlige bånd. Resultatet av denne utviklingen ble derfor en personorientert tilknytning til politikk og byråkrati, og et fokus på uformelle institusjoner. Siden politisk autoritet i Russland og Sovjetunionen i utstrakt grad har vært personlig og uformell, har dermed også tradisjonene for lovstyre vært svake.

¹⁷ Korrupsjonsbegrepet omfatter her bestikkelser, misbruk av stilling og misbruk av offentlig eiendom.

Ved starten av 1980-tallet fremstod Sovjetunionen dermed som et regime preget av økonomisk og politisk stagnasjon. Det aldrende lederskapet virket lite interessert i å forsøke å reformere det systemet de hadde vært med på å skape. Den gjennomgående høye alderen blant Politbyråets medlemmer fremtvang i siste instans et generasjonskifte. Etter Brezjnevs død i 1982 skiftet Sovjetunionen leder to ganger i løpet av en treårsperiode. Dette skapte rom for yngre krefter i den øverste politiske ledelse og for valget av Mikhail Gorbatsjov som ny generalsekretær i 1985. Dette signaliserte starten på en periode preget av store endringer i samfunnet.

4.7 Overgangsperioden 1985–91

Slik jeg har påpekt tidligere, er kultur generelt et aspekt ved samfunnet som endres sakte og som er vanskelig å påvirke eller styre i vanlig forstand. Ofte forekommer endringer på det kulturelle nivået som en effekt av langsiktige sosiale prosesser. De politiske reformene under Gorbatsjov var først og fremst et resultat av slike prosesser, nærmere bestemt en moderniseringsprosess manifestert gjennom utviklingen i den sosiale og økonomiske strukturen i det sovjetiske samfunnet. Jeg diskuterte disse faktorene i kapittel 2.4, og jeg skal i det følgende kort skissere de viktigste faktorene som lå bak utviklingen av et mere åpent og liberalt samfunn i Sovjetunionen.

For det første gjennomgikk den sovjetiske befolkningssmassen *generasjonsskifter* som påvirket den politiske kulturen. I sin sammenligning av ulike undersøkelser av offentlig opinion i Sovjetunionen fant Donna Bahry (1993) at generasjonsforskjeller var den faktoren som hadde sterkest påvirkning på fordelingen av ulike verdier og holdninger. Der hvor befolkningen fra Stalins tid hadde relativt små ulikheter i sine holdninger, økte skillet mellom generasjonene i studiene foretatt i periodene under Brezjnev og Gorbatsjov. De som tilhørte de eldre generasjonene var i visse tilfeller kritiske til enkelte trekk ved det sovjetiske systemet, som for

eksempel kollektiviseringen av jordbruket, men de var likevel mere tilbøyelige til å godta de politiske og økonomiske verdiene knyttet til den statlige sosialismen. Dette gjaldt ikke de yngre generasjonene, som i betydelig større grad var kritiske til den rådende levestandard og mer positive til en oppmykning av politisk og sosial kontroll. De som var født etter andre verdenskrig og særlig etter 1950 hadde fundamentalt forskjellige verdier fra den eldre generasjonen (Bahry 1993: 544). De yngre generasjonene var i tillegg mer ideologisk konsistente i sitt syn på politiske spørsmål, og uttrykte også i større grad misnøye med den samme materielle standard de eldre generasjonene hadde akseptert. Denne viktige effekten av endringer i samfunnets generasjonssammensetning ble samtidig forsterket av den samlede påvirkningen fra utbredelsen av utdanning og andre langvarige sosiale endringsprosesser. Til sammen utgjorde disse endringene det sosiale grunnlaget for de deler av befolkningen som støttet politiske og økonomiske reformer.

For det andre økte det generelle *utdanningsnivået* i Sovjetunionen enormt i løpet av etterkrigstiden. Andelen med utdanning på nivå med videregående skole var på 1980-tallet over 60%. Samtidig hadde mer enn 10% av befolkningen utdanning fra universiteter og høyskoler. Denne økningen i utdanningsnivået var med på å påvirke utbredelsen av alternativ og kritisk politisk tenkning, og flere studier har også påpekt at kritiske og individualistiske livssyn var mest utbredt i de høyt utdannede strata av samfunnet. Studier av holdninger og verdier utført på 1990-tallet viser også at utdanning er sterkt koblet til utbredelsen av støtte til demokratiet som styreform. Når utdanningsnivået øker, øker også støtten til verdier og holdninger som er fordelaktige for demokratets utvikling (Gibson & Duch 1993: 86; Hahn 1993: 319–22; Fleron 1996: 244–45). Over tid hadde utdanning også den effekten at det førte til en avvisning av det sovjetiske autoritets- og verdisystem. I en artikkel fra 1993 tar Arthur Miller for seg denne fremmedgjøringen

som hovedsakelig ga seg utslag i lav tilitt til det politiske institusjoner og lederskap og en følelse av maktesløshet overfor systemet. Miller viste at denne fremmedgjøringen hadde sammenheng med utbredelsen av demokratiske verdier, og i forlengelsen av dette, med tilbøyeligheten til å være politisk aktive. Perioden under Gorbatsjov fra 1985 og utover ga for første gang muligheten til fri politisk deltagelse, organisasjonsdannelse og åpen debatt, og Miller fant at de politisk fremmedgjorte i langt større grad benyttet disse nye mulighetene enn andre deler av befolkningen. Noe av styrken i støtten til demokratiske verdier kan derfor sies å stamme fra den tidligere avvisningen av det sovjetiske systemet, og denne avvisningen var sterkere blant de høyt utdannede (Miller 1993: 119–22).

Slik jeg var inne på ovenfor, har tradisjoner og mentaliteter fra de russiske landsbyer og utkantstrøk vært svært motstandsdyktige. Likevel har det russiske samfunn blitt *urbanisert* i løpet av svært kort tid. På 1950-tallet var landets befolkning jevnt fordelt mellom byer og utkantstrøk, mens andelen som bor i byer 1990-tallet ligger på 73% (*Statistitsjesjkij ezjegodnik* 1992: 88). Økningen i urbanisering har hatt subtile, men viktige effekter på den politiske kulturen, først og fremst ved at dannelsen av uformelle sosiale bånd legger grunnlaget for uavhengige informasjonskilder og for formidling og diskusjon av myndighetenes politikk. Samtidig har også urbaniseringen ført til at myndighetenes fokus har beveget seg bort fra samfunnsklasser, som arbeidere og bønder, og over til problemer knyttet til individer og personlige behov (Lewin 1991: 63–71).

Surveyundersøkelser viser at utdanning, generasjoner og urbanisering har hatt sterk påvirkning på både politisk ideologi og atferd i Russland. Støtten til de reformvennlige politiske krefter er mest utbredt i de store byene og i de mest urbaniserte områdene og denne støtten er fallende når graden av urbanisering synker. Regionale analyser av valgresultater har også vist at graden av urbanisering er den viktigste determi-

nanten for støtte til det demokratiske og markedsorienterte reformarbeidet. De største byene og de regionale sentra er “bastioner” for denne støtten. Sovjetregimets strategi for å skape et urbanisert, moderne og utdannet samfunn skapte derfor ikke den støtte til sosialistisk ideologi som man hadde forventet. I stedet resulterte moderniseringen i et kritisk, fremmedgjort og demokratisk orientert segment av samfunnet som ønsket radikale reformer. Generelt fremviser utviklingen av sovjetisk politisk kultur mange av de trekk som predikeres av generelle moderniseringsteorier. I denne sammenheng skriver Gail Lapidus (1989: 125–27):

“The social and demographic changes from the mid-1950s to the mid-1980s transformed the passive and inarticulate peasant society of the era of Stalin into an urban industrial society with a highly differentiated social structure and an increasingly articulate and assertive middle class... [B]y the mid-1980s, a large urban middle class, including a substantial professional, scientific-technical and cultural intelligentsia with new cultural as well as material requirements had emerged as a major actor on the soviet scene. This urban middle class, moreover, occupied an increasingly important place in both the membership and the leadership of the communist Party itself.”

Disse samfunnsendringene gjorde omstrukturingsprosessen under Gorbatsjov både mulig og nødvendig. Antallet borgere med krav og behov som var påvirket av vestlige verdier og levestandard økte etterhvert som disse endringene bredte om seg. Likevel hadde ikke Gorbatsjovs politiske prosjekt et fullstendig systemskifte som målsetning, det var på mange områder kun tale om å

foreta en viss liberalisering av det eksisterende systemet. Målsetningen var å skape “en sosialisme med et menneskelig ansikt”. Gorbatsjov, som selv var et produkt av det sovjetiske systemet og nomenklaturaen, innså at det var nødvendig å gjennomføre visse reformer for å sikre systemets overlevelse. Samtidig var det en utbredt følelse at grunnleggende endringer i systemet i siste instans ville kunne føre til systemets undergang. Men i kontrast til Stalin, som ønsket å bevare det eksisterende grunnlaget for systemet og som var av den oppfatning at den sovjetiske “monolitten” ikke kunne motstå selv små endringer, startet Gorbatsjov en reformprosess som etterhvert utviklet sin egen dynamikk, og som dermed tvang det sovjetiske lederskapet til en stadig mer konsistent politikk. Den kanskje viktigste konsekvensen av den nye åpenhetspolitikken, *glasnost*, som i ettertid vil stå som langt viktigere enn de politiske og økonomiske reformer, var at det for første gang på svært lenge var mulig å fritt diskutere politikk og samfunn uten frykt for represalier fra myndighetenes side. Denne frykten hadde vært et viktig kontroll- og styringsinstrument både under tsarenes tid og under sovjetregimet, og de mange årene med stabilitet på det sovjetiske området kan i stor grad ses som en funksjon av myndighetens villighet til å benytte undertrykkelse og terror, og av befolkningens forståelse av at dette var tingenes orden. Frykten for undertrykkelse forsvant gradvis da det ble klart at myndighetene søkte å begrense maktbruken overfor befolkningen og at man ikke forfulgte de personer som benyttet seg av de nye frihetene.

De endringer og oppmykninger som ble gjort førte etterhvert til at det ikke var mulig å forhindre en videre liberalisering, og særlig oppsvinget i anti-russiske og nasjonalistiske strømninger i de enkelte sovjetrepublikker gjorde det vanskelig for ledelsen i Moskva å motstå kravene om uavhengighet for disse republikkene. Det var i første rekke denne prosessen som førte til oppløsningen av Sovjetunionen, og forsøkene på å omdanne selve Russland til en demokratisk stat kan ses på som en viderefør-

ing av den utviklingen som hadde sin begynnelse under Gorbatsjov. Perioden mellom 1985 og 1991 var i seg selv også svært viktig for utviklingen av russisk politisk kultur, hvor åpenhet og diskusjon om politiske emner nå var mulig i en grad det ikke hadde vært tidligere. Selv om Russland formelt sett ble en demokratisk stat ved selvstendigheten i 1991 var det demokratiske transformasjonsprosjektet fortsatt bare i startgroen. Jeg skal ta for meg den videre utviklingen av demokratiseringsprosjektet i de påfølgende kapitler.

4.8 Bildet av det todelte Russland

Jeg har flere steder understreket at det er vanskelig å snakke om kun en politisk-kulturell strømning innenfor en stat, da det ofte er snakk om flere separate kulturelle strømninger. Denne eksistensen av politiske subkulturer utgjør en blanding av ulike tendenser, hvis innbyrdes styrkeforhold varierer over tid. Slik jeg nevnte i kapittel 2.6, vil jeg i analysen av russisk politisk kultur benytte et hovedskille som går mellom de politiske eliter og befolkningen ellers. Skillet mellom de styrende og de styrte er helt sentralt for å forstå dagens russiske politiske kultur, og kanskje i ennå større grad for å forstå utviklingen av de politiske tradisjonene. Historisk sett var befolkningen i Russland isolert fra de styrende eliter både geografisk, sosialt og ikke minst politisk. De russiske bøndene var i svært liten grad politisk bevisste. De hadde ingen politiske rettigheter, og siden leseog skrivekyndighet var lite utbredt, var denne situasjonen stabil i svært lang tid. Hendelser i det politiske sentrum hadde liten påvirkning på det livet som ble ført rundt om i de russiske landsbyene. Robert Tucker (1972: 122–25) beskriver dette som “the Image of Dual Russia”.¹⁸ Tucker hevder at det siden 1700-tallet hadde eksistert en bevissthet om Russland som en todelt enhet som ble utgjort av det offisielle Russland på den ene siden, dvs. tsaren og hans hoff, adelen,

statsadministrasjonen og deres organer på lokalt nivå, *vlasti*, og på den andre siden den vanlige befolkningen, *narod*. Dette skillet gjaldt både livsstil, verdier og prioriteringer og det ble forsterket og opprettholdt gjennom liten kontakt og gjensidig mistenksomhet mellom disse gruppene. Skillet mellom de politiske elitene og den vanlige befolkningen, kan også sies å gå parallelt med to andre distinkte kulturelle strømninger. De tradisjonelle russiske elitene var, slik adelen ofte har vært, kosmopolitisk, og dermed sterkt inspirert og påvirket av europeisk kultur og språk. Disse europeiske elementene, som vokste frem etterhvert som kontakten med Europa ble mer utbredt, gjorde ulikhetene mellom eliter og befolkning enda skarpere.

De særegent russiske tradisjoner ble i første rekke opprettholdt av bondebefolkningen, som i liten grad var åpne for nye impulser og ideer utenfra. Dette forholdet mellom en distinkt nasjonal kultur og en blandingskultur med sterke islett av fremmed påvirkning, utgjør i mange samfunn grunnlaget for et spenningsforhold mellom nasjonal egenart og utenlandske ideer. Selv i det antatt egalitære sovjetsamfunnet fantes et skarpt skille mellom den styrende klassen av nomenklatura og befolkningen. Skillet mellom masser og eliter har også i den senere tid blitt ytterligere dokumentert gjennom nye studier.¹⁹ Jeg vil derfor ikke bare undersøke utviklingen innenfor hvert av nivåene, men også analysere hvilke mulige påvirkninger som har funnet sted i forholdet mellom disse nivåene.

¹⁸ Se også Bauer (m.fl.) (1957): “Some Aspects of Russian National Character”, kap. 15 i *How the Soviet System Works*.

¹⁹ Jf. Kullberg & Zimmermann (1995): “Liberal Elites and Socialist Masses. Public Opinion and Problems of Russian Democracy.”

5. Utviklingen av politisk kultur på massenivå

“The widespread belief that the Russian people have always lived in slavery, are used to it, and are incapable of ordering their lives on the basis of freedom and independence is contrary to the historical facts.”

Sergej Pusjkarev, *Self-Government and Freedom in Russia*

Hovedmålsetningen med dette kapittelet vil være todelt: Jeg skal først foreta en gjennomgang av sentrale karakteristika ved den nåværende politiske kulturen i Russland slik den har utviklet seg i perioden 1991–98. Etterhvert som de enkelte elementene blir gjennomgått, vil jeg også søke å komme med mulige forklaringer²⁰ på disse og på den generelle utviklingen i den russiske politiske kulturen. Den nåværende politiske kulturen vil til sist bli satt i sammenheng med de forutsetninger for konsolidering og utvikling av demokratiske regimer jeg skisserte i kapittel 3, og jeg vil først og fremst diskutere befolkningens holdninger til autoritet, legitimitet, deltagelse og utviklingen av det sivile samfunn. Jeg vil også ta opp befolkningens holdninger til politiske rettigheter og til selve demokratiet. Det analytiske fokus vil ligge på de sentrale føderale politiske institusjoner.

5.1 Studiet av russisk og sovjetisk politisk kultur

Begrepet politisk kultur har tradisjoner ikke bare i vestlig, men også i sovjetisk forskning. Likevel er det i vestlige fagmiljøer at vi finner hovedtyngden av litteratur om russisk og sovjetisk politisk kultur. Basis for de fleste tidligere

studier av russisk og sovjetisk politisk kultur var, som jeg har vært inne på tidligere, en type historisk-fortolkende analyse. I denne studien er målsetningen først og fremst å søke å kombinere slike kvalitative historiske analyser med mere kvantitative data, som har blitt lettere tilgjengelig etter reformene i Sovjetunionen. Jeg skal også ta opp enkelte faktorer påvirkning på den russiske og den sovjetiske politiske kulturen og hvordan de utviklet seg i de forskjellige spesifiserte tidsrommene. Den tentative modellen som ble satt opp i kapittel 2 vil utgjøre det teoretiske og implisitte grunnlaget for denne diskusjonen.

5.2 Holdninger til autoritet

Det vanlige synet innenfor forskningen på den russiske befolkningens holdninger til autoriteter har vært sterkt preget av de styreformene man tidligere har hatt i Russland. Fordi styreformene har vært autoritære, har man også gått ut fra at befolkningen har hatt autoritære holdninger som har opprettholdt disse styreformene (jf. Szamuely 1974). Et nært påvirkningsforhold mellom politisk struktur og kultur, som jeg var inne på i kapittel 2.3, legges til grunn for denne antagelsen. Dette argumentet videreføres også i våre dager ved å hevde at den russiske befolkningen foretrekker “en sterk mann”. Hva sier de tilgjengelige undersøkelsesdata om hvordan holdningene til autoritet har utviklet seg i perioden 1991–98?

Først og fremst er det klart at den russiske befolkningen²¹ i stor grad støtter tanken om at sterke politiske ledere

²⁰ Det siktes ikke her til forklaringer i streng vitenskapsteoretisk forstand, jf. kap. 1.4.3.

²¹ Alle surveyundersøkelser baserer seg på utvalg fra det mulige universet av enheter som kan undersøkes. De undersøkelser jeg har valgt som grunnlag for min synopsis, er alle utført av anerkjente forskere ved kjente universiteter og institutter, og er gjennomført etter vestlige vitenskapelige standarder. Jeg vil derfor ikke referere til bakgrunnsinformasjon om de enkelte undersøkelser, hvis ikke dette av spesielle grunner er åpenbart nødvendig.

er å foretrekke i russisk politikk. I flere undersøkelser ligger andelen av russere som ønsker dette på mellom 60 og 70% (Galkin & Krasin 1998: 38; *Massovoje soznanie* 1996 V:1; Hahn 1995: 126). I den perioden som er fokus for denne studien økte denne andelen med over 25%. Hva er så bakgrunnen for disse høye tallene og den sterke økningen?

Antagelsen om at russere foretrekker autoritære ledere har i stor grad blitt styrket gjennom flere undersøkelser. Problemet i forhold til hva slags påvirkning dette har på konsolideringen av demokratiet, kommer selvsagt an på den rent subjektive forståelsen av "sterk person", altså hva russerne forstår med dette begrepet. En sterk person i betydningen handlekraftig vil her ha en helt annen påvirkning på demokratiet enn en rent autoritær leder som styrer landet uten allmennyttige hensyn. Endringer i den russiske politiske kulturen i retning av en mer positiv holdning til en sterk politisk leder kan delvis forklares ved å trekke inn den tradisjonelle vektleggingen av orden og sikkerhet i russisk politikk. Den utbredte frykten for kaos og uorden har blitt dokumentert av både russiske og vestlige forskere (jf. Brown 1989: 19–20), og den prioritet man tillegger disse verdiene kan ses som et resultat av den historiske utviklingen man har hatt i Russland. Statlig og menneskelig overlevelse under svært strenge forhold har ført til at målsetningene orden og sikkerhet ble best ivaretatt gjennom en sentralisert og sterkt autoritær styreform. Slik kan man også forklare den relative økning i støtten til "sterke menn" vi har vært vitne til utover på 1990-tallet. De samfunnsmessige endringene som de politiske og økonomiske reformene har medført har hatt negative konsekvenser for svært mange mennesker i Russland. Disse endringene har fjernet mye av den gamle samfunnsorden, uten at noen ny og funksjonerende orden har erstattet den.

Videre har økende kriminalitet og dårlig fungerende lovverk gjort sitt til at den almenne oppfatningen av orden i samfunnet etterhvert har blitt negativ. I en undersøkelse utført av sosiologen

Jurij Levada i 1994 mente 81% av de spurte at orden måtte gjenopprettes for enhver pris (Levada 1995). Det er derfor mulig å se den høye andelen av befolkningen som foretrekker en sterk leder i lys av den forvirringens tid som igjen råder i Russland, og ikke nødvendigvis på grunn av en grunnleggende positiv holdning til autoritært styre. Synet på "den sterke mann" som redningen i vanskelige situasjoner kan derfor ha sitt utspring i andre politisk-kulturelle karakteristika enn de autoritære trekkene.

Et sterkt lederskap behøver derfor ikke nødvendigvis å være koblet til autoritære styreformer. Behovet for handlekraftige politiske ledere forekommer også jevnlig i vestlige demokratier, og lederen for det russiske meningsmålingsinstituttet FOM, Igor Kljamkin, siterte i en artikkel i *Izvestija* en undersøkelse som ga indikasjoner på at russernes forståelse av hva en sterk leder var ikke nødvendigvis innebar autoritært styre (Kljamkin 1994). Ifølge denne undersøkelsen ble Margaret Thatcher rangert svært høyt på en liste over ideelle ledere. Dette kan tjene som eksempel på at Augusto Pinochet, som i flere sammenhenger har blitt nevnt som en typisk russisk ledertype, ikke nødvendigvis samsvarer med det synet befolkningen har på hvilken type politisk lederskap som er ønskelig. I siste instans innebærer dette at den russiske befolkningens holdning til autoritet, eksemplifisert her ved holdninger til sterke ledere, er flertydig. På den ene siden viser de høye tallene en relativt stor andel av befolkningen som ønsker sterke ledere, mens det på den andre siden kan presenteres ulike forklaringer på dette politisk-kulturelle fenomenet. Disse forklaringene fokuserer i ulik grad på hvorvidt holdningene til lederskap har sin årsak i dypereleggende kulturelle lag eller hvorvidt de utgjør en del av stadig skiftende politiske strømninger. Slike overflatiske politiske strømninger er ofte reaksjoner på utviklingstrekk i den daglige politikken, og det kan være rimelig å anta at det er slike reaksjoner som kan forklare den økningen det har vært i oppslutningen om sterke politiske ledere utover 1990-tallet.

5.3 Legitimitet

Slik jeg har diskutert tidligere, er et politisk regimes legitimitet en viktig faktor i konsolideringen av alle typer styreform. Likevel er legitimitet sterkere knyttet til demokratiet enn til andre former for styre, da et av grunnprinsippene for demokratier er at det skal ivareta felles interesser og at styre skal skje med folkets beste i tankene. En sosial aksept av et regime, som er en type definisjon av legitimitet, vil derfor fungere slik at befolkningen støtter aktivt opp under regimet, noe som vil være spesielt viktig i perioder med politisk og sosial uro. Mangel på legitimitet vil indikere at befolkningen oppfatter det sittende regime eller den underliggende styreform som noe negativt og urettmessig. Normative vurderinger vil ligge til grunn for hvordan et regime oppfattes, og særlig prinsipper for hvordan befolkningen forstår begreper som effektivitet, rettferdighet og "good governance".

Graden av tillit til den sentrale politiske ledelse og til de politiske institusjoner har en sterk kobling til regimelegitimiteten. For demokratiske regimer er også den legitimitet som knytter seg spesifikt til demokratiet som styreform svært viktig. Befolkningen må foretrekke demokrati fremfor andre styreform, og dette bunner ut i at de må verdsette sine egne muligheter for deltagelse og påvirkning i den politiske prosessen. Legitimitet er derfor sentralt når man skal undersøke graden av konsolidering i nyetablerte demokratiske regimer. Hvordan har legitimiteten og tilliten til demokratiet og Jeltsin-regimet utviklet seg?

Under statskuppet i 1991 stod Boris Jeltsin frem som en modig og ansvarlig politiker, og han ble raskt en populær person blant befolkningen. Jeltsin red deretter på denne popularitetsbølgen helt til han ble tatt igjen av de politiske begivenheter utover høsten 1993 under den vanskelige konflikten med parlamentet. Etter dette har Jeltsins popularitet vært stadig synkende, og denne trenden fortsatte for såvidt også under valget i 1996, da Jeltsin ble gjenvalgt. I denne sammenheng er det rimelig å anta at

Jeltsins valgseier ikke ble sikret på grunn av hans popularitet, men heller på bakgrunn av at hans sterkeste motkandidat (kommunistpartiets leder Gennadij Ziuganov) representerte krefter som var enda mindre populære enn presidenten selv. Undersøkelser som måler tillit til presidenten bekrefter også dette inntrykket. I en undersøkelse foretatt i 1992 hadde 41,4 % full eller delvis tillit til presidenten, mens denne andelen i 1995 hadde sunket til 16%. På dette tidspunkt (1995) indikerte hele 78% at de ikke hadde noen som helst tillit til den russiske presidenten. Dette innebærer en nedgang på 25% i løpet av en treårsperiode (Galkin & Krasin 1998: 57; Williams 1996: 19).

I den samme perioden var den politiske tilliten til regjeringen også synkende. I 1992 svarte 29,7% at de hadde tillit til regjeringens arbeid, mens denne andelen i 1995 hadde sunket til 20%. Dette innebar at over 70% av respondentene ikke hadde tillit til regjeringen. Tilliten til den russiske nasjonalforsamlingen, Statsdumaen, viser også lignende tendenser. Undersøkelser her viser at andelen av befolkningen som har tillit til Dumaen har ligget stabilt på litt over 10% i en tilsvarende periode (Galkin & Krasin 1998: 57; *Doverie k polititsjeskim...* 1999).

Etter et slikt overblikk over hvordan tilliten til de sentrale politiske institusjonene har utviklet seg, er utviklingen relativt klar. Befolkningen i Russland har svært liten tillit til de føderale politiske institusjonene, og tilliten har også generelt vært synkende. I forlengelsen av denne lave politiske tilliten er det også en utbredt følelse blant befolkningen at politiske beslutninger ikke tas med den almenne interesse for øye, men at de heller "gavner særinteresser og et fåtall personer". I en undersøkelse foretatt av Hahn (1995: 121), økte andelen som hevdet dette fra 29,6% i 1991 til 53,2% i 1993.

Hvordan kan man forstå en slik utvikling? Slik jeg tidligere har nevnt, er det naturlig å forsøke å kaste lys over en slik prosess ved å fokusere på faktorer som påvirker befolkningens oppfatning

av regimets styringsevne, altså det jeg i kapittel 3.5 kalte “regime performance”.

I perioden etter at Gorbatsjovs reform politikk startet mot slutten av 1980-tallet, har den russiske befolkningen opplevd stadig nye bølger med politiske tiltak rettet mot å omdanne Russland til en markedsøkonomi av vestlig type. Denne prosessen har vært preget av relativt mange store ord, men først og fremst av mangel på resultater som har ført til en bedring av livsvilkårene til den vanlige befolkningen. Som en følge av at prisene ble frigitt i 1992, har levestandardene økt voldsomt, mens lønnsnivået ikke har hatt den samme vekstraten. Forsøkene på å stanse inflasjonen har ført til at realverdien av pensjoner og lønninger nå tilsvarer 40% av det den var for noen år tilbake. Samtidig klarer ikke staten å samle inn skatter og avgifter til å betale sine regninger, og den totale skatteinngangen utgjorde på midten av 1990-tallet bare 20% av BNP.

Samlet har dette ført til en stadig synkende levestandard, særlig for den del av befolkningen som er vanlige lønsmottakere. For andre deler av befolkningen har de økonomiske reformene skapt muligheter til å samle store personlige formuer. Dette gjelder særlig de som på et tidlig tidspunkt hadde anledning til å starte legitime økonomiske virksomheter, ofte med statseide foretak som basis. Innenfor den første privatiseringsbølgen, som for det meste bestod av mellomstore foretak, var det som regel de mest lukrative virksomhetene som først forsvant over på private hender. De som utførte dette var vanligvis folk som allerede var en del av maktstrukturene og nomenklaturaen i det gamle Sovjetunionen (Khrystanovskaja 1995: 12). Den videre privatiseringen av statlige selskaper og eiendom har også hatt sterkt preg av avtalt spill mellom politiske og økonomiske aktører, og selskaper med antatt høy markedsverdi har blitt solgt til svært lave priser.²²

Privatiseringen av statlige verdier var opp rinnelig ment å danne grunnlaget for en folkekapitalisme, hvor vanlige ansatte skulle være med på eiersiden i

²² For mer detaljert informasjon om privatiseringsprosessen, jf. Andresen 1998.

bedriftene. Privatiseringen skulle også gi staten inntekter som skulle fordeles videre og komme befolkningen til gode. Begge disse målsetningene skulle raskt vise seg å ikke gå i oppfyllelse. Den feilslåtte økonomiske politikken, den synkende levestandarden og privatiseringen som ikke fungerte og heller ikke ga staten de forventede inntekter, utgjorde i fellesskap faktorer som bidro til å undergrave Jeltsinregimets reformpolitiske linje. Videre har også tradisjonene for de “sosiale menneskerettigheter” som stod sentralt i sovjetregimets legitimitetsgrunnlag, i stor grad opphørt å eksistere. Det brede tilbudet av gratis sosiale ytelser utgjorde en viktig del av “kontrakten” mellom regimet og den vanlige befolkningen, og slike rettigheter er også under det nye regimet grunnlovsfestet.²³

Den økonomiske utviklingen i Russland på 1990-tallet har ført til at den reelle verdien av disse stønadene har blitt sterkt redusert, samt at utbetalingene ofte har ligget langt etter det planlagte tidsskjema. Dette har ført til store økonomiske problemer for de som er avhengige av slike offentlige ytelser, og oppfatningen om at Jeltsin-regimet ikke klarer å levere grunnleggende sosiale goder er med på å svekke regimets legitimitet. Samtidig som denne politikken diskrediterte Jeltsin, hadde den også alvorlige konsekvenser for oppfatningen av den nye styreform. I den russiske befolkningens øyne var demokratiet som styreform sterkt koblet til en økning i levestandard. Mange forventet derfor bedre livsvilkår under et demokratisk regime (Fleron & Ahl 1998: 303). Denne forhåpningen om økt levestandard ble ikke oppfylt, og gapet mellom forventninger og faktiske resultater ble desto større. Det er derfor rimelig å anta at skuffelsen over at dette ikke gikk i oppfyllelse har bidratt til å redusere tiliten til Jeltsinregimets evne til å gjennomføre sine økonomiske målsetninger, og i siste instans også til den legitimitet

²³ Jf. artikkel 7.2 i den russiske konstitusjonen. Her nevnes befolkningens rett til bl. a. arbeid, helsetjenster, en garantert minimumslønn, samt støtte til ulike svakerestilte grupper i samfunnet.

som er knyttet til det nye demokratiske regimet.

I tillegg til de økonomiske faktorene har også utviklingen innenfor andre samfunnsområder bidratt til å svekke legitimiteten til det sittende regimet. Den russiske befolkningens tradisjonelle vektlegging av orden i samfunnet er et viktig eksempel på dette. I perioden fra 1988 til 1995 økte antall registrerte forbrytelser fra 1,2 til 2,9 millioner, det vil si over en fordobling (Ilynskij 1996: 221). Det har særlig vært en økning i ulike typer av grov kriminalitet. Blant annet har antall drap nesten blitt firedoblet, og denne trenden ser ut til å fortsette. Samtidig har man i løpet av 1990-tallet sett en økning av mere organiserte former for kriminalitet. Dette innebærer at en av de mest grunnleggende statlige oppgaver, det å besørge en viss grad av trygghet for befolkningen, ikke er oppfylt. Det har ellers totalt sett vært en økning i de fleste former for kriminalitet, og kombinert med en drastisk synkende levestandard har disse faktorene slått negativt ut med hensyn til hvordan befolkningen vurderer det sittende regimes legitimitet. De generelle trendene for samfunnsutvikling i Russland peker i stor grad en vei, nemlig nedover, og det er foreløpig få tegn som tyder på at denne utviklingen vil stanse eller endre karakter.

5.4 Deltagelse

Politisk deltagelse på massenivå er en helt sentral forutsetning for demokratiets funksjonsevne, og dette gjelder ikke bare deltagelse i en snever forstand, men også en viss grad av interesse for politikk og en grunnleggende tro på at det er mulig for befolkningen å påvirke politikkenes innhold. Hvordan har deltagelsen i valg og folkeavstemninger til de føderale politiske institusjoner utviklet seg?

Ved presidentvalget i 1991,²⁴ hvor Boris Jeltsin for første gang ble valgt til president, deltok 77% av de stemmeberettigede på landsbasis. Ved valget i 1996 sank deltagelsen noe, og var i

første valgomgang på 70 %, mens den i andre omgang lå på 67%. Dette må sies å være en solid oppslutning nesten uansett hvilket land man sammenligner med.

Hovedårsaken til denne sterke oppslutningen er i første rekke at presidentvalget er det viktigste valget i Russland, særlig med tanke på den sterke stillingen presidenten har i forhold til de andre statlige institusjonene. Nedgangen fra 1991 til 1996 er på rundt 7%, men oppslutningen er likevel høy. I perioden mellom disse presidentvalgene ble det også gjennomført to referenda i Russland. Det første, i april 1993, omhandlet tillit til presidenten og til reformpolitikken som ble ført. Referendumet inneholdt også spørsmål om gjennomføring av tidlige valg til presidentembetet og til Dumaen. Her var deltagelsen på 65% i den russiske føderasjonen som helhet.²⁵ Det andre referendumet ble gjennomført samme år i desember, og tok for seg innføringen av den nye konstitusjonen. I denne avstemningen var deltagelsen på 51%, noe som er lavt sett i forhold til deltagelsen ellers. Som en følge av resultatet i referendumet i april ble det også gjennomført valg til Statsdumaen samtidig med referendumet om den nye konstitusjonen. Dette valget, det første valget til Statsdumaen, hadde en deltagelse på 54%. Det forrige Dumavalget, som ble holdt i 1995, hadde en deltagelse som faktisk var en god del høyere, 65%.

Disse tallene gir en indikasjon på hvilket nivå deltagelsen har ligget på i perioden fra 1991 til 98. Bortsett fra Dumavalget og referendumet i desember 1993, har deltagelsen vært høy og i tillegg relativt stabil mellom 60 og 70%. Det var en tendens til synkende deltagelse frem til 1995, men denne trenden snudde igjen og toppet seg ved presidentvalget i 1996. En mulig årsak til den relativt lave deltagelsen i desember 1993 kan være den politiske konflikten mellom president og parlament som preget mesteparten av det året. Konflikten endte som kjent med regulære kamper i

²⁴ Alle data med hensyn til deltagelse er hentet fra Russlandsenterets database, se litteraturliste for URL.

²⁵ Tsjetsjenia boikottet avstemningen, mens i Tatarstan var deltagelsen så lav at resultatet ble kjent ugyldig.

Moskvas gater og at parlamentsbygningen ble skutt i brann av militære styrker under presidentens kontroll. Dette foregikk bare to måneder før valget og kan dermed ha hatt en passiviserende innvirkning på deltagelsen og videre virket delegitimerende for valget som helhet.

Under sovjetregimet var også den politiske deltagelsen ved valg svært høy, selv om valgene ikke hadde noen reell politisk effekt. Likevel er det sett i sammenheng med den generelle misnøyen i samfunnet som jeg var inne på ovenfor, et positivt tegn at befolkningen fortsatt benytter muligheten til å påvirke valgprosessene gjennom sin deltagelse. Dette kan fungere som en sikkerhetsventil i tider preget av stadige økonomiske og politiske kriser.

Hva slags syn har den russiske befolkningen på sin egen mulighet til å påvirke politikken og dens innhold? Generelt har den russiske befolkningen tidligere hatt svært små muligheter til selv å kunne påvirke politikken, og faktiske forsøk på å gjøre dette har historisk sett ofte ført til represalier fra myndighetene. En undersøkelse foretatt i 1993 (Hahn 1995: 120), viste at nærmere 90% av befolkningen følte de ikke hadde noen innflytelse på de beslutninger regjeringen tok. Videre hevdet 73% av respondentene at politikere ikke bryr seg om vanlige folks mening, og 87% mente de folkevalgte raskt mistet kontakten med befolkningen etter at de hadde blitt valgt.

Disse målingene viser til befolkningens syn på responsiviteten til de politiske institusjoner og deres personell, og avdekker en negativ holdning. På den annen side følte ikke befolkningen at politikk var for komplisert, og at dette skapte vanskeligheter med å følge med. Hele 70% følte at det ikke var vanskelig å følge med i den daglige politikken. De tilgjengelige data viser totalt sett at befolkningen ikke har særlig stor tro på sine egne påvirkningsmuligheter, noe som også tradisjonelt har vært tilfelle. Dette kan også ha sin bakgrunn i egen-skaper ved partisystemet i Russland, hvor det eksisterer få incentiver for dannelse av stabile og enhetlige nasjonale partier med basis i samfunnets konflikt-

linjer. Fravær av et slikt partisystem gjør at velgerne mister en viktig mulighet for påvirkning og kanalisering av preferanser.²⁶ Foreløpig har de russiske velgerne i liten grad benyttet seg av alternative former for deltagelse. Jeg vil komme nærmere inn på partisystemet i neste underkapittel.

Når det gjelder den generelle interessen for politikk er ikke bildet klart. Under sovjetperioden var det en vanlig antagelse blant vestlige forskere at befolkningen var lite interessert i politikk. På begynnelsen av 1990-tallet viste de første surveyundersøkelsene en ganske annen trend enn det man kunne forvente. En undersøkelse viste at 82% av respondentene fulgte jevnlig med på politikk. Var disse høye tallene resultatet av en genuin interesse for politikk eller var de en midlertidig effekt skapt av den politiske utviklingen og liberaliseringen på slutten av 1980-tallet? I 1993 hadde andelen politisk interesserte sunket noe, og på dette tidspunkt hevdet 68% det samme (Hahn 1995: 123). En sammenligning med tilsvarende undersøkelser foretatt senere viser stabilitet i resultatene, for også her ligger andelen politisk interesserte på omtrent samme nivå, 67% (*Rossijskije grazjdane...*). Interessen var derfor høyere tidlig på 1990-tallet. Nedgangen var totalt sett på rundt 15%, og dette representerer en relativt stor nedgang.

Samtidig viser en undersøkelse at over halvparten (54%) av respondentene sjelden eller aldri diskuterer politiske nyheter med andre, mens 44% oppgir at dette skjer ofte (*ibid.*). Disse tallene kan innebære at den subjektive interessen for politikk er noe høyere enn den objektive, dvs. at folk oppfatter seg selv som mer politisk interesserte enn det deres faktiske handlinger og interesse skulle tilsi. Uansett viser denne målingen en annen tendens, og respondentene oppgir i dette tilfellet en noe lavere politisk interesse.

Ifølge disse undersøkelsene er det lite som tyder på at interessen for politikk generelt har blitt lavere, da de til-

²⁶ For en diskusjon av partisystemets utvikling, se M. Steven Fish (1995): "The Advent of Multipartyism in Russia, 1993-95."

gjengelige målingene viste tegn til stabilisering mot slutten av perioden. De siste tilgjengelige målingene har ligget like under 70%, noe man kan karakterisere som en høy grad av politisk interesse.

5.5 Det sivile samfunn

I den sovjetiske konteksten fantes ikke noe reelt skille mellom et sivilt samfunn og et politisk system, fordi all uavhengig aktivitet ble politisert på grunn av den potensielle trusselen mot kommunistpartiets ledende rolle i samfunnet. Etter innføringen av Gorbatsjovs reformpolitikk fra 1985 og utover var det et voldsomt oppsving i dannelsen av uavhengige organisasjoner i samfunnet. Fra 1987 vokste det frem en rekke uformelle organisasjoner, *neformaly*, som ikke stod under noen form for statlig kontroll. De fleste av disse hadde idealistiske formål og ikke noen egentlig politisk vinkling, men var mer fokusert på økologiske, sosiale og kulturhistoriske spørsmål. Statistisk sett regner man med at antallet uavhengige organisasjoner økte fra knappe tusen i begynnelsen av 1988 til 60.000 i 1989 (Kolstø 1990: 114). Disse tallene indikerer en høy grad av engasjement og interesse innenfor det sivile samfunn som ikke var synlig under sovjetregimet. Likeledes kan dette folkelige engasjementet tolkes som et bevis mot den vanlige antagelsen om den russiske befolkningens tradisjonelle passivitet. Etter opphevelsen av kommunistpartiets maktmonopol i 1990 og Russlands selvstendighet i 1991 akselererte også dannelsen av rene politiske partier. Med politiske partier menes vanligvis organisasjoner som utfører bestemte funksjoner i det politiske system, som målformulering, interesseartikulasjon, sosialisering og mobilisering av velgere og dannelsen og rekruttering av eliter (Bogdanor 1992: 412), men det er tvilsomt om det er meningsfylt å benytte en slik definisjon på russiske forhold. Det å bruke for snevre definisjoner av partier på russiske forhold vil ofte føre til at en rekke ulike organisasjoner som bidrar til å ivareta funksjonene ovenfor og spesielt mobiliseringsfunksjonen ikke blir tatt i betraktning.

I 1990 fantes det allerede over 100 politiske partier²⁷ og det ble dannet stadig nye partier som etterhvert dekket de fleste deler av det politiske og sosiale spektrum. Denne trenden innenfor partiutvikling har også fortsatt utover på 1990-tallet, med en stadig nydannelse av partier som ofte viser seg å være svært kortlivede. Likevel viser denne oppblomstringen av disse partiene og bevegelsene at det er en viss aktivitet i Russlands ellers relativt uutviklede sivile samfunn. Medlemskap i politiske partier, bevegelser og organisasjoner har vært relativt lavt, og i 1994 hadde bare rundt 3% av den voksne befolkningen slike medlemskap (Sakwa 1996: 94). Likevel er det mulig å se konturene av en mer stabil kjerne av partier som etterhvert har vært aktive over en lengre periode²⁸. Hovedproblemene for de fleste partier har vært konsentrasjonen rundt kjente politiske aktører, relativt flytende organisasjonsstrukturer og fraværet av et bredt sosialt grunnlag for deres dannelsen. Fraværet av en stabil sosial basis har videre ført til at partiene fremstår som elitistiske organisasjoner, hvor den vanlige befolkningen har små muligheter for å trenge gjennom med sine ønsker, mål og politiske preferanser. Mangelen på aggregering av interesser fra "grasrotnivå" innad i partiene fører dermed til at partiene ikke oppfyller sin funksjon som bindeledd mellom det sivile samfunn og statens representative organer.

Når det gjelder det generelle organisasjonslivet eksisterer det fortsatt et stort antall organisasjoner, men det er samtidig få av disse som kan regnes for aktive. Utviklingen innenfor det sivile

²⁷ Som en følge av det store antallet forskjellige organisasjoner som vokste frem i denne perioden er klassifikasjon av de ulike typene ofte komplisert. I 1990 var tallet på "politiske organisasjoner" 457, og tallet nevnt ovenfor viser dermed til bruk av noe strengere kriterier for klassifikasjon av partier og andre typer organisasjoner, jf. Sakwa 1996:79.

²⁸ Dette gjelder spesielt Kommunistpartiet. Vårt hjem er Russland, Russlands liberal-demokratiske parti og Jabloko, som alle har vært representert i Statsdumaen siden tidlig på 1990-tallet. Stabiliteten ble forskjøvet under valgene til Statsdumaen i desember 1999, hvor nydannede partier fikk rundt 35% av stemmene.

samfunn hemmes av den samme mangelen på økonomiske ressurser som preger samfunnslivet ellers, og det er vanskelig å få kanalisert midler til slike formål. De eksisterende organisasjoner har dessuten i liten grad klart å posisjonere seg på den politiske arenaen og de har hatt liten påvirkning på utformingen av russisk politikk. Organisasjonene har derfor foreløpig få muligheter til å spille den sentrale rollen de skal ha i et velutviklet demokrati. En undersøkelse foretatt i 1993 av russiske forskere viser også at befolkningen har liten tiltro til at organisasjonene, og dermed det sivile samfunn, har noen særlig påvirkningskraft (Rukavisjnikov 1996: 244).

Denne organisatoriske svakheten og befolkningens dårlige muligheter for påvirkning "oppover" i det politiske systemet burde legge grunnlaget for benyttelse av alternative former for politisk deltagelse, slik som streiker, demonstrasjoner og generell politisk protest. Så langt har ikke russisk politikk i særlig grad vært preget av slike alternative aksjonsformer. Det eneste unntaket fra dette har vært gruvearbeiderne som ved noen anledninger, blant annet i mai 1998, har gjennomført streikeaksjoner i stor skala. Generelle undersøkelser viser at andelen av befolkningen som er villige til å delta i streiker og protester ligger på et lavt nivå. Denne andelen var i 1992 5,9%, mens den i 1994 hadde økt til 10,5% (Staroverov 1996: 118). Når det gjelder rene streiker, førte likevel ikke denne økningen i streikevillighet til at antallet streikende arbeidere gikk opp. I perioden ble antallet streikende mer enn halvert fra 3,5 millioner i 1992 til 1,5 millioner i 1994 (Goskomstat 1995: 58). Den kraftige svingningen kan ha en sammenheng med intensiteten i privatiseringsprogrammene, som var relativt høy i perioden rundt 1992. En slik sammenheng innebærer at streikene i større grad er rettet mot regjeringens økonomiske politikk enn mot forholdet mellom arbeidsgivere og arbeidstagere. I tidsrommet etter krakket på finansmarkedet høsten 1998 økte villigheten til å delta i politiske aksjoner. Da svarte 26% at de kom til å delta i de planlagte protestaksjonene i september og dette repre-

senterer en kraftig økning (*Protestnyj potentsial 1998*). Årsaken til denne økningen er antagelig den svært merkbare effekt krisen i det russiske bankvesenet hadde på befolkningens personlige økonomi. Det tok lang tid før kundene fikk tilgang på sparepengene sine, og det var i perioder usikkert hvorvidt dette kom til å skje overhodet. I tillegg var inflasjonen og arbeidsledigheten også økende.

Når man tar den generelt vanskelige økonomiske situasjonen i betraktning er det ikke vanskelig å forstå at dette var en situasjon som hadde et stort potensial for protest, selv om det i siste instans ikke førte til noen organiserte aksjoner i stor skala. Utbredelsen av demonstrasjoner og politiske protester har derfor vært begrenset på 1990-tallet, og kan også i stor grad ses som et 1980-tallsfenomen. Dette kan ha sin bakgrunn i den svake organisasjonsmakten i Russland, og de følger dette har for mobiliseringspotensialet av befolkningen. Svake organisasjoner fører her til dårligere muligheter for å mobilisere velgerne. I denne sammenheng er det ganske slående at de tilfeller man har sett av politisk mobilisering har vært konsentrert på venstresiden i russisk politikk, hvor også det best organiserte partiet befinner seg.

Det russiske kommunistpartiet (KPRF) skiller seg mye ad fra de andre politiske partiene da det har kunnet ta over mange av de eksisterende strukturene fra det "gamle" kommunistpartiet, og dermed fremstår som et mere helhetlig og bedre organisert parti enn de nye russiske partiene. Dette har ført til at KPRF i større grad har lyktes i å mobilisere sine velgere til slike politiske aksjoner. Samtidig har også KPRF appellert i større grad til de deler av befolkningen som har høstet minst fordeler i forbindelse med reformpolitikken og dermed også er noe lettere å mobilisere til slike aksjoner. På denne måten kan KPRF sies å kanalisere en stor del av den misnøyen som finnes blant den russiske befolkningen.

Den generelt negative situasjonen i russisk politikk og samfunn skulle gi rikelig grunnlag for protest og demon-

strasjoner, men dette potensialet har foreløpig ikke materialisert seg. I seg selv er dette bemerkelsesverdig, da en slik situasjon i de fleste andre land ville ha resultert i vesentlig større sosial uro enn det som har forekommet i Russland. Det er sannsynlig at den politiske og økonomiske utviklingen har ført til en viss grad av politisk apati, noe vi også kunne se tegn til i befolkningens syn på Jeltsinregimets responsivitet, legitimitet og totale “regime performance” slik jeg diskuterte disse faktorene ovenfor.

5.6 Holdninger til demokrati og politiske rettigheter

Mikhail Gorbatsjovs glasnost-politikk førte til økt åpenhet i sovjetisk og russisk samfunnsliv, og denne åpenheten gjorde det mulig for vestlige forskere å foreta surveyundersøkelser i den russiske befolkningen. Undersøkelser og analyser foretatt tidlig på 1990-tallet viste jevnt over en overraskende bred støtte til demokratiet som styreform og en relativt høy oppslutning om demokratiske normer og verdier (Finifter & Mickiewicz 1992; Gibson, Duch & Tedin 1992; Hahn 1993).

Oppslutningen var spesielt overraskende ut fra de perspektiver vestlige forskere hadde anlagt på den russiske politiske kulturen, hvor man så på den russiske befolkningen som sterkt orientert mot et autoritært politisk system hvor underkastelse og politisk passivitet var sentrale karakteristika. De positive holdningene til demokrati og de resultater undersøkelsene viste, ble først og fremst forklart på bakgrunn av den voldsomme moderniseringen som hadde funnet sted i Sovjet fra 1950-tallet og utover.

Denne moderniseringen innebar hovedsakelig økende industrialisering, større utbredelse av høyere utdanning og en mer urbanisert befolkning. På denne måten ble grunnlaget lagt for et senere regimeskifte, slik jeg var inne på i kapittel 4.7. Videre hadde også utviklingen i de siste årene av Sovjetunionens eksistens åpnet opp for diskusjon av ulike politiske ideologier og regimer, og demokratiet hadde på denne måten fått innpass i befolkningens bevissthet som

en “attraktiv” styreform. Hva slags syn den russiske befolkningen hadde på slike spørsmål vil være tema i de følgende avsnitt.

5.6.1 Synet på valg og flerpartisystemer

Undersøkelser av deler av den russiske befolkningens syn på demokratiske valg viste tidlig på 1990-tallet som nevnt en gjennomgående positiv tendens. Likevel viste en gjentakelse av den samme undersøkelsen allerede i 1993 gjennomgående fallende verdier på alle relevante indikatorer (Hahn 1995: 122).²⁹ Denne tendensen viste seg også i undersøkelser foretatt av andre forskere, blant annet hos Gibson (1995: 65). Et annet viktig moment som fremkommer av Gibsons undersøkelse, er de høye andelene respondenter som er usikre på hvilken rolle valg spiller i den demokratiske politiske prosessen. Disse andelene lå i 1992 gjennomgående på 45–50%. Dette vitner om liten kunnskap om hvilke politiske prosesser som er sentrale og nødvendige for et funksjonerende demokrati. I tillegg hevdet 22% av respondentene i Gibsons undersøkelse at “det fantes bedre måter å velge ledere på enn valg blant flere kandidater” og Gibson konkluderer med at “det er lite som tyder på et dypt reservoar av positive holdninger overfor valg som politisk institusjon” (*ibid.*).

Hva angår synet på flerpartisystemet, har heller ikke dette utviklet seg i positiv retning. I 1992 hevdet 58% av respondentene at partier gjorde politiske spørsmål vanskeligere å løse, og samtidig var det også store uklarheter med hensyn til hvilken funksjon flerpartisystemet spilte i et demokrati (Gibson 1995: 67). To år senere var det flere som mente at innføringen av et flerpartisystem i Russland totalt sett hadde hatt flere negative enn positive konsekvenser, 33% (Rukavisjnikov 1996: 249). Disse uklarhetene rundt hvilken rolle

²⁹ De undersøkelsene jeg refererer til her ble gjennomført med et begrenset geografisk utvalg, da de ble foretatt i kun en by, Jaroslavl. Utvalget ble begrunnet med at byen var representativ for en rekke middels store byer i Russland og ikke på noen nevneverdig måte skilte seg ut fra disse (Hahn 1993).

valg og flerpartisystemer spiller i et demokratisk regime, kan ses som et resultat av manglende politisk kunnskap om demokratiet som styreform, altså en manglende institusjonell sosialisering. Likevel er dette et problem for det russiske demokratiet først og fremst på kort sikt, da deltagelse i valg, som vi har sett er jevnt over høy, og erfaring med det nye politiske systemet, i stor grad er en læringsprosess som i siste instans også fører til økt kunnskap. Det er derfor rimelig å anta at den politiske kunnskapen generelt og om demokratiet som styreform spesielt vil øke over tid.

5.6.2 Holdninger til individuelle rettigheter

Undersøkelser som har søkt å måle den russiske befolkningens holdninger til ulike politiske rettigheter viser generelt en svært blandet oppslutning. Befolkningens holdninger til individuell frihet er et godt eksempel på dette. På spørsmål om hvorvidt samfunnet burde tolerere politiske synspunkter som var fundamentalt forskjellige fra flertallets, svarte 40% positivt. Samtidig hevdet 36% at slike synspunkter ikke burde tiltales, mens 23% var usikre. Dette innebærer at en andel på nærmere 60% av respondentene i utgangspunktet var negative eller usikre på om avvikende meninger burde tolereres. Sett i forhold til en tidligere gjennomføring av undersøkelse, sank andelen "tolerante" med 7% på to år (Gibson 1995: 68–69). Videre mente 33% i 1992 at "ytringsfrihet ikke er fornuftig hvis det medfører at ekstreme politiske synspunkter kan påvirke samfunnet". En noe høyere andel, 35%, mente at ytringsfriheten burde være absolutt, mens den resterende tredjedelen også her var usikre på ytringsfrihetens betydning for demokratiet.

I de tilfeller hvor ytringsfriheten kobles til en mulig forstyrrelse av orden og fravær av personlig sikkerhet i samfunnet, forsvinner de positive holdningene. Data fra 1992 viser at bare 18% av respondentene i et slikt tilfelle var positive til ytringsfrihet, mens hele 65% var motstandere (*ibid.*). Også senere undersøkelser viser at orden og personlig sik-

kerhet har høyere prioritet enn rent demokratiske verdier. En undersøkelse foretatt i 1998 viste at bare 10,5% valgte fullt demokrati hvis dette i liten grad garanterte personlig sikkerhet, mens 58,7% foretrakk en rigid autoritet med fulle garantier om personlig sikkerhet.

Ut fra dette materialet kan det synes som om deler av befolkningen til en viss grad avviser demokratiet og dets assosierte rettigheter hvis ikke denne styreform kan sikre et grunnleggende behov som sikkerhet (Buzgalin 1999). Selv om dette spørsmålet er stilt om en hypotetisk situasjon, gir det en viss pekepinn om hva slags holdninger som er utbredt. Denne typen holdninger gir også en indikasjon på at politiske rettigheter prioriteres relativt lavt blant den russiske befolkningen. Sett i sammenheng med diskusjonen ovenfor om holdninger til autoritet og sterke ledere, representerer prioriteringen av sikkerhet og orden en høy grad av kontinuitet med tidligere politisk-kulturelle trekk i Russland.

På andre dimensjoner av ytringsfriheten uttrykker befolkningen mere positive holdninger. Eksempelvis er nærmere 50% av respondentene i Gibsons undersøkelse positive til ytringsfrihet "selv om den kan fornærme og true deler av befolkningen". Samtidig er det mulig å se tendenser til at en økende andel aksepterer retten til demonstrasjoner, selv om disse "kan skape uorden og virke opprivende". Støtten til demonstrasjonsretten har økt fra 28% til 36% (Gibson 1995: 69). Den russiske befolkningens syn på retten til ytringsfrihet må derfor sies å være blandet.

Holdningene til ytringsfrihet blir også markant mer negative når man tar hensyn til den effekten ekstreme synspunkter kan ha på den generelle orden i samfunnet. Vi så også at en høy grad av personlig sikkerhet prioriteres fremfor personlig frihet. Tallene her viser til den samme tendens som datamaterialet tidligere også har gjort, at i situasjoner hvor staten ikke evner å dekke grunnleggende behov, blir de deler av befolkningen som i utgangspunktet er positivt innstilt til ytringsfrihet mer negative når man må foreta en prioritering mellom sikkerhet og frihet. På samme måte som

den generelle samfunnsutviklingen i Russland har virket negativt inn på en del av de indikatorene jeg har drøftet tidligere, er det også her mulig å se en lignende effekt av denne utviklingen.

En gjennomgang av holdninger til ulike politiske rettigheter viser en sterk reduksjon fra den første undersøkelsen, foretatt i 1990, til den andre, foretatt i 1992. Funnene kan oppsummeres i tabell 5.1.

Disse dataene viser en sterk nedgang i positive holdninger bare på en toårsperiode, og vi kan se en gjennomsnittlig nedgang på 21,6%. Dette innebærer at det tidlig på 1990-tallet jevnt over var en erosjon av de demokratiske hold-

ningene på disse indikatorene. Særlig merkbar har denne nedgangen vært i friheter knyttet til religion og kultur generelt. Denne sterke nedgangen er sannsynligvis knyttet til oppblomstringen av de tidligere sovjetiske nasjonaliteters kulturelle særtrekk og det økte fokus som har vært på disse i tiden etter oppløsningen av Sovjetunionen. Videre har debatten rundt den russiske nasjonale identiteten i liten grad ført til noen enighet om innholdet i dette begrepet, og dermed kan dette misforholdet mellom de nasjonale kulturene ha ført til en endring i negativ retning for rettigheter som kan knyttes til nasjonal selvhevdelse.

Tabell 5.1

	1990	1992	Differanse
Likhet for loven	96,9	85	-11,9
Ytringsfrihet	72,8	51,4	-21,4
Organisasjonsfrihet	42,6	26,2	-16,4
Kulturell autonomi	94	69,2	-24,8
Religionsfrihet	92,1	61,3	-30,8
"Prosentandel som hevder beskyttelse av rettigheten er svært viktig." N=480			

Kilde: Gibson 1995

Likevel er det undersøkelser av russernes politiske toleranse overfor politiske motstandere og andre grupper av "upopulære" elementer som fremviser de minst demokratiske holdninger. Toleranse overfor slike grupper er koblet sammen med befolkningens synspunkter på ytringsfrihet, slik jeg kommenterte ovenfor, og er meget viktig for å oppfylle demokratiske rettigheter om deltagelse for alle og muligheter for alle deler av befolkningen til å konkurrere om politiske posisjoner i frie valg. Overfor de gruppene den russiske befolkningen hadde minst til overs for,³⁰ hevdet hele 85% at de burde nektes å inneha offentlige embeter. På denne målingen var bare 6% av respondentene positivt innstilt til dette. Videre hevdet 77% at slike grupper burde forbys og

69% at de burde nektes å holde taler offentlig. En andel på 77% mente at disse gruppene burde nektes å drive møte- og aksjonsvirksomhet (Gibson 1995:76–77). Disse funnene har også blitt gjort i en rekke andre undersøkelser, blant annet av Gibson & Duch (1993: 299–301) og Wyman (1994; 1997: 134–37). Dette er oppsiktsvekkende høye tall som viser at politiske motstanderes rett til å konkurrere om politisk makt ikke er en del av den politiske kulturen i Russland. Slike holdninger vil også kunne fungere som en hindring for en videre utvikling av demokratiet hvis det skulle oppstå situasjoner hvor en eller flere av disse gruppene mobiliseres.

5.6.3 Holdninger til demokratiet

Før jeg kommer inn på den russiske befolkningens holdninger til demokratiet, vil jeg ta for meg deres forståelse

³⁰ De minst likte gruppene var blant annet nynazister, homofile, folk som støttet innføringen av militært diktatur og nasjonalister.

av selve begrepet demokrati. I en studie foretatt av McIntosh (1993)³¹ fant man at forståelsen av demokratiets innhold og prinsipper varierte sterkt mellom Øst- og Vest-Europa:

“While west Europeans tend to emphasize political rights, east Europeans equate democracy more with economic prosperity and social rights than with political rights. Majorities in Eastern Europe select economic prosperity, security, or equality as more important in a democracy than the political rights of political pluralism, freedom to criticize the government, and a system of justice that treats every one equally” (McIntosh 1993: 4).

Dette tyder på at den russiske befolkningen har fått et inntrykk av demokratiet som ikke nødvendigvis stemmer overens med vanlige oppfatninger av begrepet. De studier som har behandlet russernes syn på demokratiet har også fremhevet at man i første rekke assosierer demokratiet med personlige økonomiske utfall. Det er derfor tydelig at et stort antall russere har satt likhetstegn mellom den levestandard og de sosiale goder de vesteuropeiske statene har kunnet fremvise og den demokratiske styreformene disse statene har benyttet. Dette har deretter lagt sterke føringer på hvilke oppfatninger og forventninger den russiske befolkningen har hatt til den nye styreformens generelle “regime performance” og spesielt om forbedringer innenfor den økonomiske sfæren. I siste instans har denne koblingen ført til en delvis diskreditering av demokratiet som styreform så lenge disse forventningene ikke har blitt oppfylt. I en undersøkelse foretatt i 1994 svarte 54% av respondentene at materiell velstand var det som i størst grad manglet hos russere flest (Rukavisjnikov 1996: 249). I sin bok *Culture Shift in Advanced*

Industrial Societies hevder Inglehart (1990) at det er en sterk sammenheng mellom et gitt samfunns økonomiske velstandsnivå og hvilken type politiske saker som i størst grad opptar befolkningen. Argumentet går videre ut på at grunnleggende sosiale og fysiologiske behov, som fysisk og økonomisk sikkerhet, må være tilfredsstillt før befolkningen skifter sitt politiske fokus over til saker som går mere på sekundære behov som selvrealisering. Et eksempel på slik selvrealisering kan være politisk engasjement og uttrykksbehov. I lys av dette kan man se den lave og fortsatt synkende levestandarden i det russiske samfunnet som en årsak til russernes fokusering på økonomisk forbedring som et viktig element ved regimeskiftet som ennå ikke har blitt oppfylt. Den manglende oppfyllelsen av slike grunnleggende behov kan i siste instans også føre til en lav grad av politisk interesse og engasjement. Dette kan komme til å undergrave befolkningens evne og vilje til å støtte opp om demokratiet i Russland.

Hvordan ser så russerne på innføringen av demokratiet som styreform i denne konteksten? I følge en undersøkelse foretatt av Sosiologisk institutt ved Det russiske vitenskapsakademiet i perioden 1992–93, var 32% av russerne å regne som tilhengere av demokratiet. På den annen side var 18% å regne som tilhengere av mer autoritære styreformer, mens hovedvekten av befolkningen, en gruppe på 50%, befant seg i en mellomstilling (Galkin & Krasin 1998: 35). Når man tar i betraktning at russerne i liten grad hadde noen reelle demokratiske tradisjoner, var disse resultatene lovende. Likevel kan man hevde at skuffelsen over mangelen på positive resultater av reformene på dette tidspunkt ikke hadde spredt seg i de brede lag av befolkningen, og at disse relativt høye tallene var et resultat av dette.

Undersøkelser foretatt i 1994 av VTsIOM bar vitne om at denne trenden var i ferd med å snu. På spørsmål om hvorvidt respondentene var enige i at “prinsippene for vestlig demokrati var uforenelige med russiske tradisjoner”, svarte 48% bekreftende på dette. An-

³¹ Andre forskere har også kommet frem til tilsvarende resultater i sine studier, jf. Dobson (1994) og Whitefield & Evans (1994).

delen som var uenige i utsagnet lå på 27%, mens en relativt stor gruppe (25%) ikke hadde noen klar formening. Disse resultatene ble delvis replisert av det samme instituttet ved en senere undersøkelse samme år, hvor 43% av respondentene enten hevdet at “demokrati ikke passet for Russland” eller at “Russland ennå ikke var modent for demokrati”. På utsagnet “Russland er i ferd med å skape et demokrati” uttrykte bare 16% enighet. Også her hadde en stor andel av de spurte (41%) vanskeligheter med å besvare spørsmålet. I 1995 mente hele 73% av de spurte at de demokratiske prosessene valg, parlament og trykkefrihet i Russland var et “tomt skall” (Massovoe soznanie 1996 5: 1).

5.7 Oppsummering

Hvilke slutninger er det så mulig å trekke på grunnlag av disse dataene om den russiske befolkningens holdning til demokratiet? Først og fremst er det viktig å understreke at de fremlagte data vanskelig kan gi noe fullstendig svar på et slikt spørsmål. De undersøkelsene som spesifikt har omhandlet holdninger til demokrati og politiske rettigheter, har i liten grad blitt replisert utover 1990-tallet, og dette innebærer at denne delen av dataene først og fremst dekker perioden før 1995. Det som likevel er klart er at russernes holdninger til demokratiet kan synes å være av instrumentell art. Koblingen mellom støtte til demokratiske normer og økonomiske prestasjoner understreker skjørheten i befolkningens demokratiske tilbøyeligheter, som er lite preget av det som i kapittel 3.5 ble kalt “diffuse support”, dvs. en allmen støtte til demokratiet som styreform løsrevet fra vurderinger av regimets prestasjoner.

Holdningene til demokratiet som kommer til uttrykk i de tilgjengelige undersøkelsene viser ellers relativt negative trekk, særlig når spørsmålene kommer inn på hvorvidt demokratiet “passer” til Russland og på befolkningens generelle syn på det regimet som har utviklet seg i Russland på 1990-tallet. Dette synet fremkommer også i analyser av befolkningens tillit til de viktigste politiske institusjoner og regi-

mets lave grad av legitimitet. Den manglende tilliten og lave legitimiteten kan ses som funksjoner av de disposisjoner de politiske eliter har gjort og den politikk de har ført. Slik jeg har vært inne på tidligere har transisjonslitteraturen til en viss grad ignorert studiet og de mulige effektene politisk kultur på massenivå kan ha på utviklingen av demokratiet. Påvirkningen fra masse til elitenivå kan i visse tilfeller være så sterk at elitenes handlingsrom begrenses. Likevel vil elitenes oppfatning av befolkningens forventede reaksjoner i situasjoner hvor demokratiet som styreform på en eller annen måte trues være det viktigste analytiske problemet i denne sammenhengen. Jeg vil komme tilbake til dette spørsmålet i oppgavens avsluttende kapittel. Det neste kapittelet tar derimot for seg hva slags politisk kultur som har vært dominerende på elitenivå i perioden 1991–98.

6. Utviklingen av politisk kultur på elitenivå

Tsar Nikolaj I til sin sønn:
“Du og jeg er de eneste i
Russland som ikke stje-
ler.” “Ja, far, men det er
fordi vi eier alt.”

I dette kapittelet skal jeg ta for meg utviklingen av politisk kultur på elite-nivå i Russland. Slik jeg allerede har nevnt, har det tradisjonelt vært store ulikheter mellom befolkningen og de politiske elitene når det gjelder verdier og holdninger. Det er derfor i utgangspunktet rimelig å anta at det fortsatt er relativt store ulikheter mellom elitene og den vanlige befolkningen på dette punktet. Målsetningen med dette kapit-telet vil være å søke og identifisere de trekk ved de politiske elitenes verdier, holdninger og handlinger som har vært dominerende i perioden 1991–98 og som antas å være viktige for den videre utviklingen av demokratiet i Russland.

6.1 Elitebegrepet

Begrepet eliter³² forstår jeg i denne sammenheng som “et samfunns styr-ende gruppe som utgjøres av mennesker som tar beslutninger av nasjonal viktig-het og som kan avgrenses ved posisjo-nelle kriterier” (Khrystanovskaja & White 1996: 712). Med “politiske eliter” sikter jeg derfor først og fremst til de aktører som har frekventert maktens korridorer og sentrum for politiske beslutninger i Moskva, Kreml, altså den delen av eliten som er plassert nær pre-sidenten. Dette omfatter medlemmer av regjeringen og presidentens administra-sjon, men med utgangspunkt i defini-sjonen ovenfor vil også eliter i videre

³² Det finnes flere tilnæringsmåter og kriterier for å avgrense eliter. Den posisjonelle som er brukt her, er kanskje mest kjent fra C. Wright Mills fremstillinger. Konkurrerende tilnær-minger baserer seg på reputasjonelle kriterier og med kriterier som fokuserer på beslut-ningsmessige faktorer. Blant andre Robert Dahl benytter disse retningene i sine studier.

forstand inkluderes i denne fremstil-lingen. Dette videre elitebegrepet vil derfor også omfatte representanter i Føderasjonsrådet og Statsdumaen.

6.2 Politisk kultur, eliter og regimeskifter

Når et samfunn gjennomgår et skifte i styreform, altså et regimeskifte, forventer man som regel at det foregår en ut-skiftning også av det personell som bemanner de viktigste posisjoner i det gamle regimet. Dette personellet er bær-ere av de verdier, holdninger og det ver-denssyn de ble sosialisert inn i og som var dominerende under det tidligere regimet. I de fleste tilfeller vil det være relativt vanskelig å endre slike grunn-leggende trekk, ettersom slike systemer av normer læres på et svært tidlig sta-dium og deretter utgjør et mentalt rammeverk som i stor grad virker styr-ende på de oppfatninger og handlemåter som dannes på et senere tidspunkt. En manglende utskiftning, eller resirkula-sjon som det kalles i eliteteori, vil derfor kunne være tegn på at verdier, holdn-inger, tradisjoner og handlemåter tilhør-ende det gamle regimet blir værende igjen under det nye regimet, selv om de overordnede politiske strukturer og in-stitusjoner blir endret. For å kunne si noe om utviklingen av den politiske kul-turen på elitenivå, er det derfor et helt sentralt spørsmål hvorvidt sammenset-ningen av elitene har endret seg i takt med selve skiftet av regime.

6.3 Nomenklaturarevolusjonen

Svært mange studier av de russiske eliter har samlet materiale som viser kontinuitet³³ i elitenes sammensetning fra 1980-tallet og frem til slutten av 1990-tallet. Dette gjelder både for de økonomiske og de politiske eliter. Innenfor det øverste politiske lederska-

³³ Noen forskere hevder å finne en mer moderat grad av kontinuitet, jf. Lane, David & Cameron Ross (1998).

pet hos president Jeltsin begynte mer enn 30% sine karrierer i nomenklaturaen³⁴ i årene under Brezjnev, mens en tilsvarende andel begynte sine karrierer under Gorbatsjovs regjeringstid. Den totale andelen av eliten under Jeltsin som ikke hadde noen tidligere politisk erfaring fra sovjetregimet, utgjorde til sammenligning bare 10% (Khrystanovskaja & White 1996: 728). Dette viser en relativt jevn fordeling mellom de to siste lederepokene i sovjetisk politikk, med en 30% andel både til Brezjnev- og Gorbatsjovkohorten. Det er videre et gjennomgående trekk at en relativt stor del av elitene har blitt rekruttert fra mellomnivået i nomenklaturaen og fra ungdomsorganisasjonen Komsomol, noe som også innebærer at elitene nå har en yngre alderssammensetning enn tidligere eliter (*ibid.*). Det viktigste i denne sammenhengen er likevel det spesielt store sammenfallet mellom tidligere medlemskap i nomenklaturaen og nåværende medlemskap i den innerste politiske kretsen i russisk politikk. Av personalet i presidentadministrasjonen hadde så mye som 75% bakgrunn i den tidligere nomenklaturaen, og for medlemmene i regjeringen var denne andelen nesten like stor, her på 74% (*ibid.*). Til tross for at sirkulasjonen har vært større innenfor andre strata av eliten, som for eksempel i partienes ledelse (43% fornyelse), næringslivet (59%) og blant representantene i nasjonalforsamlingen (40%), er det svært interessant å kunne konstatere en såpass stor kontinuitet innenfor de utøvende organer i russisk politikk.

Elitekontinuitet på dette nivået innebærer til en viss grad også en fortsettelse av den politiske kulturen som var dominerende under de siste årene av Brezjnevregimet og store deler av Gorbatsjovperioden, slik jeg beskrev deler av denne kulturen i kapittel 4. Likevel er det mulig for slike tros- og normsystemer å endre karakter, særlig fordi endringer på det rent ideologiske nivå lettere forekommer enn endringer på det dypereliggende kulturelle nivået (Fukuyama 1995: 7–9). I tilfeller hvor

disse systemene av normer og verdier befinner seg i en tilstand av krise, slik det kommunistiske prosjektet gjorde mot slutten av 1980-tallet, er potensialet for endring tilstede. Et slikt skifte i ideologi og politiske standpunkter kan derfor utgjøre noe av bakgrunnen for den raske overgangen til demokrati og markedsøkonomi og det politiske systemskiftet generelt i Russland. Tradisjonelt kommer reformer ovenfra i Russland, så det er derfor rimelig å anta at det hadde foregått endringer i den politiske kulturen på dette nivået som gjorde elitene mottakelige for en ideologisk reorientering.

Under Gorbatsjovs styre stod de viktigste politiske stridene mellom den konservative og den reformistiske fløyen i kommunistpartiet, og denne skillelinjen mellom konservatisme og reformisme er fortsatt høyst aktuell i Russland. I en undersøkelse foretatt i 1995 viste det seg at andelen av demokrater og reformvennlige i de russiske eliter da utgjorde 65%, noe som viser til en fortsatt opprettholdelse av denne skillelinjen (Zimmerman 1995: 634). Dette viser også at de russiske eliter generelt reflekterer en fremvoksende demokratisk politisk kultur sett gjennom et perspektiv som konsentrerer seg om de verdi- og holdningsmessige aspektene ved denne kulturen. Dette gjelder også hvis man ser på de ideologiske aspektene ved demokratiet.

Hvis de russiske eliter i stor grad har utviklet demokratiske holdninger og en demokratisk ideologi, hvorfor har ikke det demokratiske prosjektet i Russland kommet lenger? Hvorfor preges dette prosjektet fortsatt av mistillit både blant befolkningen og blant deler av elitene?

6.4 Viktigheten av uformelle institusjoner

I det følgende vil jeg argumentere for at den viktigste årsaken til dette er å finne i dypereliggende kulturelle lag hos de russiske elitene. Først og fremst har tidligere former for samhandling og organisasjon av elitene ikke endret seg nevneverdig etter regimeskiftet i 1991, og jeg vil hevde at visse karakteristika ved disse tradisjonene totalt sett har hatt

³⁴ For de ulike relevante begrepsavklaringer, jf. Khrystanovskaja & White (1996).

en negativ effekt på reformarbeidet både innenfor den økonomiske og den politiske sfæren, særlig innenfor den økonomiske. I denne sammenheng er også dannelsen og bruken av uformelle institusjoner viktig for å forstå hvordan sentrale deler av den politiske og økonomiske eliten er strukturert. I slike tilfeller vil den politiske aktiviteten nedenfra i det politiske systemet ofte rettes mot personer og ikke nødvendigvis mot formelle institusjoner. Mange av de politiske og byråkratiske institusjoner i dagens Russland er også preget av lav effektivitet, og det er ofte svært vanskelig å implementere nye politiske retningslinjer, også i de tilfeller hvor man har klart å komme til enighet om å følge én kurs på forhånd. Påstanden om at Russland ikke har lyktes i å utvikle institusjoner som er sterke nok til å utføre grunnleggende samfunnsmessige oppgaver får dermed økt styrke. Dette er spesielt tydelig for eksempel innenfor skattepolitikken, hvor russiske myndigheter stadig har problemer med å kreve inn skatt både fra næringslivet og fra privatpersoner (jf. RFE/RL 11.11.97; McFaul 1998: 325).

Historisk sett har den russiske staten hatt mye makt, mens den ut i fra et funksjonelt perspektiv har vært svak. En grunnleggende institusjonell svakhet, i den betydning at statlige organer i liten grad har maktet å gjennomføre sine tildelte oppgaver, har vært en viktig årsak til dette. Lover for å regulere makt- og eiendomsforhold har enten ikke eksistert overhodet eller så har de i liten grad blitt håndhevet. I stedet for å ha et fungerende juridisk rammeverk rundt statlig aktivitet har det derfor utviklet seg en kultur hvor politisk autoritet har vært uformell og personlig basert. Dette har igjen ført til at personlige kontakter tradisjonelt har vært en viktigere politisk faktor enn selve institusjonene og det juridiske grunnlag for deres autoritet. Den institusjonelle svakheten har således resultert i at elitene har fått et større politisk spillerom. På mange områder har det derfor utviklet seg en kultur hvor det har vært både vanlig og nødvendig å omgå de institusjonelle kanaler, blant annet når det gjelder påvirkning av

myndighetenes beslutninger. Den faktiske respekten for styre gjennom lover og formaliserte regelverk må derfor sies å være relativt lav blant store deler av elitene (Javlinskij 1998: 68; Hedlund 1999: 15–16). Dette har hatt store konsekvenser for det nye regimets legitimitet, spesielt fordi legitimitet er nært knyttet til legalitet. Legalitet i denne sammenheng innebærer at politisk makt brukes på en måte som er i henhold til det foreliggende lovverket, noe som ofte har vært neglisjert i russisk politikk.

Utbredelsen og bruken av personlige kontakter og politiske nettverk har i mange tilfeller vært med på å underminere utviklingen av en juridisk fundert organisering av det politiske liv. Det tradisjonelt svake grunnlaget for lovstyre har dermed ført til at patron-klient forhold basert på tilgang til ressurser og beslutningssentra utgjør en av de viktigste faktorene for struktureringen av det politiske liv i dagens Russland. Denne erstatningen har sitt egentlige opphav i det jeg tidligere kalte et patriemonielt system, hvor politiske aktører opererer i et grenseland hvor skillene mellom offisielle handlinger og private aktiviteter er svært uklare. Dette har sin historiske årsak i at politisk autoritet i Russland og det tidligere Sovjetunionen har vært nært knyttet til eierskap og kontroll over knappe ressurser (Pipes 1995: 58–83).

I sin moderne variant har disse prinsippene for organisering av det politiske liv ført til en konsentrasjon av ulike eliteaktørers politiske virksomhet på presidenten og hans nærmeste krets. I russisk politikk har dette systemet vært spesielt synlig i striden mellom oligarkene og deres respektive klaner³⁵ i tiden etter presidentvalget i 1996. Denne striden omhandlet privatiseringen og salget av en rekke attraktive statlige selskaper, og særlig salget av Norilsk Nickel (metallindustri) og Svjazinvest (telekommunikasjon). De ulike klanene kjempet her om retten til å kjøpe disse selskapene.

³⁵ For mer detaljert informasjon om de russiske oligarkene og deres klaner, jf. RFE/RL Special Report (1998): "Russia's Financial Empires."

Den maktstrukturen som vokste frem i denne perioden var dominert av en håndfull finansielle klaner med i stor grad overlappende interesser i ulike sektorer av det politiske og økonomiske systemet i Russland. De ulike klanene representerer forskjellige forretningsområder fra olje- og gassindustrien og det militær-industrielle kompleks, til den såkalte Moskvaklanen og den Sibir-baserte metallindustriklanen.

Likevel er det de såkalte finans-industrielle gruppene (FIG-ene) og deres ledere som har markert seg sterkest og også fått mest omtale i mediene. Disse FIG-ene betegner sammensatte nettverk av ulike bedriftstyper og næringer, men et fellestrekk er at finans- og bankelementene står sentralt innenfor hver gruppering. De syv største FIG-ene, eller “De syv store”³⁶, “er som regel det man har referert til med betegnelsen oligarki og direktørene [her] er de personifiserte oligarkene” (Andresen 1999: 7). Disse klanene har i stor grad operert etter prinsippet om “rent-seeking”, som innebærer at økonomiske aktører forsøker å oppnå fordeler ved å danne spesielt privilegerte og politisk støttede monopoler på utsiden av de konkurransebaserte markeder. Generelt stammer denne støtten og de spesielle privilegiene fra nære kontakter med kretsen rundt presidenten og den utøvende makt.

6.5 Politisk kultur i kretsen rundt presidenten

I sin artikkel “Muscovite Political Folkways” (1986) argumenterer Edward Keenan for at de russiske eliter tradisjonelt har vært organisert etter oligarkiske prinsipper og at synet på de russiske tsarene som allmektige autokrater dermed har vært overdrevet. Det klassiske oligarkibegrepet er ment å betegne at et

fåfall av befolkningen styrer med egen berikelse og beskyttelse av egne interesser som det overordnede mål (Bogdanor 1992: 391). Ifølge Keenans analyse var kretsen av hoffmedlemmer rundt tsarene svært viktige aktører i politikken, og man ønsket i stor grad en tsar som utad kunne opprettholde “myten om den allmektige tsar”, men som innad i hoffet kunne påvirkes og manipuleres hvis ønskelig (Keenan 1986: 156). Maktkulturen i de russiske elitene var dermed sentrert rundt tsaren, som fungerte som dommer og balanserte de ulike konkurrerende klanene ved hoffet. Målsetningen for denne konkurransen var å oppnå fordeler i kampen med de motstående grupperingene. De adelige grupperingene hadde også elementer av felles interesser, spesielt når det gjaldt legitimeringen av deres egen makt gjennom tsarens “absolutte” autoritet.

Jeg vil hevde at viktige elementer ved denne tradisjonen fortsatt er funksjonerende i det moderne Russland. De utøvende politiske institusjonene i landet, dvs. presidenten, hans administrasjon og tildels også regjeringen, har som jeg har vært inne på ved flere anledninger, svært store beslutningsfullmakter. Dette står i motsetning til de folkevalgte organer, som har relativt liten mulighet til å drive gjennom saker på egenhånd, og særlig når sakene går imot presidentens ønsker. I slike tilfeller har presidenten mulighet til å styre landet gjennom dekreter. De folkevalgte organenes institusjonelle svakhet har ført til at forsøk på påvirkning og lobbyvirksomhet dermed har blitt fokusert på kretsen rundt presidenten. President Jeltsin har unngått å identifisere seg med enkeltpartier og fraksjoner og har istedet fulgt en linje hvor balansering av oligarker, ministre og andre politiske aktører har stått sentralt. Fordi det ikke finnes noen formell juridisk regulering av denne politiske konkurransen, kjemper disse aktørene en stadig pågående kamp om presidentens gunst, mens presidentens målsetning har vært å forbli den mektigste aktøren.

Resultatet av denne målsetningen har derfor vært å fjerne konkurrenter med

³⁶ Til de syv store regnes vanligvis: Boris Berezovskij (LogoVAZ), Vladimir Potanin (Uneximbank), Mikhail Khodorkovskij (Menatep), Vladimir Gusinskij (Most), Pjotr Aven (Alfa), Aleksandr Smolenskij (SBS-Agro) og Vladimir Vinogradov (Inkombank). I tillegg representeres oljeog gassgruppene ved Rem Vjakhirev (Gazprom) og Vagit Alekperov (Lukoil).

potensiale til å true hans egen stilling, noe man blant annet har kunnet se ved de ulike skiftene av statsministre og regjeringer. Den politiske konkurransen fører dermed i siste instans til at presidentens egen autoritet øker, så lenge konflikter mellom sentrale aktører er et stabilt trekk ved det politiske liv.

Den politiske kommentatoren Andranik Migranjan hevdet følgende i en avisartikkel (Migranjan 1997: 1–2):

“Ulike klaner, både på innsiden og utsiden av maktstrukturene er i ferd med å skape sine egne finans- og mediaimperier som står utenfor statlig kontroll gjennom å etablere nære kontakter med nøkkelpersoner i regjeringen og i presidentens stab. Disse kontaktene blir brukt for å skaffe seg enda mer verdier i den påfølgende redistribusjonen av statlige eiendeler... For tiden ser presidenten det som sin grunnleggende oppgave å gjenskape en slags styrkebalanse slik at han igjen kan utfylle en meglende rolle mellom de konkurrerende gruppene.”

Det bør legges til at styrken og intensiteten i slike koblinger mellom økonomiske og politiske eliter varierer over tid, og at de rent personlige konstallasjonene også er varierende. Dette medfører også at det ikke nødvendigvis er de samme klanene som til enhver tid har den beste tilgangen til de politiske beslutningstakerne. Det er også rimelig å anta at klanene vil forsøke å spre sine kontakter til flere ulike aktører, slik at de i minst mulig grad er sårbare for drastiske endringer i det politiske landskap. Selv om de fleste oligarkene har fokusert sine forsøk på påvirkning av beslutninger innenfor deres egen interessefære, dvs. økonomiske saker, har mange av disse beslutningene også hatt store konsekvenser utenfor den økonomiske samfunnssfæren. Årsaken til dette er først og fremst at den politiske dagsorden på 1990-tallet har vært preget

av en enorm omfordeling og omstrukturering av verdier³⁷ i det økonomiske livet i Russland, noe som har hatt store konsekvenser for det totale bildet av den økonomiske reformpolitikken.

6.6 Korrupsjon

I sin ytterste konsekvens fører et slikt system til korrupsjon. Korrupsjon kan ses på som den moderne varianten av *kormlenie*, som var embetsmennenes foretrukne måte å skaffe egne inntekter i forbindelse med de oppgaver de utførte i tsarens navn. I en rapport utgitt av EBRD³⁸ i 1997, ble Russland rangert som en av de mest korrupte statene i verden. I løpet av de siste årene har også det russiske riksadvokatembetet avdekket et stort antall korrupsjonssaker i ulike russiske institusjoner.³⁹ Tallmateriale fra perioden 1990–94 som gir en oversikt over type lovbrudd begått av offentlige tjenestemenn, viser at hele 47% av dette var misbruk av “offentlig eiendom av betydelig verdi”. 32% av lovbruddene gikk på misbruk av makt og offentlig embete, mens 14% var rene bestikkelsessaker (Ilynskij 1996: 227). Russland har en lang og veletablert korrupsjonstradisjon innenfor både handel, transport, skattlegging, utenrikshandel, lisensiering og privatisering.

I perioden 1990–92 var hele 2000 korrupsjonssaker mot offentlige tjenestemenn til behandling, hvorav 600 saker førte til avsettelse eller andre former for straff (*ibid.*). Fra 1994 til 1996 var antallet slike tiltaler 14 000 (Freedom House: 13; Glinkina 1998: 1). Blant befolkningen har synet på korrupsjon som et omfattende samfunnsproblem fått stor utbredelse. En undersøkelse foretatt i 1998 viste at 74% av befolkningen mente korrupsjonen hadde tiltatt i omfang i løpet av de siste årene, og på

³⁷ Privatiseringsprosessen i Russland i løpet av den siste 10-årsperioden omtales ofte som “the largest sale in history”.

³⁸ European Bank of Reconstruction and Development: *Transition Report* 1997, s. 37–39.

³⁹ Eksemplene er legio: Innenriksministeriet, den statlige Tollkomiteen, Ministeriet for skatter og avgifter, Sentralbanken, Ministeriet for Utenrikshandel, Ministeriet for helse og medisinsk industri og Komiteen for verdifulle metaller.

spørsmål om hvorvidt det var mulig å få bukt med korrupsjonen i Russland svarte et flertall på 61% at de mente dette ikke var mulig (*O korrupsii v Rossii*). Disse tallene viser at bildet av russiske politikere og byråkrater som korrupte har relativt stor utbredelse blant befolkningen. Mye av årsaken til dette kommer sannsynligvis fra egenskaper ved den privatiseringsprosessen som har blitt gjennomført i Russland på 1990-tallet.

I denne prosessen ble landets økonomiske infrastruktur raskt privatisert, mye av dette ved hjelp av halvstatlige midler. Store deler av denne prosessen fant også sted utenfor offentlighet og hadde som mål å overføre kontrollen over spesielt industri og bankvesen til private hender. Denne privatiseringen av økonomisk makt fant sted uten noe utarbeidet juridisk grunnlag og med lite innsyn fra utenforstående. Det tidligere “grå markedet” tok dermed over ikke bare det meste av kapitalressursene, men også retten til å administrere, organisere og kontrollere offentlige stillinger av forskjellig art (Glinkina 1998: 3). Det er derfor egenskaper ved denne prosessen som må ta mye av skylden for de utbredte anklagene om offentlig korrupsjon. I forlengelsen av dette er det også mulig å se den generelt lave tilliten blant befolkningen overfor de politiske eliter som et resultat av det økonomiske reformarbeidet og måten dette har vært utført på. Samtidig har velkjente kriminelle elementer ved flere anledninger benyttet seg av den immunitet fra tiltale som visse politiske stillinger og embeter gir, ved å stille til valg for å unnsnippe rettssaker og straff (jf. RFE/RL 06.11.95).

Hva er så de politiske implikasjonene av et slikt syn på politisk kultur på elitenivå? For det første er det viktig å fokusere på den plassen slike karakteristika jeg har vært inne på ovenfor har hatt i det russiske mediebildet. Det har blitt skrevet en stor mengde artikler og reportasjer om koblingen mellom oligarkene og de politiske aktører på elitenivå, og også om de aktører som har hatt roller på begge sider av forhandlingsbordet i dette spillet. Den økonom-

iske omfordelingsprosessen som begge grupper har vært en del av både var og er fortsatt av stor viktighet for det russiske samfunnet. Utbredelsen av korrupsjon i Russland er et uomtvistelig faktum, mens utøverne av denne korrupsjonen og dens operasjonelle prinsipper og funksjonsmåte blant de politiske beslutningstagere kan føyes inn i den lange rekken av politiske mysterier som stammer fra Kreml. Påstander om hvordan slike sentrale politiske beslutninger tas, hvem som bestemmer og hvem som er de sterkeste pådriverne er svært vanskelig både å bevise og motbevise, spesielt fordi denne typen informasjon uhyre sjelden tilflytter offentligheten. Det som dermed blir viktig i denne sammenhengen blir derfor ikke hvor korrekt dette bildet av politisk kultur på elitenivå faktisk er, det som her blir sentralt er at det er dette bildet av denne kulturen som har blitt formidlet til befolkningen gjennom mediene og som dermed også har vært den tolkningen av virkeligheten man har hatt å forholde seg til. Spesielt viktig i denne sammenhengen var avsløringen av den sentrale rollen oligarkene hadde spilt med sin finansielle støtte til president Jeltsin under valgkampen i 1996 og under den såkalte “bankkrigen” som utspilte seg i kjølvannet av presidentvalget.

Den videre analysen av de russiske elitene vil bli fokusert på de politisk-kulturelle dimensjoner som er sentrale for den videre konsolideringen av en demokratisk styreform, slik jeg spesifiserte disse i kapittel 3.5.

6.7 Politisk kultur i Statsdumaen

Hvordan skal så disse karakteristika identifiseres? For en generell fremstilling av verdier og holdninger på elitenivå vil jeg benytte data fra en undersøkelse foretatt i 1996 blant et utvalg av representanter i den russiske Statsdumaen⁴⁰. Dette utvalget representerer bare

⁴⁰ Utvalget består av 103 respondenter, proporsjonalt fordelt mellom de ulike politiske grupperingene i Statsdumaen. Undersøkelsen ble gjennomført i to perioder, våren og høsten 1996, og den ble utformet av professor Anton Steen ved Universitetet i Oslo og sosiologer ved Universitetet i Moskva og det

delar av det jeg ovenfor definerte som den politiske eliten, og vil derfor ikke kunne brukes som grunnlag for generaliseringer om denne eliten som helhet. Dataene fra denne undersøkelsen vil derimot kunne gi et innblikk i de eksisterende holdninger blant deler av denne eliten.

6.7.1 Generell politisk tillit

Slik jeg nevnte tidligere regnes opprettelsen og vedlikeholdelsen av tillit og gjensidig sikkerhet mellom de politiske aktørene i elitene som et viktig fundament for demokratisk konsolidering. Dette gjenspeiler behovet for å balansere konsensus og konflikt. Undersøkelsen av holdninger blant Dumarepresentantene inneholder et sett av spørsmål for å måle nettopp denne dimensjonen, så den første delen av fremstillingen vil omhandle dette aspektet ved elitenes politiske kultur.

På spørsmål om hvor ofte respondentene var enige i vedtak gjort i Statsdumaen, svarte majoriteten (64%) at dette var tilfelle i omtrent halvparten av sakene som ble behandlet. 26% var nesten alltid enige i vedtakene som ble foretatt, mens bare en andel på 6% sjelden var enige i disse vedtakene. Hvis man tar holdningene til dette utsagnet som en indikasjon på graden av konsensus mellom de ulike politiske fløyene i Statsdumaen, viser disse en tendens til en moderat konsensus. Det kan derfor hevdes at det etterhvert har blitt dannet en forståelse for nødvendigheten av moderasjon og samarbeid innad i Statsdumaen. Selv om det ikke er data tilgjengelig for representantenes forhold til andre føderale institusjoner er det rimelig å anta at dette ikke er preget av noen slik konsensus.

Dumarepresentantene har hatt relativt store konflikter med regjeringen og de har også vært i langvarige drakamper med presidenten. Konfliktene med presidenten har vært spesielt alvorlige i sammenheng med de mange skiftene av statsministre, hvor misforholdet mellom de ulike institusjonenes kompetanse har

resultert i store og varige motsetninger mellom president og nasjonalforsamling. For videre å illustrere utviklingen av konsensus blant de politiske elitene, ble representantene spurt om sitt syn på om hvorvidt kompromissløsninger førte til at man sviktet sine egne interesser. Her svarte 16% at dette var tilfelle, mens 78% var uenige og hevdet at kompromiss ikke skadet egne interesser. Dette indikerer at et betydelig flertall blant representantene har beveget seg bort fra å se politikk som et nullsumspill, og dermed har lagt et grunnlag for økt moderasjon og samarbeid i Statsdumaens virke. Den generelle tendensen for den politiske utviklingen i Statsdumaen har også gått i retning av færre interne konflikter, mens det største potensialet for konflikt har ligget i forholdet til presidenten og hans stab. Dette forholdet blir også belyst i undersøkelsen, hvor representantene ble stilt spørsmål om tillit til ulike institusjoner. Dataene oppsummeres i tabell 6.1

På spørsmål om tillit til presidenten svarte 33% positivt på dette, mens 61% hevdet de hadde liten eller ingen tillit. På dette punktet viser representantene holdninger som er i samsvar med de påstander jeg fremla ovenfor. Det er også klart at den utbredte mistilliten til presidenten ikke har blitt mindre i tiden etter at undersøkelsen ble foretatt. Slik jeg nevnte ovenfor, har kampen om tiltredelse og godkjenning av statsministere ved flere anledninger brakt det russiske politiske systemet til randen av sammenbrudd.

russiske Vitenskapsakademiet. Metoden var strukturerte intervjuer, og det ble brukt rundt 1 time på hvert intervju.

Tabell 6.1

“Tillit til politiske institusjoner”	Har tillit	Har ikke tillit	Vet ikke	Totalt
Statsdumaen	51	42	7	100
Føderasjonsrådet	43	51	6	100
Presidenten	33	61	6	100
Lokale politiske organer	32	58	10	100
Regjeringen	27	67	6	100
Politiske partier	11	77	12	100
Andel i % N= 103				

Kilde: Steen 1996

Hyppigheten av presidentens statsministerskifter fikk et oppsving etter avsetelsen av Viktor Tsjernomyrdin i mars 1998, hvorpå hans etterfølger Sergej Kirijenko igjen ble avsatt bare 5 måneder senere. Konflikten som fulgte da Jeltsin igjen forsøkte å få godkjent Tsjernomyrdin som statsminister, utløste sterke krav om mistillitsvotum mot presidenten blant medlemmene i nasjonalforsamlingen. Denne konflikten ble løst ved at presidenten foreslo en kompromisskandidat, Jevgenij Primakov, og Jeltsin tilpasset seg på denne måten opinionen i Statsdumaen for på den måten å forhindre en videre opptrapping av konflikten. Samtidig fikk representantene i nasjonalforsamlingen bedret sine lønnsvilkår og sosiale goder.

Tilliten til de andre viktige politiske institusjoner er varierende, men generelt lav blant undersøkelsens utvalg av representanter. Antallet representanter med et tillitsforhold til de regionale ledere og guvernører i Statsdumaens øverste kammer, Føderasjonsrådet, er jevnt fordelt, og her hevder 43% at de har tillit til denne institusjonen, mens 51% ikke har det. Noe av det samme forholdet gjelder faktisk også for representantenes syn på sin egen institusjon, hvor et knapt flertall på 51% har tillit til Statsdumaens arbeid, mens 42% ikke har det. Tilliten til de politiske organer på lokalt nivå er også relativt lav. Her har nesten 60% av respondentene liten eller ingen tillit, mens 32% hevder det motsatte. Den aller laveste graden av tillit kan man finne i forholdet til regjering

gen og til de politiske partier. Hele 67% sier de ikke har tillit til regjeringens arbeid, mens 77% hevder de ikke har noen tillit til de russiske politiske partier. Når det gjelder fraværet av tillit til regjeringen, er det rimelig å anta at dette kan tolkes i lys av det generelt dårlige forholdet mellom Statsdumaen og presidenten. Regjeringen i Russland fungerer i stor grad som utøvere av de politiske retningslinjer som gis gjennom presidentens direktiver og dekreter.

Videre har også de folkevalgte i Statsdumaen svært få kontroll- og påvirkningsmuligheter overfor de ulike ministrene, og disse forholdene kan i sum skape et dårlig arbeidsforhold mellom disse institusjonene. Den lave tilliten til de politiske partiene kan delvis forklares ut fra det generelle motsetningsforholdet som finnes mellom ulike politiske grupperinger, men tatt i betraktning de positive synspunkter på kompromissdannelse og samarbeid jeg var inne på tidligere, er det mer sannsynlig at forklaringen er en annen. Den russiske politikerstanden har generelt vært mye utsatt for korrupsjonsanklager, påstander om ulovlige økonomiske disposisjoner og kontakter med den kriminelle underverden. Bevisgrunnlaget for slike anklager går under fellesbetegnelsen *kompromat*, og blir ofte brukt som en del av det politiske spillet i Moskva. Det går derfor stadig rykter om de ulike politiske aktørenes uærlighet og deres lysskye forbindelser, og selv om det er vanskelig å vurdere sannhetsgehalten i disse påstandene, er det mulig at den

lave tilliten både til de politiske partier og også den relativt lave tilliten til nasjonalforsamlingen som institusjon er en funksjon av disse påstandene, uansett om de er sanne eller ikke.

I synet på om hvorvidt man kunne stole på at politikere generelt “gjorde det som var best for landet”, var representantene i dette spørsmålet delt i to nesten like store leire. Her hevdet 43% at politikere ikke var til å stole på, mens 46% hevdet det motsatte. Samtidig mente 53% at politikere “tenkte mer på sitt eget beste enn på folket”. Her var 39% uenige i påstanden. Disse dataene viser en relativt høy grad av mistenksomhet og tvil overfor russiske politikeres redelighet. Sett i sammenheng viser de to siste gruppene med spørsmål at den generelle tilliten blant politikerstanden er svært lav.

6.7.2 Holdninger til deltagelse og politisk autoritet

I hvilken grad har utvalget av representanter fra nasjonalforsamlingen utviklet en forståelse av grunnleggende karakteristika ved demokratiske regimer?

Når det gjelder utvalgets syn på deltagelse, var 78% enige i et utsagn om at alle borgere skulle ha like muligheter til å påvirke regjeringens politikk. Dette synspunktet samsvarer med hva man skulle forvente rent holdningsmessig av demokratisk anlagte representanter. På spørsmål om velgerne burde oppfylle visse krav til kvalifikasjoner for å kunne stemme ved valg, var det utbredt enighet om at dette overhodet ikke var ønskelig. Her var 87% motstandere av et slikt syn. En påstand om hvorvidt befolkningen var politisk bevisst, og kjente sitt eget beste i politiske saker, delte respondentene i to jevnstore grupper. Den ene, på 42%, mente befolkningen ikke visste sitt eget beste i politikken, mens en gruppe på 44% var uenige i dette. Totalt sett viser materialet en relativt sterk overvekt av holdninger i samsvar med demokratiske normer. Den sistnevnte påstanden gir et mere uklart bilde, men her er det også mulig at politikere har et snev av paternalisme i sine synspunkter på befolkningens innsikt i egne interesser. Paternalistiske

holdninger på elitenivå kan sies å representere kulturell kontinuitet med elementer fra sovjetperioden. Et visst innslag av slike holdninger kan man i noen grad forvente også i vestlige land.

Deler av undersøkelsen behandler også emner som er knyttet til synet på de politiske institusjonenes responsivitet overfor påvirkning fra befolkningen og om mulighetene for kontroll av politikere. På spørsmål om offentlig kontroll over politikernes handlinger i sine embeter, svarer 55% av representantene i Statsdumaen at det i liten grad eksisterer slik kontroll, mens 41% hevder at offentligheten utøver og har slik kontroll. Materialet viser også her en sterk splittelse mellom de ulike syn, og mange representanter uttrykker dermed misnøye med de eksisterende kontrollordninger. Påstanden som benyttes til denne målingen er svært generelt utformet, og tar ikke høyde for hva slags type institusjoner det er snakk om. Synspunktet om manglende kontroll kan dermed også ses som et resultat av den generelle retning reformarbeidet har tatt og de negative konsekvenser det har medført. Det er også mulig at denne typen holdning viser en forståelse for mangelen på kobling mellom velgere og representanter, og for partienes relativt svake stilling som videreformidler av preferanser fra politikkens grasrotnivå.

Videre ser representantene på embetsmenns og politikeres generelle responsivitet som relativt lav. På et direkte spørsmål om regjeringens evne til lydhørhet overfor befolkningens ønsker, hevder hele 60% av respondentene at regjeringen ikke har vist noen slik evne. Når det gjelder befolkningens muligheter til å påvirke politikk gjennom personlig kontakt med embetsmenn, ser utvalget av representanter fra nasjonalforsamlingen også på dette med en viss skepsis. Her er 51% av respondentene skeptiske til effektiviteten i en slik fremgangsmåte, mens 47% mener at slike forsøk på personlig kontakt kan føre frem. Denne formen for personlig kontakt med politikere og byråkrater var en relativt vanlig måte å fremme synspunkter og problemer under Sovjetregimet, og det er tendenser i datamaterialet

som tyder på at dette er en tradisjon som til en viss grad lever videre. Det generelle inntrykket av representantenes syn på politisk deltagelse i en av undersøkelsens målinger viser at 50% mener at befolkningen ikke behøver å delta mer i det politiske liv enn det de allerede gjør. Samtidig mener 41% at de bør delta i større grad enn tidligere. At en såpass stor andel respondenter hevder at den nåværende deltagelsen er tilstrekkelig, er ut fra en demokratisk synsvinkel problematisk. Selv om den faktiske deltagelsen ved de ulike valgene har vært relativt høy, er det fortsatt flere kanaler for politisk deltagelse som befolkningen i liten grad kan benytte på noen meningsfull måte. Som jeg nevnte i forrige kapittel, er både deltagelsen i politiske partier og i samfunnsorganisasjoner lav, særlig på grunn av den svake økonomiske og organisatoriske basis i disse organisasjonene. Sett fra et slikt perspektiv blir derfor påstander om at den politiske deltagelsen er for høy vanskelige å forstå, særlig fordi en bred folkelig deltagelse er en selvsagt ingrediens i ethvert demokrati.

I synet på politisk lederskap er det naturlig å forsøke å finne tendenser som støtter eller svekker den tradisjonelle påstanden om russernes autoritære dreining. I det tilgjengelige materialet er det få klare indikasjoner på en slik tendens. På en påstand om at det alltid vil være nødvendig med sterke og dyktige personer til å styre, sa 69% seg enige i dette, mens 21% var uenige. I utgangspunktet vil et slikt resultat kunne brukes for å underbygge det autoritære perspektivet på russisk politikk, men slik jeg var inne på i forrige kapittel om den vanlige befolkningens holdninger til autoritet, gir ikke et slikt spørsmål noe entydig svar på dette. Et ønske om kvalitetsmessig og beslutningsdyktig politisk ledelse fører ikke nødvendigvis til et ønske om autoritært styre. Hvis man videre sammenligner med respondentenes holdning til en lignende påstand,⁴¹ gir resultatet et mindre autoritært inntrykk igjen. Her er bare en andel på 16% enige i en påstand som måler potensialet

⁴¹ "I vår kompliserte verden er eksperter og ledere de eneste man kan stole på."

for underdanighet og lydighet, mens hele 81% er uenige i påstanden.

Noe av den samme tendensen kommer til syne i utvalgets syn på følgende utsagn: "Et fåtall sterke ledere kan gjøre mer for landet enn lover og diskusjoner." Her sier et flertall på 54% seg uenige i påstanden samtidig som det er en andel på 42% som støtter påstanden. Dette resultatet viser i verste fall en relativt utbredt støtte til et sterkt lederskap, men det bør likevel understrekes at flertallet uansett er motstandere av et slikt syn på hvordan politikk bør drives. Sett i sammenheng vil jeg hevde at disse målene gir et svært blandet inntrykk av holdningene til autoritet blant representantene i Statsdumaen, og at det ikke er noe entydig grunnlag i det foreliggende datamaterialet for å støtte den tradisjonelle påstanden om en autoritær politisk kultur.

6.7.3 Regime performance

Enkelte av spørsmålene i undersøkelsen har også som målsetning å avdekke Dumarepresentantenes syn på regjeringens styringsevne og dyktighet, altså en type orientering som går på "regime performance". På spørsmål om hvorvidt regjeringen hadde kontroll over situasjonen i landet, sa 32% seg enig i dette, mens 63% var av den oppfatning at regjeringen ikke hadde kontroll over situasjonen. Dette viser en utbredt misnøye blant representantene i Statsdumaen med det arbeidet den russiske regjeringen har utført og dens evne til å takle de problemer som har oppstått som følge av de politiske og økonomiske reformene. Sett i sammenheng med den lave tilliten regjeringen også hadde innad i nasjonalforsamlingen, skaper dette totalt sett et inntrykk av et grunnleggende dårlig forhold mellom den lovgivende og den utøvende makt i Russland.

Ovenfor var jeg inne på at det var en dominerende oppfatning i utvalget om at offentligheten hadde liten kontroll over politikere, og dette kan i særlig grad sies å gjelde forholdet mellom de folkevalgte i nasjonalforsamlingen og medlemmene i regjeringen. I forlengelsen av denne problematikken er det

også interessant å se hvilket syn utvalget av representanter har på utviklingen av demokratiet i Russland. På spørsmål om de var fornøyde med denne utviklingen, svarte 66% at de ikke var fornøyde, og bare 22% mente at utviklingen av demokratiet var tilfredsstillende. Selv om det mangler mer detaljert informasjon på dette punktet, er det rimelig å anta at denne misnøyen innad i Statsdumaen først og fremst har sin årsak i det relativt svake maktgrunnlaget til nasjonalforsamlingen, og særlig i forholdet overfor den utøvende makt. Denne asymmetrien kan føre til at Statsdumans representanter får en følelse av maktesløshet, og dermed også utvikler en viss misnøye med hvordan den nye styringsformens institusjoner fungerer.

Tabell 6.2

"Hvem har den virkelige makten i Russland?"				
	Enig	Uenig	Vet ikke	Total
Presidenten	66	11	23	100
Olje- og gassinteresser	62	14	24	100
Det tidligere partiapparatet	40	38	22	100
Det militær-industrielle kompleks	31	42	27	100
Tidligere KGB (FSB)	27	46	27	100
Demokratene	22	49	29	100
De reformerte kommunistene	19	53	28	100
Nasjonal-patriotene	4	67	29	100
Andel i %				
N= 103				

Kilde: Steen 1996

Ikke uventet blir presidenten vurdert som den mektigste aktøren i det politiske landskap, og hele 66% av respondentene hevder det er her makten ligger i russisk politikk. "Desemberkonstitusjonen" fra 1993 ble i stor grad utformet etter Jeltsins egne ønsker, og han refererte selv til modellen for forfatningen som en sterk presidentrepublikk. Utviklingen av det russiske presidentembetet og organisasjonen rundt det har flere likhetstrekk med de sentrale kommunistiske partiorganer under sovjetregimet, og både strukturelt og funksjonelt er denne sammenligningen svært passende.

Andelen som uttrykker misnøye med utviklingen er også en sterk indikasjon på at det er svært mange svakhetstrekk ved det russiske demokratiet.

6.7.4 Synet på maktforhold i dagens Russland

Undersøkelsen av verdier og holdninger blant utvalget av representanter til den russiske Statsdumaen inneholder også en vurdering av maktforholdene mellom de viktigste statlige og private institusjonene. Dette er et eksempel på en type evaluativ orientering av det politiske systemet, slik disse ble skissert i kapittel 2.3. De resultatene disse vurderingene ga, kan oppsummeres i følgende tabell:

Blant annet har presidenten direkte kontroll over de såkalte maktministeriene, dvs. den Føderale Sikkerhetstjenesten, Forsvars ministeriet og Innenriksministeriet.

Presidentadministrasjonen, som er presidentens kontroll- og rådgivningsorgan, utfører mange av de samme oppgavene og har mange likheter med Sentralkomiteen i kommunistpartiet som også hadde organer som på flere områder overlappet regjeringens organer og departementer. Behovet for å sikre lojalitet blant medarbeiderne gjennom å bygge opp en egen stab er en viktig

årsak til dette, samtidig som det vedvarende behovet for å kunne styre og kontrollere det omfattende byråkratiet ovenfra også kan være viktig for å forstå denne institusjonelle kontinuiteten. Denne formen for kontroll er nødvendig i Russland, da byråkratiet tradisjonelt ikke opererer etter de samme standarder vi er vant til i de vesteuropeiske land. Fraværet av et juridisk-rasjonelt grunnlag for byråkratisk autoritet og av en profesjonell embetsmannsstand har vært sterke medvirkende årsaker til dette (Farmer 1992: 153–161)⁴².

Representanter for olje- og gassinteresser antas også å ha svært stor makt i dagens russiske samfunn, og andelen som hevder at denne interessegruppen har stor politisk makt er nesten oppe på det samme nivået som for presidenten, 62%. Selskaper som arbeider innenfor denne sektoren kontrollerer de store olje- og gassreservene og besitter derfor betydelige økonomiske ressurser. Disse særinteressene er spesielt viktige på grunn av dens eksportrettede virksomhet og dermed deres evne til å trekke utenlandsk valuta inn i Russland. Sektoren hadde lenge en direkte kanal til regjeringen og til den innerste kretsen rundt presidenten gjennom tidligere statsminister Viktor Tsjernomyrdin. Etter Tsjernomyrdins avgang i mars 1998 ble denne direkte kanalen delvis erstattet av mer uformelle og personlige kontakter.

Et annet eksempel på at sektorinteresser har en sterk stilling i russisk politikk, er den store andelen respondenter som hevder at det militær-industrielle kompleks har stor makt i Russland. 31% av respondentene hevder at denne interessegruppen har den virkelige politiske makten. Under sovjet-regimet disponerte det militær-industrielle kompleks svært mye av de tilgjengelige økonomiske og teknologiske ressurser, og dets oppnåelser og bedrifter var også en viktig kilde til nasjonal stolthet både for regimet og for befolkningen. Til tross for den dårlige økonomiske situasjonen i

landet, er utviklingen av nye våpensystemer og militær teknologi fortsatt et satsningsområde, særlig med tanke på det potensielle eksportmarkedet. Det er derfor rimelig å anta at denne interessegruppen også får en del særbehandling og spesielle rettigheter i forhold til andre sektorer.

En annen maktfaktor som utmerker seg i resultatene i datamaterialet er det som kalles “det tidligere partiapparatet”. Her hevder 40% av respondentene at det er her den virkelige makten i Russland ligger. Det tidligere partiapparatet må sannsynligvis forstås som medlemmer av nomenklaturaen, altså personer som hadde viktige politiske eller administrative verv under det forrige regimet. Det er en utbredt oppfatning blant russerene at mange viktige posisjoner, både innenfor politikk, økonomi og samfunnsliv i dag bekles av personer som i stor grad var en del av den gamle makteliten. Dette er forsåvidt et inntrykk som også kan ha påvirkning på befolkningens oppfatning av det nye regimets legitimitet, fordi for nære bånd til den gamle sovjeteliten kan diskreditere det demokratiske prosjektet i Russland. Et skifte av styreform uten å samtidig ha en omfattende utskiftning og sirkulasjon i elitene vil kunne påvirke befolkningens oppfatning av i hvilken grad det nye regimet virkelig er nytt, og i dette tilfellet også om det er demokratisk anlagt.

De fire siste kategoriene, det tidligere KGB (27%), demokratene (22%), nasjonalpatriotene (4%) og de reformerte kommunistene (19%) får alle en relativt lav grad av innflytelse målt gjennom denne undersøkelsen. Det mest interessante er å konstatere at det tidligere KGB får en såpass høy prosentandel. Det totale inntrykket av at de gamle maktstrukturer fortsatt anses å være viktige i det russiske samfunn er ikke til å komme utenom. Dette er tydelig både for de to viktigste økonomiske interessegruppene, olje- og gassindustrien og det militær-industrielle kompleks, som begge spilte en sentral samfunnsmessig rolle under sovjettiden. Når det tidligere KGB og partiapparatet også havner såpass høyt på listen vitner også dette om at maktstrukturer fra sovjet-

⁴² Farmer betegner det sovjetiske og russiske byråkratiet i denne sammenheng som “ikke-weberiansk”, og beskriver denne formen med en rekke kjennetegn i direkte motsetning til det weberianske byråkrati (Farmer 1991: 161).

perioden fortsatt oppfattes som virksomme og i høyeste grad eksisterende.

Etter denne gjennomgangen av verdier og holdninger blant et utvalg av representanter i Statsdumaen, samt forsøket på å forstå og beskrive hvordan den politiske kulturen har utviklet seg på det høyeste nivå i russisk politikk – det vil si den gruppen personer som “tar beslutninger av nasjonal viktighet”, skal jeg samle noen av de viktigste funnene jeg har gjort i dette kapittelet og forsøke å se de to tilnærmingene jeg har benyttet i sammenheng.

6.8 Oppsummering

Hvilket bilde gir denne skissen av den politiske kulturen på elitenivå? Når det gjelder dataene fra holdningsundersøkelsen blant Dumarepresentantene, gir det totale bildet motstridende inntrykk. Tilliten til de politiske institusjoner er generelt relativt lav, tildels også når det gjelder Statsdumaen selv og de politiske partiene som er representert i Dumaen. Synet på graden av konsensus og konflikt innad i denne institusjonen gir derimot et positivt inntrykk av utviklingen. De trender det er mulig å se her, er at man i økende grad har forstått viktigheten av pragmatisme og moderasjon. Holdningene til befolkningens deltagelse i det politiske liv og synet på deres innsikt i politiske spørsmål gir igjen et mere negativt inntrykk. Her var representantene splittet i synet på om økt massedeltagelse var ønskelig. Lik rett til politisk deltagelse ble derimot støttet av et flertall.

Befolkningens mulighet til selv å kunne påvirke politiske beslutninger ble generelt sett på som lav, og den samme tendensen var også tydelig når det gjaldt offentlighetens mulighet til å kontrollere slike beslutninger. Totalt sett munnet dette ut i at representantene hevdet at regjeringen i liten grad tok hensyn til befolkningens ønsker ved utformingen av sin politikk. Synet på det politiske lederskapets rolle viste også ulike tendenser. Viktigheten av å ha sterke og dyktige ledere ble understreket, men samtidig ble slike utsagn moderert ved at for eksempel lovstyre også ble fremhevet som viktig. Vurderinger av regim-

ets styringsdyktighet var generelt svært negative og den gjennomgående holdningen var at man i liten grad hadde evnet å takle problemer som hadde oppstått i forbindelse med reformarbeidet. Dette gjaldt også den generelle vurderingen av demokratiets utvikling i Russland.

Dumarepresentantenes syn på de generelle maktforholdene reflekterer både de formelle institusjonelle karakteristika, som den sterke utøvende makten, og de mer uformelle maktstrukturene i landet. De aktørene som ble antatt å være de mektigste var presidenten, olje- og gassinteresser samt det tidligere partiapparatet. Det var i det hele tatt et fokus i undersøkelsen på mange av de gamle sovjetiske maktstrukturene, og det var i liten grad tatt høyde for å undersøke f.eks. de oligarkiske og økonomiske interessenes mulige påvirkning. Disse vurderingene styrker en del av de påstandene jeg fremmet i dette kapittelets første del, spesielt det som går på det tidligere partiapparatets (nomenklaturaens) stilling⁴³ og den sentrale plasseringen til enkelte gruppeinteresser.

Det bildet jeg tegnet av den politiske kulturen i kretsen rundt presidenten støttes også av de holdninger Dumarepresentantene hadde overfor hvilke hensyn som stod i fokus hos de politiske beslutningstakerne og at befolkningens ønsker ikke var noen dominerende faktor her. Jeg vil komme nærmere inn på dette og andre viktige punkter i oppgavens neste og siste del.

⁴³ I denne sammenheng bør det nevnes at 73% av Dumautvalget er tidligere medlemmer av enten Kommunistpartiet eller ungdomsorganisasjonen Komsomol.

7. Konklusjon

“May God forfend a
Russian revolt, senseless
and without mercy.”

Aleksandr Pusjkin

I dette siste kapitlet vil jeg sammenfatte de empiriske funnene som har blitt gjort med de forutsetningene for demokratisk konsolidering jeg spesifiserte i teorikapitlet. Etter denne sammenfatningen vil jeg analysere det totale bildet av den politiske kulturen opp i mot et bredere kontinuitets- og endringsperspektiv. Disse elementene vil deretter bli koblet sammen i en oppsummerende vurdering av mulighetene for en konsolidering av demokratiet i Russland. Men først vil jeg derimot kort gi en vurdering av det demokratiske prosjektets status.

Jeg har så langt vært inne på en rekke svakheter ved de institusjonelle aspektene og den påvirkning dette har hatt på den politiske kulturen, dvs. forholdet mellom struktur og kultur slik dette ble diskutert i kapittel 2. Likevel er det interessant å undersøke hvordan utviklingen av demokratiet i Russland vurderes i forhold til de tre demokrati-typene jeg skisserte i kapittel 3, dvs. pseudodemokrati, valgdemokrati og liberalt demokrati. Ifølge Freedom House's årlige rangering av den demokratiske utviklingen i de tidligere sovjetiske og østeuropeiske statene (*Nations in Transit 1998*) som også benytter den samme tredelingen, karakteriseres Russland som et valgdemokrati med relativt høy score⁴⁴. Denne karakteriseringen innebærer at det russiske demokratiet blir plassert i mellomsjiktet og at det innenfor visse områder har en relativt høy utviklingsgrad, mens det på andre

felt er mindre godt utbygget. En slik totalvurdering tar likevel ikke med de sentrale verdi- og holdningsmessige aspektene som jeg har behandlet ovenfor, og vil derfor bli mangelfull på en rekke viktige dimensjoner som er viktige i den demokratiske utviklingen. Det perspektivet jeg har benyttet i denne studien vil derfor kunne utfylle rangeringen på en rekke områder.

Demokratiet i Russland kan i den form det nå har ses som et resultat av møtet mellom vestlige idealer, den russiske historiske arven og den politiske virkeligheten man har måttet handskes med i overgangsperioden. Det synes også som at de vestlige baserte politiske og institusjonelle idealer har hatt vanskelig for å slå rot så raskt som man innledningsvis trodde var mulig. Muligens ligger det også en grunnleggende kulturkonflikt iboende i oppfatningen om at den demokratiske styreformens ukritisk kan eksporteres til forskjellige land med ulike kulturelle bakgrunnsfaktorer som legger sterke føringer på den videre utviklingen. Det man med vestlige øyne ser på som mangler ved et slikt institusjonelt system, er derfor ofte et resultat av slike bakgrunnsfaktorer som er dypt rotfestet i den politiske kulturen. Jeg var inne på en rekke slike karakteristika i kapittel 4.

De modeller man benytter for å undersøke styreformens kvalitet blir implisitt basert på vestlig utvikling og erfaringer. Her er det viktig å huske på at demokratiet er en vestlig politisk institusjon som har vokst frem gradvis gjennom en historisk prosess grunnfestet i det enkelte lands forutsetninger, og at denne utviklingen i mange tilfeller har tatt flere hundre år. Innføringen av demokrati og den utforming demokratiet i Russland får, kan derfor vanskelig bli identisk med de formene som har utviklet seg i Europa, og særlig når man legger en kort tidshorisont til grunn.

⁴⁴ Freedom House's demokratiscore går fra liberale demokratier (1.0-3.0) til valgdemokratier (3.0-5.0) og pseudodemokratier (5.0-6.5). Russland oppnådde scoren 3.5. Indeksen måler det politiske system langs en rekke dimensjoner og blir for Russlands del utført av kjente slavister og forskere, som for eksempel Alexander Motyl og Larry Diamond. Se litteraturliste for URL.

7.1 Politisk-kulturell utvikling og implikasjoner for demokratiet

Slik jeg har vist i kapittelet om utviklingen av den politiske kulturen på massenivå, står man igjen med et blandet inntrykk etter en slik gjennomgang. På den ene siden har befolkningens holdninger til individuelle politiske rettigheter og til demokratiet generelt blitt mindre positive utover 1990-tallet. Undersøkelser har også vist at befolkningen i svært varierende grad har hatt tilstrekkelige kunnskaper om demokratiets virkemåte, utforming og sentrale institusjoner. Samtidig har befolkningens oppslutning om det sittende regimet, operasjonalisert ved regimets legitimitet og befolkningens tillit til dette, vært dramatisk synkende i den samme perioden. Det russiske sivile samfunn har heller ikke vist mange tendenser til å styrke sin stilling som et interesseformidlende politisk felt mellom staten og borgerne. I perioder har man kunnet se tendenser til dannelse av en stabil kjerne av politiske partier, men denne utviklingen har etterhvert blitt oppveiet av stadige nydannelser. Partisystemet kjennetegnes generelt av en grunnleggende svakhet, og et for sterkt person- og lederfokus. En lav grad av velgertilhørighet befester dette inn trykket. På den annen side har grunnleggende demokratiske holdninger fått et visst rotfeste blant deler av befolkningen, spesielt blant høyt utdannede, yngre mennesker i de urbane delene av landet. Befolkningens interesse for politiske saker og deltagelsen ved valgene har også vært gjennomgående høy i den perioden jeg har undersøkt.

Slik jeg har argumentert tidligere, er det naturlig å se erosjonen i befolkningens tillit og regimets legitimitet i sammenheng med reformprosjektets totale status i Russland. Den økonomiske reformpolitikken og privatiseringen har hatt alvorlige konsekvenser for befolkningen og mye tyder på at det er de deler av befolkningen med minst utbytte av reformene som også i størst grad har hatt negative holdninger til dem. Som et ledd i de politiske reformene har man innført grunnleggende demokratiske institusjoner som spesielt lider under at de

i liten grad viderefremidler befolkningens interesser og preferanser. Under valgkampene fokuseres det på velgernes behov og preferanser, men etter valgavslutning endres dette fokuset og andres interesser blir favorisert fremfor befolkningens. Fra et slikt synspunkt blir valgene raskt en form for dekorative ritualer uten særlig effekt på innholdet av myndighetenes politikk og statens funksjonsmåte. Denne manglende responsiviteten er en av de viktigste årsakene til den utbredte mistilliten til det politiske lederskapet.

En annen faktor som er spesielt relevant under sterke presidentsystemer, slik man har i Russland, er at negative holdninger mot "policymakers" raskt blir vanskelig å skille fra negative holdninger mot selve regimet. Dette kan på lengre sikt underminere troen på selve systemet, dvs. det Easton kalte "diffuse support", og dermed fjerne legitimitetsgrunnlaget til regimet. Likevel er det vanskelig å spesifisere hva slags nivå av tillit som er nødvendig for et regimes opprettholdelse. I denne sammenhengen er det rimelig å anta at en ny styreform som ikke er kulturelt rotfestet vil være mer sårbar overfor lav tillit og svak regimelegitimitet enn i politiske systemer hvor demokratiet har eksistert i lengre perioder.

Befolkningen på massenivå kan spille en viktig rolle i konsolideringen av demokratiet først og fremst ved å avskrekke de politiske elitene fra å forsøke seg på eventuelle udemokratiske regimeendringer. Slike elitebeslutninger formes av og tar hensyn til de forventede reaksjoner hos befolkningen, og hvorvidt den dominerende politiske kultur oppmuntrer til eller avskrekker antidemokratisk eliteatferd blir derfor bestemmende i slike tilfeller. Sannsynligheten for at en slik avskrekking vil være virksom har antakelig sunket de siste årene. Her vil størrelsen og styrken til samfunnets demokratiske segment være viktig for den videre utvikling, spesielt fordi slike holdninger har stått sterkest i grupper som er unge. Hovedvekten på lav alder vil kunne føre til at dette demokratiske segmentet styrkes etterhvert som de eldre generasjonene for-

svinner. Samtidig vil befolkningens mentale kobling mellom demokrati og forventningen om økt levestandard i siste instans kunne skape et stort potensielle for protest så lenge reformpolitikken ikke får positive effekter for bredere lag i samfunnet.

Denne økonomiske misnøyen vil kunne bli viktigere enn den potensielle politiske misnøyen, som i større grad omhandler svakheter ved det politiske systemet som helhet. På denne måten viker politiske spørsmål til fordel for økonomiske spørsmål, som i langt større grad har virket styrende for befolkningens stemmegivning og politiske orienteringer. Den manglende tilfredsstillelsen av grunnleggende menneskelige behov har bidratt til å flytte den russiske befolkningens fokus bort fra politiske spørsmål og over til et fokus på det å overleve i en økonomisk og sosial nedgangstid, hvor politikk totalt sett blir en mindre viktig aktivitet. Et slikt perspektiv vil i stor grad være sammenfallende med Ingleharts tidligere nevnte påstander (1990) og dette viser dermed også at den synkende levestandarden har bidratt til å skape politisk fremmedgjøring og apati i stedet for å fungere som grunnlag for mobilisering.

Hvordan har så den politiske kulturen blant elitene utviklet seg? For det første er det klart at elementet av moderasjon i forholdet mellom de ulike segmentene av elitene har vært relativt lavt. Hvis vi ser på Statsdumaen, har denne hatt flere store konflikter med representanter for den utøvende makt og med presidenten. Årsaken til den manglende moderasjonen ligger i Statsdumaens svake maktgrunnlag, og konfliktenes tilspissede karakter kan i stor grad sies å ha blitt påvirket av de lite raffinerte maktmidlene Statsdumaen har til rådighet i sitt forhold til presidenten⁴⁵. Internt i Statsdumaen har det derimot vært tendenser til økt moderasjon og toleranse mellom de ulike politiske fløyene, slik jeg viste i kapittel 6.7.1. Den interne konsensus om politiske spørsmål, arbeidsformer og strukturering som

etterhvert har dannet seg i Dumaen, er her et positivt tegn. Videre må det sies at den generelle tilliten til de politiske institusjonene i Russland er lav også på elitenivå. Selv til Statsdumaen hevder nærmere halvparten av representantene at de ikke har særlig tillit til dens arbeid, og andelen representanter som uttrykker mistillit er gjennomgående høy, uansett hvilken institusjon det gjelder. Denne lave tilliten henspiller sannsynligvis på en generell misnøye med utformingen av det politiske systemet og maktforholdene som preger dette, og en slik misnøye vil i siste instans kunne være med på å svekke tilknytningen til disse institusjonene.

De fleste representantene uttrykker også liten tiltro til de politiske aktørenes evne og vilje til å ta beslutninger som er til landets og befolkningens beste. Hvis denne holdningen er generelt utbredt blant elitene, er dette en faktor som kan vise seg å bli svært problematisk, særlig når man tar i betraktning de kulturelle trekkene jeg har fremhevet, patron-klient forhold og utstrakt korrupsjon. Sett i sammenheng ser det ut til at det er liten vilje og evne til å styre den samfunnsmessige utviklingen i positiv retning. McFaul (1998: 192) hevder i denne sammenheng at:

“The rulers that control the Russian state have neither the will nor the capacity to meet the demands of their citizens. And why? – Because the state does not represent the interests of society as a whole, but rather is deeply penetrated by Russia’s emergent capitalist class. In a sense, the state has been privatised by this nouveau riche and thereby operates in the interest of its new owners rather than society at large.”

I et velutviklet demokrati ville slike tendenser ha blitt moderert ved en representativ demokratisk regjering og protester fra et bevisst og aktivt sivilt samfunn. I Russland er utbredelsen av kriminalitet etterhvert blitt så stor at den

⁴⁵ Maktmidlene begrenser seg til riksrett, mistillitsvotum og mulighet til å utsette lovgivningsbudsjettforslag.

er i ferd med å underminere de svake politiske institusjonene og det sivile samfunnet, særlig gjennom de effekter den har hatt på den almenne moralen i samfunnet. Kriminaliteten, og i forlengelsen av dette, den manglende respekten for lovstyre, er også hovedårsaken til at de økonomiske reformene bare har hatt begrensede positive effekter. Levestandard, helsenivå og fremtidsutsikter er for et flertall av befolkningen dårligere nå enn for 10 år siden, mens den rikdommen som tilflyter de økonomiske eliter svært ofte forsvinner illegalt til utlandet. De dype røttene til denne typen kriminalitet kan bare fjernes ved at måten de økonomiske og politiske elitene opererer på endres. En slik holdningsendring kan vanskelig finne sted uten en drastisk styrking av politi og rettsvesen, noe som i siste instans igjen kan skape grunnlag for en sterkt kontrollerende og mer eller mindre autoritær styreform.

Videre har de politiske elitene i liten grad påtatt seg oppgaven å utbre demokratiske verdier i samfunnet. En slik påvirkning av befolkningen kan skje gjennom å forsøke og bygge demokratiet aktivt gjennom informasjon, opplæring og generell diskusjon. Dette har i svært liten grad forekommet. I stedet for langsiktig bygging av demokratiet har store deler av elitene ivaretatt sine kortsiktige interesser og kjempet innad i eliten mot andre grupperinger. Dette har ført til at forholdet mellom elitegrupperingene har vært preget av konflikt, og i mindre grad forhandling. De sterkeste elementene av forhandling har kommet gjennom presidentens intervensjoner i elitegrupperingenes maktkamp, og dette har vært med på å stabilisere denne. Mangelen på en direkte kobling mellom velgerene og staten, representert gjennom en folkevalgt forsamling med gode muligheter til å påvirke politikken innhold, bærer i seg muligheten for at en karismatisk leder kan skape denne koblingen til befolkningen, for eksempel gjennom nasjonalistisk populisme.

Det er således et potensiale for et sterkere og mere direkte lederskap etter klassisk russisk og sovjetisk tradisjon iboende i det politiske systemet, og

som, hvis den negative samfunnsmessige utviklingen fortsetter eller forverres, kan bli mer aktuelt etterhvert som befolkningens kår blir dårligere. En faktor som taler mot et slikt potensielt regimeskifte, er at de russiske eliter i stor grad ønsker å beholde det eksisterende status quo. De fleste av dagens sentrale politiske og økonomiske aktører er først og fremst interessert i å bevare systemet i dets nåværende utforming, fordi endringer vil kunne føre til rokeringer i balansen mellom disse gruppene og dermed muligheter for tap av privilegier og eiendom opparbeidet i løpet av 1990-tallet.

Et gjennomgående trekk ved elitenes politiske kultur er at den offentlige delen av det politiske spillet har skiftet karakter. Institusjoner, retorikk og arbeidsformer har skiftet utseende og innhold, mens underliggende holdnings- og atferdsmønstre i høy grad fortsatt er bundet i tradisjoner fra sovjettiden. Foreløpig kan dette ha mye å gjøre med den manglende elitesirkulasjonen man har hatt i Russland. På den annen side kan elitenes holdninger til de nye politiske institusjonene også sies å ha hatt en positiv utvikling, da man har fulgt de konstitusjonelle retningslinjer for gjennomføring av valg ved gjentatte anledninger, og at det i liten grad har vært snakk om maktskifter på andre måter. Det synes derfor ikke å være noen tvil om at demokratiske institusjoner har fått stor betydning for struktureringen av det politiske liv i Russland, og at den demokratiske tilvenningsprosessen hos befolkningen stadig pågår, spesielt med tanke på den politiske deltakelse som har funnet sted ved valg og i folkeavstemninger. Hvordan denne prosessen utvikler seg vil få stor betydning for den videre demokratiseringen i Russland.

7.2 Endring eller kontinuitet i den politiske kulturen?

Slik jeg har nevnt, har potensialet for endring i Russlands politiske kultur vært til stede særlig i to perioder dette århundret, begge som et resultat av dyptgående endringsprosesser i samfunnets struktur. Den første perioden ved begynnelsen av 1900-tallet endte med bol-

sjevikenes maktovertagelse og innføringen av et kommunistisk samfunns-system. Slik jeg har vært inne på, kunne utviklingen også ha tatt en annen retning i dette tilfellet, spesielt når man legger et mer nyansert bilde av russisk politisk kultur til grunn. Den andre perioden kom også som et resultat av omfattende strukturelle endringer i samfunnet, først og fremst gjennom en økende industrialisering, urbanisering og en økning i befolkningens utdannelsesnivå. Den kumulative effekten av disse prosessene resulterte i en for vestlige forskere overraskende stor utbredelse av demokratiske verdier og holdninger i den russiske befolkningen, slik disse ble representert gjennom surveyundersøkelser tidlig på 1990-tallet. Disse resultatene førte innledningsvis til en sterk optimisme med hensyn til mulighetene for en demokratisk utvikling i Russland, men etter flere runder med undersøkelser i årene som fulgte, viste det seg raskt at denne optimismen hadde vært overdrevet. Mye av årsaken til den innledende optimismen kan ha vært overraskelse over å finne slike resultater overhodet, særlig fordi den på overflaten enhetlige og ideologisk baserte sovjetiske politiske kulturen skjulte det mangfoldet av tradisjoner, kulturer og identiteter som faktisk eksisterte i Sovjetunionen.

Det bildet som i dag utkrystalliserer seg av den politiske kulturen samvarer til en viss grad med en antagelse om at det totale bildet av verdier, holdninger og atferd i en overgangsperiode med brudd og omveltninger i den eksisterende samfunnsorden vil være usammenhengende og relativt formløst. Dette medfører at samfunnsmessig anomi og politisk ekstremisme kan bli dominerende. Nye orienteringer, som for eksempel et velutbyggt demokratisk verdisett, vil derfor ikke være noe spesielt sannsynlig utfall av den samfunnsmessige utviklingen vi har vært vitne til i Russland de siste årene. Det er således viktig å huske på at når de positive effektene av reformene ikke har blitt spredt ut i den russiske befolkningen, fører ikke disse prosessene nødvendigvis til noen ny og restrukturert demokratisk politisk

kultur, fordi en mental kobling mellom demokrati og økt levestandard har vært utbredt blant befolkningen. Bortfallet av de normer og verdier som var dominerende i det tradisjonelle russiske og senere i det sovjetiske samfunnet, har ikke automatisk ført til at de har blitt erstattet med et nytt verdi- og normsystem. Resultatet har tvert imot blitt en samfunnsmessig tilstand preget av normløshet, apati og kynisme. Selv om det etterhvert har blitt en viss utbredelse av demokratiske holdninger, fører ikke dette med nødvendighet til noen bred konsolidering av det nye demokratiske regimet.

De effekter man vanligvis regner med at modernisering og industrialisering har på utviklingen i samfunnet må spres og de positive effektene må være merkbare for de brede lag av befolkningen. Det er derfor viktig at det politiske og økonomiske reformprogrammet medfører en viss grad av positive endringer for at et slikt nytt regime skal kunne oppnå bred legitimitet og utbredt tillit. Så langt har slike positive konsekvenser vært fraværende for andre enn et lite mindretall, og dette kan man også se resultatet av i det materialet jeg har diskutert i de foregående kapitler.

Samtidig har prioriteringen av demokratiske verdier måttet vike for et større fokus på grunnleggende materielle behov som det nye regimet ikke har maktet å ivareta. Det har også vært allment kjent at de politiske eliter i den perioden jeg har undersøkt i stor grad har fremvist et demokratisk sinnelag på overflaten, mens uformelle strukturer og arbeidsmåter med røtter i det gamle sovjetiske regimet har vært funksjonelle under et demokratisk ferniss. Denne kunnskapen om deler av de politiske eliters relativt overflatiske omgang med demokratisk ideologi har dermed også ført til en diskreditering av det nye regimet og dets personell.

Den utbredte holdningen om at det gamle partiapparatet fortsatt innehar viktige politiske og økonomiske posisjoner, samt de stadige påstandene om korrupsjon på alle nivåer av samfunnet, bidrar til å befeste inntrykket av det nye regimet som noe grunnleggende uekte og dermed også illegitimt. På denne

måten har utbredelsen av de demokratiske verdier stanset opp hos de høyt utdannede og urbane strata av det russiske samfunnet, hvor også kimen til den fremtidige dannelsen av en politisk bevisst og demokratisk middelklasse kan være å finne. Uansett vil en videre utbredelse av verdier og holdninger være avhengig av at det politiske lederskapet kan vise til resultater og oppnåelser som kan kobles opp til utviklingen av den nye styreformens.

Den gjennomgående fremmedgjøringen mellom de styrende eliter og befolkningen er et annet viktig og vedvarende trekk ved den politiske kulturen. Denne fremmedgjøringen, som var med på å underminere det forrige regimet, er fortsatt eksisterende under det nye regimet og forsterkes av ulike mulighetsstrukturer tilgjengelig for de ulike strata av samfunnet. På dette nivået er det derfor kontinuitet med tidligere former for politisk kultur. Når det gjelder elite-nivået har jeg også argumentert for en høy grad av kontinuitet, spesielt for patron-klient forhold, korrupsjon og en grunnleggende oligarkisk funksjonsmåte.

Totalt sett er den viktigste endringen som har forekommet siden regimeskiftet fremveksten av en politisk subkultur med stabile liberale og demokratiske holdninger hos visse deler av befolkning og eliter. Denne eksisterte i svært liten grad tidligere, og har gjennom de siste årene konsolidert sin stilling i det russiske politiske landskapet. Den videre utviklingen av dette segmentet vil i stor grad avhenge av hvorvidt de politiske eliter følger de nye politiske spillereglene i tiden fremover og i siste instans, en endring av selve forholdet mellom befolkning og eliter.

7.3 Mot en demokratisk konsolidering i Russland?

Hovedinntrykket fra det materiale jeg har diskutert og analysert tyder på at demokratiet i Russland fortsatt har et godt stykke igjen til å kunne karakteriseres som et konsolidert demokrati. Årsakene til dette er mange og komplekse, og jeg har forsøkt å fokusere på de viktigste faktorene sett gjennom et

perspektiv som har fokusert på verdier, holdninger og handlinger hos befolkning og eliter. Dette perspektivet har dermed satt søkelyset på en annen type faktorer enn det som er vanlig i slike studier, og også på faktorer som er underliggende i forhold til for eksempel institusjonelle faktorer. Institusjonelle faktorer har likevel blitt søkt inkorporert i analysen gjennom de effekter slike design har på utformingen av de ulike aktørenes handlingsrom og på deres vurderinger av styreformens.

Forholdet mellom kulturelle karakteristika og konsolideringen av demokratiet kan oppsummeres slik: Mangelen på en sterk middelklasse og det sivile samfunnets passivitet har gjort at spesifikke eliteinteresser har kunnet påvirke det politiske systemets karakter. Samtidig er partier, organisasjoner og andre interessegrupper som kunne ha representert ønskene til de store samfunnsgruppene fortsatt på et tidlig stadium i utviklingen og evner dermed ikke å utføre disse oppgavene. På denne måten har store deler av samfunnet blitt utelukket fra den aktive politiske prosessen. Som en konsekvens av dette er det ikke konsolideringen av demokratiet som utgjør fokus i de politiske prosessene i Russland, men snarere en fordreining av presidentdemokratiet, ved at man har inkorporert snevre kommersielle interesser i beslutningene som har blitt tatt av den utøvende makt. Denne politikken har vært legitimert av valgene og konstitusjonen. Hvorvidt et slikt regime vil kunne løse de store samfunnsmessige problemene man står overfor og skape et stabilt, rettferdig og liberalt demokratisk regime er derfor relativt tvilsomt innenfor en kort tids horisont. Den utbredte skuffelsen blant store deler av befolkningen vil også kunne berede grunnen for en kursjustering i retning av mer tradisjonelle russiske styringsformer hos lederskapet.

Til tross for dette bør man ikke undervurdere de endringer Russland har gjennomgått. På slutten av 1990-tallet er Russland friere og mere demokratisk enn noen gang tidligere, og man har også lyktes i å opprette et institusjonelt rammeverk for en videre pluralisering

av samfunnet. Disse institusjonene virker således formende for det politiske liv, selv om det utvilsomt vil ta lengre tid før en reell demokratisk kultur og de nødvendige økonomiske strukturene til å støtte opp om den vil vokse frem i brede lag av befolkningen.

Valgene til Statsdumaen i desember 1999 førte til en ytterligere styrking av presidentens stilling i russisk politikk, spesielt på grunn av den sterke oppslutningen om partier som støttet presidentkandidat og statsminister Vladimir Putin. Disse partiene tilhører den liberal-reformistiske delen av det russiske politiske landskap og støtten til Putins presidentkandidatur kan også delvis ses som en støtteerklæring for en videreføring av arbeidet med å omstrukturere den russiske staten og samfunnet. President Boris Jeltsins uventede avgang nyttårs-aften 1999 førte til at Putin fikk et forsprang på de andre kandidatene i kampen om presidentembedet. Det faktum at Putin kan drive valgkamp fra stillingen som fungerende president skaper uforholdsmessig store fordeler i valgkampen og en følelse av en type politisk spill som ikke nødvendigvis samsvarer med demokratiske idealer.

Et konstitusjonelt maktskifte ved presidentvalget i mars år 2000 vil likevel utgjøre et skritt i retning av en sementering av Russlands demokratiske prosedyrer, men like viktig vil det være at opposisjonen i Statsdumaen ikke blir isolert fra den politiske prosessen, slik det har vært tendenser til tidligere. Den videre utvikling og eventuelle forbedring av samarbeidet på tvers av de institusjonelle og politiske skiller vil være en viktig byggesten i Russlands foreløpig uferdige demokratiseringsprosess.

Litteraturliste

- Acton, Edward** (1990): *The Present and the Past Russia*. London & New York: Longman.
- Almond, Gabriel** (1956): "Comparative Political Systems", *Journal of Politics* 18: 391–409.
- Almond, Gabriel & Sidney Verba** (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Almond, Gabriel & G. Bingham Powell** (1966): *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Boston: Little Brown.
- Almond, Gabriel & Sidney Verba** (red.) (1980): *The Civic Culture Revisited*. Boston: Little Brown.
- Andersen, Ib** (red.) (1994): *Valg af organisations sociologiske metoder et kombinasjonsperspektiv*. København: Samfundslitteratur.
- Andresen, Rolf-Inge Vogt** (1998): *Privatisering og fordeling av kapital i Russland 1992–97*. FFI-rapport 98/03854.
- Andresen, Rolf-Inge Vogt** (1999): *Oligarkiets fremvekst i Russland*. FFI-rapport 99/01132.
- Arbatova, Nadia** (red.) (1998): *Inside the Russian Enigma*. Oslo: Europa-programmet.
- Bahry, Donna** (1993): "Society Transformed? Rethinking the Social Roots of Perestroika", *Slavic Review* 52: 512–54.
- Bauer, Raymond, Alex Inkeles & Clyde Kluckhohn** (1957): *How the Soviet System Works*. Cambridge: Harvard University Press.
- Berdjajev, Nikolaj** (1979): *The Russian Idea*. Westport: Greenwood Press.
- Berdjajev, Nikolaj** (1972): *The Origins of Russian Communism*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bermeo, Nancy** (1992): "Democracy and the Lessons of Dictatorship", *Comparative Politics* 24: 261–86.
- Bogdanor, Vernon** (red.) (1992): *Blackwell Encyclopedia of Political Science*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Bodin, Per-Arne** (1991): *Den oväntade glädjen*. Skellefteå: Artos Förlag.
- Bova, Russel** (1998): "Political Culture, Authority Patterns and the Architecture of the New Russian Democracy", kap. 7 i Eckstein (m.fl.): *Can Democracy Take Root in Post-Soviet Russia?* Lanham ML: Rowman & Littlefield.
- Bozeman, Adda** (1960): *Politics and Culture in International History*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Brown, Archie** (red.) (1984): *Political Culture and Communist Studies*. London: Macmillan.
- Brown, Archie & Jack Gray** (red.) (1977): *Political Culture and Political Change in Communist States*. New York: Macmillan.
- Brown, Archie** (1989): "Ideology and Political Culture", kap. 5 i Bialer, Seweryn (red.): *Politics, Society and Nationality inside Gorbachev's Russia*. Boulder CO: Westview.
- Brym, Robert J.** (1996): "Re-evaluating Mass Support for Political and Economic Change in Russia", *Europe-Asia Studies* 48: 751–65.
- Buzgalin, Aleksandr** (1999): "Political and Social Values" (1999, september 27) [online] http://www.jamestown.org/pubs/view/pri/005/007_003.htm
- Dahl, Robert A.** (1971): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven. Yale University Press.
- Dahl, Robert A.** (1995): *From Authoritarianism to Democracy via Socioeconomic Development*. Rapportserie Institutt for Sosiologi, UiO, 1995, nr. 3.
- Dallin, Alexander** (1993): "The Uses and Abuses of Russian History", kap. 5 i Fleron & Hoffman: *Post-Communist Studies and the Social Sciences: Essays on Methodology and Empirical Theory in Sovietology*. Boulder: Westview Press.
- Daniels, Robert V.** (1987): "Russian Political Culture and the Post-Revolutionary

- lutionary Impasse”, *The Russian Review* 46: 165–76.
- Dawisha, Karen & Bruce Parrot** (1994): *Russia and the New States of Eurasia. The Politics of Upheaval*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diamond, Larry** (red.) (1993): *Political Culture and Democracy in Developing Countries*. London & Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Diamond, Larry** (1999): *Developing Democracy*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Dobson, Richard** (1994): “Whither Russia? Trends in Russian Public Opinion since 1991.” World Association for Public Opinion Research, Danvers, MA. Paper.
- Easton, David** (1965): *A Framework for Political Analysis*. New Haven: Yale University Press.
- Eckstein, Harry m. fl.** (1998): *Can Democracy Take Root in Post-Soviet Russia?* Lanham ML: Rowman & Littlefield.
- Eckstein, Harry** (1998): “Russia and the Conditions for Democracy”, kap. 13 i Eckstein m.fl.: *Can Democracy Take Root in Post-Soviet Russia?* Lanham ML: Rowman & Littlefield.
- Elster, Jon & Rune Slagstad** (red.) (1987): *Constitutionalism and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Farmer, Kenneth** (1992): *The Soviet Administrative Elite*. New York: Praeger.
- Finifter, Ada & Ellen Mickiewicz** (1992): “Redefining the Political System of the USSR: Mass Support for Political Change”, *American Political Science Review* 86: 857–74.
- Fish, Steven** (1995): “The Advent of Multipartism in Russia, 1993–95”, *Post-Soviet Affairs* 11: 340–83.
- Fleron, Frederic & Erik Hoffmann** (red.) (1993): *Post-Communist Studies and the Social Sciences: Essays on Methodology and Empirical Theory in Sovietology*. Boulder: Westview Press.
- Fleron, Frederic** (1996): “Post-Soviet Political Culture in Russia: An assessment of recent empirical investigations”, *Europe-Asia Studies* 48: 225–60.
- Fleron, Frederic & Richard Ahl** (1998): “Does the Public Matter for Democratization in Russia?”, kap. 11 i Eckstein m. fl. (1998): *Can Democracy Take Root in Post-Soviet Russia?* Lanham ML: Rowman & Littlefield.
- Fukuyama, Francis** (1995): “The Primacy of Culture”, *Journal of Democracy* 6 (1): 7–14.
- Galkin, A. & J. Krasin** (1998): *Rossija na perepute. Avtoritarizm ili demokratsija: Varianty razvitiya*. (Russland ved korsveien. Autoritarianisme eller demokrati: Varianter av utvikling). Moskva: Ves’ Mir Izdatel’stvo.
- Geertz, Clifford** (1975): *The Interpretation of Cultures*. London: Hutchinson.
- Gibson, James L.** (1995): “The Resilience of Mass Support for Democratic Institutions and Processes in the Nascent Russian and Ukrainian Democracies”, kap. 3 i Tismaneanu (red.): *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia*. New York: M.E. Sharpe.
- Gibson, James, Raymond Duch & Kent Tedin** (1992): “Democratic Values and the Transformation of the Soviet Union”, *Journal of Politics* 54: 329–71.
- Gibson, James L. & Raymond Duch** (1993): “Emerging Democratic Values in Soviet Political Culture”, kap. 4 i Miller m.fl.: *Public Opinion and Regime Change*. Boulder: Westview Press.
- Glinkina, Svetlana** (1998): “The Ominous Landscape of Russian Corruption” (1999, mars 3) [online] URL: <http://www.omri.cz.transitions/thominou.html>
- Goskomstat** (1995): *Rossija v tsifrah 1995*. (Russland i tall 1995) Moskva.
- Grey, Robert m.fl.** (1995): “The Structure of Russian Political Opinion”, *Coexistence* 32: 183–215.
- Hahn, Jeffrey** (1993): “Continuity and Change in Russian Political Culture”, kap. 14 i Fleron & Hoffmann (red.): *Post-Communist Studies and Political Science. Methodology and Empirical Theory in Sovietology*. Boulder: Westview Press.

- Hahn, Jeffrey** (1995): "Changes in Contemporary Russian Political Culture", kap. 4 i Tismaneanu (red.): *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia*. New York: M.E. Sharpe.
- Hedlund, Stefan** (1999): "Russian Roots of the Russian Crisis: A Return to an Anti-modern Society." Presentert på konferansen "Political Development and Governance in Post-Communist Countries." Universitetet i Oslo, 23.–24.9. Konferansepaper.
- Hedlund, Stefan & Niclas Sundstrøm** (1996): "Does Palermo represent the future for Moscow?", *Journal of Public Policy* 16 (2): 113–55.
- Hellevik, Ottar** (1992): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Higley, John, Jan Pakulski & Włodzimierz Wesolowski** (1998): *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Huntington, Samuel** (1991): *The Third Wave: Democratization in the late 20th Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Ilynskij, Igor** (1996): "Law and Order", kap. 14 i Williams, Christopher m.fl.: *Russian Society in Transition*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company.
- Inglehart, Ronald** (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inkeles, Alex & Raymond Bauer** (1959): *The Soviet Citizen: Daily Life in a Totalitarian Society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Inkeles, Alex** (1961): "National Character and Modern Political Systems", kap. 4 i Francis L. Hsu (red.): *Psychological Anthropology: Approaches to Culture and Personality*. Homewood IL: Dorsey Press.
- Javlinskij, Grigorij** (1998): "Russia's Phony Capitalism", *Foreign Affairs* 3: 67–79.
- Kagarlitskij, Boris** (1985): *The Thinking Reed*. London: Verso.
- Kaplan, David & Robert A. Manners** (1972): *Culture Theory*. New Jersey: Englewood Cliffs.
- Keenan, Edward** (1986): "Muscovite Political Folkways", *The Russian Review* 45: 115–82.
- Khrystanovskaja, Olga** (1995): "Transformation of the Old Nomenklatura into a New Russian Elite", *Sociological Research* 34 (6): 6–27.
- Khrystanovskaja, Olga & Stephen White** (1996): "From Soviet Nomenklatura to Russian Elite", *Europe-Asia Studies* 48: 711–33.
- Kjølberg, Anders** (1999): *Russisk utenriks- og sikkerhetspolitikk: Forutsigbarhet og betydning for europeisk stabilitet*. FFI-rapport 99/05744.
- Kljamkin, Igor** (1994): Izvestija 4. november.
- Kolstø, Pål** (1990): *Kjempen vakler. Sovjetunionen under Gorbatsjov*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kullberg, Judith & William Zimmerman** (1999): "Liberal Elites, Socialist Masses and Problems of Russian Democracy", *World Politics* 51 (3): 323–58.
- Lane, David** (red.) (1992): *Russia in Flux. The Political and Social Consequences of Reform*. Aldershot: Edward Elgar.
- Lane, David & Cameron Ross** (1998): "The Russian Political Elite 1991–95: Recruitment and Renewal", kap. 3 i Higley m.fl.: *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Lapidus, Gail** (1989): "State and Society: Toward the Emergence of Civil Society in the Soviet Union", kap. 4 i Bialer, Seweryn (red.): *Politics, Society and Nationality inside Gorbachev's Russia*. Boulder CO: Westview.
- Levada, Jurij** (1995): "Demokratija besporjadka sostavlena v Rossii." (Et uordenens demokrati har blitt etablert i Russland). Segodnja 15. april.
- Lewin, Moshe** (1991): *The Gorbachev Phenomenon*. Berkeley: University of California Press.
- Linz, Juan J.** (1990): "Transitions to Democracy", *The Washington Quarterly* 13: 143–64.
- Linz, Juan J.** (1997): "Democracy Today: An Agenda for Students of Democracy", *Scandinavian Political Studies* 20 (2): 34–72.

- Linz, Juan J. & Alfred Stepan** (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Lipset, Seymour M.** (1960): *Political Man*. London: Heinemann.
- Lotman, Jurij & Boris Uspenskij** (1982): "Own and Alien in the History of Russian Culture" i Jurij Lotman (red.) *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*, nr. 576: 110–21.
- McCauley, Mary** (1984): "One step forward, two steps back", kap. 2 i Archie Brown (red.): *Political Culture and Communist Studies*. Basingstoke: Macmillan.
- McFaul, Michael** (1998): "Russia's "Privatized" State as an Impediment to Democratic Consolidation", del 1 & 2, *Security Dialogue* 29 (2/3).
- McFaul, Michael** (1999): "The Perils of a Protracted Transition", *Journal of Democracy* 10 (2): 4–19.
- McIntosh, Mary m.fl.** (1993): "The Meaning of Democracy in a Redefined Europe." Paper. Sitert fra Eckstein m.fl. (1998): 302–4.
- Merelman, Richard** (1989): "On Culture and Politics in America: A Perspective from Structural Anthropology", *British Journal of Political Science* 19: 465–93.
- Migranjan, Andranik** (1997): "Realiteter: Patriarkens høst – Presidentens politiske rehabilitering har ennå ikke funnet sted", *Nezavisimaja Gazeta*, 14. oktober.
- Miller, Arthur, William Reisinger & Vicki Hesli** (red.) (1993): *Public Opinion and Regime Change. The New Politics of Post-Soviet Societies*. Boulder CO: Westview Press.
- Miller, Arthur** (1993): "In Search of Regime Legitimacy", kap. 5 i Miller m.fl.: *Public Opinion and Regime Change. The New Politics of Post-Soviet Societies*. Boulder: Westview Press.
- Pateman, Carole** (1980): "The Civic Culture: A Philosophical Critique", kap. 5 i Almond & Verba: *The Civic Culture Revisited*. Boston: Little Brown.
- Petro, Nicolai** (1995): *The Rebirth of Russian Democracy. An Interpretation of Political Culture*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Pipes, Richard** (red.) (1961): *The Russian Intelligentsia*. New York: Columbia University Press.
- Pipes, Richard** (1974): *Russia under the Old Regime*. London: Penguin Books.
- Pusjkarev, Sergej** (1988): *Self-Government and Freedom in Russia*. Boulder: Westview.
- Putnam, Robert D.** (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Pye, Lucian & Sidney Verba** (red.) (1965): *Political Culture and Political Development*. Princeton: Princeton University Press.
- Rokeach, Milton** (1973): *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Rukavisjnikov, Vladimir m.fl.** (1996): "Civil Society in Russia", kap. 15 i Christopher Williams m.fl. (1996): *Russian Society in Transition*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company.
- Sakwa, Richard** (1985): *Soviet Politics*. London: Routledge.
- Sakwa, Richard** (1994): "Russia, Communism, Democracy", kap. 14 i Stephen White: *Developments in Russian and Post-Soviet Politics*. Durham: Duke University Press.
- Sakwa, Richard** (1995): "Subjectivity, Politics and Order in Russian Political Evolution", *Slavic Review* 54: 943–64.
- Sakwa, Richard** (1996): *Russian Politics and Society*. London. Routledge.
- Sjlapentokh, Vladimir** (1998): "The Truth about Russia: A Liberal Society is not to be had in the near Future." *CSIS: Post-Soviet Prospects*.
- Sjlapentokh, Vladimir** (1999, april 20) [online]: "The Four Faces of Mother Russia." URL: <http://www.omri.cz/transitions/thefour1.html>
- Staroverov, Vladimir** (1996): "Antagonisms in Russian Society", kap. 7 i Christopher Williams m.fl. (1996): *Russian Society in Transition*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company.

- Statistitsjeskij ezjegodnik** (1993): *Rossijskaja Federatsija v 1992*. (Statistisk årbok for Den russiske føderasjonen 1992). Moskva: Republikanskij Informatsionno-izdatelskij tsentr.
- Steen, Anton** (1996): Holdningsundersøkelse av Statsdumaens representanter. Upublisert.
- Szamuely, Tibor** (1974): *The Russian Tradition*. New York: McGraw-Hill.
- Tismaneanu, Vladimir** (red.) (1995): *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia*. New York: M.E. Sharpe.
- Tucker, Robert C.** (1972): *The Soviet Political Mind: Stalinism and Post-Stalin Change*. London: George Allen & Unwin.
- Tucker, Robert C.** (1973): "Culture, Political Culture and Communist Society", *Political Science Quarterly* 88 (2): 173–90.
- Voslenskij, Mikhail** (1986): *Nomenklatura*. Oslo: Atheneum
- Walkin, Jacob** (1963): *The Rise of Democracy in Pre-Revolutionary Russia*. London: Thames & Hudson.
- Welch, Stephen** (1993): *The Concept of Political Culture*. Basingstoke: Macmillan.
- White, Stephen** (1979): *Political Culture and Soviet Politics*. Basingstoke: Macmillan.
- White, Stephen** (1984): "Soviet Political Culture Reassessed", kap. 4 i Brown (red.): *Political Culture and Communist Studies*. London: Macmillan.
- White, Stephen** m.fl. (1994): *Developments in Russian and Post-Soviet Politics*. Durham NC: Duke University Press.
- Whitefield, Stephen & Geoffrey Evans** (1994): "The Russian Election of 1993: Public Opinion and the Transition Experience", *Post-Soviet Affairs* 10 (1): 38–60.
- Wildavsky, Aron** m. fl. (1990): *Cultural Theory*. Boulder CO: Westview Press.
- Williams, Christopher** m.fl. (1996): *Russian Society in Transition*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company.
- Wright, G. H. von** (1971): *Explanation and Understanding*. Ithaca: Cornell University Press.
- Waage, Petter N.** (1990): *Russland er et annet sted*. Oslo: Aventura.
- Wyman, Matthew** (1994): "Russian Political Culture: Evidence from Public Opinion Surveys", *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 10: 25–54.
- Wyman, Matthew** (1997): *Public Opinion in Post-Communist Russia*. London: Macmillan.
- Yin, Robert K.** (1994): *Case Study Research—Designs and Methods*. London: Thousand Oaks: Sage.
- Zimmerman, William** (1995): "Synoptic Thinking and Political Culture in Post-Soviet-Russia", *Slavic Review* 54: 630–41.
- Zjeljagin, Vladimir & Nikolai Rutykh** (1981): *Rossija v epokhu reform*. (Russland i reformenes epoke). Frankfurt am Main: Possev-Verlag.
- Østerud, Øyvind** (1991): *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Østerud, Øyvind** (red.) (1997): *Statsvitenskapelig Leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget.

KILDER FRA INTERNETT

Russlandssenterets database:

[online]URL:<http://www.nupi.no/russland/russland.htm>

Nations in Transit: Russia:

[online]URL:<http://freedomhouse.org/nit-98/Russia.html>

The Public Opinion Foundation:

[online] URL: <http://www.fom.ru>

Romir: Russian Public Opinion and Marketing Research:

[online] URL: <http://www.romir.ru>

RFE/RL Special Report:

"Russia's Financial Empires" [online] <http://www.rferl.org/nca/special/rufinance/index.html>

RFE/RL 11.11.97:

Russia: Credit Hinges On Improved Tax Collection. [online] <http://search.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971111133514.html>

RFE/RL 08.06.99:

Russia: Yeltsin Searches For Political Heir. [online]

<http://search.rferl.org/nca/features/1999/06/F.RU.990608134725.html>

RFE/RL 06.11.95:

Russia: Yelstin asks Constitutional Court to reconsider Deputies' Immunity. [online] <http://search.rferl.org/newsline/1995/11/061195.html>

Doverie k polititsjeskim i sotsialnym institutam (Tillit til politiske og sosiale institusjoner) (1999, 14. juni) [online]. <http://www.fom.ru/obzor/o1026.htm>

Massovoe soznanie rossijan v period obsjtsjestvennoj transformatsii – realnost protiv mifov. (Den russiske befolkningens holdninger i den samfunnsmessige overgangsperioden, realiteter og myter). (1999, 5. mai) [online] URL: <http://www.nns.ru/analytdoc/doclad.html>

O korrupsii v Rossii. (Om korrupsjon i Russland, 1999, 3. desember) [online] URL: http://www.fom.ru/week/t391_3.htm og http://www.fom.ru/week/t1035_4.htm

Protestnyj potentsial. (Potensial for protest) (1999, 20. september) [online] URL: http://www.fom.ru/week/t403_3.htm

Rossijskije grazhdane i politika. (Russiske borgere og politikk) [online] URL: http://www.fom.ru/obzor/o1058_1.htm